

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის

# მაცნე

675-75/2  
1990

ეკონომიკისა და  
სამართლის  
სერია

4 . 1990

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИИ

---

ეკონომიკისა და  
სამართლის  
სერია

СЕРИЯ  
ЭКОНОМИКИ И  
ПРАВА

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს  
Журнал основан в 1980 году  
გამოდის 3 თვეში ერთხელ  
Выходит раз в 3 месяца



4. 1990

გამომცემლობა „მეცნიერება“  
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

●  
თბილისი  
ТБИЛИСИ



**სარედაქციო კოლეგია:** ა. გუნია (რედაქტორი) ო. გამყრე-  
ლიძე, მ. გველესიანი, გ. თოდუა, თ. ლილუაშვილი, გ. ნადარეიშვილი,  
ი. ფუტყარაძე თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიკვაძე  
(რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია.

**РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:** Гунья А. Л. (редактор), Гамкrelidze  
О. К., Гвелесиანი М. И., Тодуа Г. С., Лилуашвили Т. С., Надареишвили Г. Н.,  
Путкарadze Я. В., Чикава Л. Л., Чикваидзе Т. Н., (зам. редактора), Шавгулидзе  
Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия.

© „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,  
ენციკლოპედია და სამართლის სერია, 1990, № 4

---

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14

Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14

ტელეფონი 93-22-60 телефон

---

გადაეცა წარმოებას 12.11.1990; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 21.01.91; შუკ. № 1736;  
ანაწყობის ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108<sup>1</sup>/<sub>16</sub>; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 8,75;  
საადრეცხვო-საგამომცემლო თაბახი 7,05; უე 03682; ტირაჟი 1250;  
ფასი 85 კაპ.

\*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19  
Издательство «Мещниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

\*

საქართველოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19;  
Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

**ეკონომიკა**

ბ. ბარიძე, ეკონომიკური გარემო: შინაარსი და ფორმირების პრობლემები . . . . .	5
ბ. გრიგოლაშვილი, მწარმოებლური შრომის კატეგორია . . . . .	12
ბ. გულუა, ხელმეორედ აღმოსაჩენი . . . . .	20
ბ. ბურდული, რეგიონალური სამეურნეო ანგარიში — აუცილებელი ეტაპია რეს- პუბლიკის დამოუკიდებლობისათვის . . . . .	28

**სამართალი**

ლ. ბაბაშვილი, რ. ბაჩიაშვილი, ვ. ბაბაშვილი, ლ. აბაშვილი, ახალი კოოპერატივები: განვითარების პრობლემები . . . . .	36
ბ. ზომიძე, ქართული და ბერძნულ-რომაული მემკვიდრეობის უფლებების შეფარდება . . . . .	49
ნ. ფალიაშვილი, სპეციალისტი და მისი უფლებამოსილება ექსპერტიზის და- ნიშვნასთან დაკავშირებით . . . . .	57
ი. გომიჯაშვილი, დანაშაული და საზოგადოებრივი განვითარება . . . . .	64
პ. კახაიძე, იდეის სტრუქტურა და მიზანშეწონილობა საორატორო ხელოვნებაში . . . . .	67
ლ. ვან კაში, ვიეტნამის სოციალისტური რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კანონ- მდებლობის ისტორიის ნარკვევი 1985 წლის კოდიფიკაციამდე . . . . .	74
ლ. ხუსკივაძე, ქონებრივი ურთიერთობები მეზაღვლის ამხანაგობაში . . . . .	83

**ქრონიკა, ინფორმაცია, რეცენზია**

ქართული საკანონმდებლო ძეგლის რუსული თარგმანის განხილვა . . . . .	91
პ. ხოშბარია-ბროსე, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ ახალი რუსული თარგმანის გამოცემის გამო . . . . .	95

## СОДЕРЖАНИЕ

### ЭКОНОМИКА

Г. А. Беридзе. Экономическая среда: содержание и проблемы формирования	5
Г. Григолашвили. Категория производительного труда	12
Б. Д. Гулуа. Для повторного выявления	20
В. Ш. Бурдули. Региональный хозрасчет — необходимый этап на пути достижения экономической самостоятельности республики	28

### ПРАВО

А. В. Бабаева, Р. Г. Гачечиладзе, Г. А. Гогуа, Л. А. Абашвили. Новые кооперативы: проблемы развития	36
Б. И. Зондзе. Соотношение грузинского и греко-римского наследственного права	49
Н. А. Палиашвили. Повторная экспертиза и вопросы совершенствования процессуального законодательства	57
И. В. Годзиашвили. Преступность и общественное развитие	64
В. О. Качахидзе. Структура и целесообразность идей в судебном красноречии	67
Ле Ван Кам. Очерк по истории уголовного законодательства социалистической республики Вьетнам до кодификации 1985 года	74
Л. Хускивадзе. Имущественные отношения садоводческих товариществ	83

### ХРОНИКА, ИНФОРМАЦИЯ, РЕЦЕНЗИЯ

Рассмотрение русского перевода грузинских законодательных рукописей	91
Э. В. Хоштария-Броссе. К изданию нового русского перевода «Возведение памятника» Георгия Блистательного	95

ე კ მ ბ მ მ ი ვ ა

Т. А. БЕРИДЗЕ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СРЕДА: СОДЕРЖАНИЕ И ПРОБЛЕМЫ  
ФОРМИРОВАНИЯ

Констатация кризисного состояния нашей экономики, как и путей ее оздоровления сегодня не представляет собой новацию. Справедливо и то, что кризис — не тупик, и всякая экономика развивается циклично. Цикличность — имманентное свойство экономического развития. Проблема не в кризисе как таковом, а в его исходе: какая из тенденций победит, какое из движений обеспечит прорыв. При этом следует помнить и о том, что «...в критических ситуациях мощные экономические группы могут прийти к выводу о необходимости в своих интересах заменить демократию диктатурой»<sup>1</sup>.

Всеобщая заинтересованность в реформировании нашей экономики вполне понятна и логична, она базируется на том непреложном обстоятельстве, что только на основе экономического роста, эффективности производства можно добиться решения социальных проблем, существенного повышения жизненного уровня трудящихся. Приоритет последнего в общественной жизни не представляет собой утилитарного подхода (мерила) к решению многообразных задач социально-экономического развития, а есть исходный импульс в деятельности главной производительной силы общества — человека. Такая постановка вопроса исключает механическое противопоставление экономической и социально-этической сторон общественного организма. Более того, между ними существует причинно-следственная связь, которая представляет собой важнейшую взаимозависимость социума<sup>2</sup>.

Надо признать, что всеобщей панацеи, которая однозначно и в одночасье (несколько лет) решила бы экономические проблемы, просто нет, и, видимо, быть не может. Почему? Ответ заключается в том, что, как и у всякого явления (экономического роста в том числе), так и у экономического кризиса есть своя логика, внутренняя закономерность, последовательность, которая предполагает адекватную систему действий в его преодолении<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Машэ-Суница Л. Социализм и материально-стоимостная сбалансированность экономики. (Размышления австрийского марксиста, Изв. АН СССР, сер. эк-ая, 1989, № 4, с. 99.

<sup>2</sup> Социум — общественный мир человека, взятый во всей содержательной полноте (социум включает в себя самого человека как существо общественное, отношения между людьми и общественными группами, системы общественной организации, социальные институты, этнос, материальную и духовную культуру) (См.: Осипов Ю. Перестройка социума и социум перестройки, «Экон. науки», 1989, № 12).

<sup>3</sup> В этой связи заметим, что назрел вопрос разработки теории кризисов «некапиталистических» систем хозяйствования, как и теории переходных процессов вообще. Справедливости ради отметим, что есть отдельные публикации, посвященные последней проблематике (см., например, Рязанов В. Т. Переходная экономика, ее особенности и перспективы. Вестн. Ленингр. ун-та, 1990, сер. 5, Экономика, вып. 1, с. 3—15).

80951



С фундаментальными экономическими реформами часто происходит так, что недостатки проявляются сразу, а пользу надо ждать годами. Объясняется это, во-первых, сложностью реформируемого организма, наличием множества экономических связей, оптимальность которых невозможно достичь в краткие сроки; во-вторых, формирование адекватной экономической среды зависит не только от применения определенного экономического инструментария, но и в первую очередь от уровня социально-экономического развития общества; в-третьих, воздействием неэкономических факторов, играющих не последнюю роль; и, в-четвертых, специфическим свойством экономических мероприятий: наличием лага между началом и конечными результатами, полученными в результате этих мероприятий. В силу этих обстоятельств необходимо найти верный алгоритм формирования новой экономической среды, чтобы издержки этого процесса были бы минимальными.

Для нас сегодня исследование причин кризиса и его преодоление — единый процесс. Историей не дано время для их раздельного анализа. Феномен кризисного состояния нашей экономики особый (специфический) — это деградация экономического интереса. Почему утерян мотив высокопроизводительного и высококачественного труда? На этот вопрос обычно отвечают: причина заключается в отчуждении производителя (трудящихся) от собственности. И правильно отвечают, но это только часть ответа. Прежде чем его дополнить, сами зададимся вопросом: почему в развитых странах рабочие — несобственники<sup>4</sup> (которых не так уж мало) работают с полной отдачей? Да, сегодня трудовая собственность остается органическим элементом современных процветающих экономик. Есть отрасли (сельское хозяйство), опирающиеся в основном на индивидуальную, семейную собственность, есть, наконец, мелкий бизнес — последний бастион истинно рыночно-конкурентного хозяйствования, поддерживаемый государством.

Но экономический рост в капиталистическом хозяйстве обеспечивается не собственностью как таковой, а предпринимательством, которое формирует адекватную **экономическую среду**, в решающей степени определяющую поступательность движения экономики.

В условиях нашего хозяйствования экономическая среда не является прогрессивным полем деятельности хозяйственных субъектов. Более того, она отторгает любые прогрессивные экономические начинания, что подтверждает опыт первых лет социально-экономической перестройки нашего общества. А между тем экономические преобразования, особенно рассчитанные на коренное улучшение дел в экономике, не могут быть достигнуты без создания адекватной экономической среды. Разработка проблематики экономической среды актуальна и постольку, поскольку «дальнейшее развитие хозяйства должны определять уже не сами по себе внутренние законы производственных отношений и производительных сил, а планетарные законы сохранения экологического равновесия»<sup>5</sup>.

**Качественная определенность экономической среды.** Понятие «среда» в буквальном смысле слова не несет строгой экономической на-

<sup>4</sup> В данном случае они являются собственниками на свою рабочую силу.

<sup>5</sup> Ольсевич Ю. Социально-экономические системы и фазы глобального развития. «Экон. науки», 1983, № 12, с. 4.



грузки<sup>6</sup> и не выражает определенных производственных отношений. Как правило, оно используется для обозначения некоторого пространства определенного качества с характерной условностью границ, отграничивающих ее от систем иного качества. И именно поэтому в каждом конкретном случае необходима четкая детерминация содержания среды. Таковы, например, биологическая, социальная, экологическая и т. д. среда. Каждая из них имеет свою специфику. В чем состоит специфика среды экономической?

Ответ на этот вопрос в свою очередь может быть ответом на более конкретный: кто формирует прогрессивную экономическую среду? Это, в первую очередь, производитель, носитель определенного интереса. Экономика, будучи наукой об интересах в хозяйствовании, призвана давать анализ поведения носителей этих интересов, выявить связи между ними и на этой базе реализовывать свою прикладную функцию. Примитивное представление системы экономических интересов, игнорирование интересов каждого производителя в отдельности — прямой путь к созданию низкоэффективной экономической среды.

Производитель относительно автономен, он зависим как от непосредственного потребителя его конечного результата, так и от других производителей, по отношению к которым он выступает потребителем. Установление этих взаимосвязей, т. е. между производителями (потребителями) — их прерогатива, а не какого-нибудь центрального органа, тем более политического. Только так возникает среда, адекватная интересам хозяйствующих субъектов. Конечно, есть определенный круг вопросов, решаемый на уровне государственных структур, но, во-первых, это должно осуществляться в интересах самих же производителей, и во-вторых, сами они формируют над собой органы, которым и подотчетны в разной степени.

В этой связи важно подчеркнуть, что надежность и эффективность общественной системы воспроизводства в целом обеспечивается четким разделением функций между централизованной и самоорганизующейся подсистемами. Институты макроэкономического воздействия в случае необходимости могут воздействовать на состояние дел в нижней подсистеме, меняя только отдельные универсальные параметры экономической деятельности. К универсальным параметрам относятся прежде всего объем и структура кредитно-денежного обеспечения экономики, нормы налогообложения доходов или стоимости реализуемой продукции, объем и структура государственных бюджетных расходов, регулирующие хозяйственную деятельность правовые нормы и др.

Таким образом, субъектом (субъектами) формирования прогрессивной экономической среды должны являться все экономические лица, персонифицирующие собой определенные уровни хозяйственных отношений.

Однако сводить экономическую среду только к экономизму — не что иное, как упрощение проблемы. Здесь тезис К. Маркса о базисной

<sup>6</sup> В «Словаре русского языка» С. И. Ожегова слово «среда» толкуется в трех значениях: 1. вещество, заполняющее пространство, а также тела, окружающие что-нибудь; 2. окружение, совокупность природных условий, в которых протекает деятельность человеческого общества, организмов; 3. окружающие социально-бытовые условия, обстановка, а также совокупность людей, связанных общностью этих условий (См.: Ожегов С. И. «Словарь русского языка». М., Русский язык, 1988, с. 620). В последнем значении «среда» может быть включена в понятийный аппарат экономической науки.



роли производственных отношений подменяется тезисом о базисной роли экономических отношений, а значит, тезисом исключительной роли стоимостных механизмов в отрыве от социально-политических, национальных, психологических, технических<sup>7</sup> отношений к природе. Даже в современном капитализме экономизм не во всех случаях объясняет экономическую обусловленность принятия тех или иных решений в производстве, политике, идеологии и т. д. Например, предприниматель иногда идет на снижение объемов получаемой прибыли, что, казалось бы, противоречит критерию эффективности капиталистического производства, если ограничить этот критерий или цель только товарно-денежным выражением. Следовательно, имея в основе производственные отношения, экономическая среда не сводится к ним без остатка. Этот «остаток» представляет собой целый спектр отношений, не только непосредственно воздействующих на формирование экономической среды, но и выступающих в качестве внутренних элементов функционирования экономической среды. Прежде всего это касается социальной структуры общества. Конечно, ее образование есть результат функционирования совершенно определенного типа экономических отношений, но важнейшим каналом жизнеобеспечения последних является адекватность социальной структуры отношениям экономическим. В противном случае возникает вакуум, ведущий к неэффективной экономике.

Таким образом, экономическую среду можно определить как социально-экономическое пространство, формируемое взаимодействием всех экономических субъектов, персонифицирующих разные уровни хозяйственных отношений.

Возникает вопрос: какая экономическая среда должна быть сформирована? Рыночная или административно-командная? Несмотря на всю условность такого обозначения (в чистом виде невозможна ни одна из них), смысл вопроса понятен; либо экономика, функционирующая на базе требований объективных экономических законов, либо полный волюнтаризм в экономике.

В характеристике административно-командной системы экономики сегодня уже, видимо, нет «белых пятен». Она стала объектом критики не только ученых-экономистов, но и представителей почти всех слоев населения, и это вполне понятно, т. к. экономика затрагивает интересы всех. И все-таки важнейшее ее свойство подчеркнем еще раз — это деградация экономического интереса, а также изначальная дефицитность такой экономики<sup>8</sup>. Все это позволяет сделать вывод, что такая экономика является экономической аномалией<sup>9</sup>.

Средой, адекватной потребностям экономических субъектов, может быть только — рыночная. Но какая рыночная? Рынок как главная составляющая рыночной среды — не изобретение капитализма. Он обладает рядом общеэкономических признаков, свойственных любой системе, основанной на развитом разделении труда и товарной форме хозяйственных связей. «Рынок» по В. И. Ленину «есть категория товарного хозяйства»<sup>10</sup>, последнее же есть «связь между производителями...

<sup>7</sup> Взаимосвязь техники и экономики довольно обстоятельно показана в работе: Аичишкин А. И. Наука—техника—экономика. М., 1989.

<sup>8</sup> Глубокий анализ этого явления дан в работе известного венгерского ученого Яноша Корнаи «Дефицит». М., 1990.

<sup>9</sup> Анализ феномена экономических аномалий дан в статье Любнина А. Б. Экономические аномалии. Вестн. Моск. ун-та, сер. 6, Экономика, 1981, № 4, с. 30—38.

<sup>10</sup> Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 3, с. 21.

устанавливаемая рынком»<sup>11</sup>, связь через куплю-продажу, через отношения, складывающиеся между покупателями и продавцами и выражающиеся в возмещении затрат и удовлетворении потребностей на основе эквивалентной возмездности.

Формирование рынка, рыночной среды не является самоцелью, а средством к решению проблем экономического роста. Я далек от мысли о том, что только создание негосударственного сектора является главным мериллом успеха. Но тем не менее считаю негосударственный сектор сферой, имеющей довольно существенное значение, особенно на стадии «запуска» реформ.

Главное свойство рыночного механизма функционирования экономики, на наш взгляд, заключается в способности стимулирования производителя, и определении тенденции<sup>12</sup> такого изменения цен, которое приближает их к общественно-необходимым затратам труда. Рынок должен выявлять реальные потребности, стимулировать ликвидацию дефицита и обеспечивать приоритет потребителя перед производителем.

Рынок существовал задолго до того, как капиталистическая форма его проявления стала преобладающей. И ныне он предстает в различных вариантах. Этот «свободный рынок», как его нередко называют, имеет сегодня следующие особенности: отсутствие свободы выбора, выходящего за рамки решений, принятых крупными финансовыми группировками; монополистический характер отраслевого и регионального планирования; регламентация хозяйственной деятельности путем установления квот; введения протекционистских мер, составления тысяч национальных и транснациональных предписаний и правил (примеры: черная металлургия, текстильная, нефтяная, электронная промышленность, сельское хозяйство); изменение роли государства, которое вместо социал-демократической политики компромиссов проводит авторитарную политику «неолиберализма»; резкий рост непроизводительного капитала.

Этот перечень далеко, впрочем, неполный — отличительных черт современного капитализма показывает, насколько абсурдно считать его атрибутом «свободный рынок». К тому же, рынок сам по себе не решает целого ряда проблем, например, социального единства страны, которое предполагает существование экономической системы, основанной на солидарности. Кроме того, он не обеспечивает проведения научных исследований, и в этом отношении государству приходится играть очень важную роль. Рынок также не решает ряда долгосрочных проблем, таких, как создание телекоммуникаций, инфраструктур воздушного, железнодорожного и автомобильного транспорта, иными словами, того, что касается нужд всего общества и имеет огромное значение для будущего любой страны.

Опыт последнего полустолетия подтверждает, что план и рынок — это не борющиеся за полное овладение хозяйственными процессами силы, а дополняющие друг друга элементы хозяйственного механизма на современном этапе развития производительных сил. Но это вовсе не значит, что экономика должна представлять собой некий симбиоз централизованной системы планирования и рыночной экономики. На-

<sup>11</sup> Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 2, с. 207.

<sup>12</sup> Именно тенденции, т. к. «...при товарообмене обмен эквивалентами существует лишь в среднем, а не в каждом отдельном случае» (Маркс К., Энгельс Ф., Соч., т. 13, с. 18, 19).





до сделать выбор между рыночной (со всеми ее атрибутами) и централизованно планируемой экономикой.

Не следует путать рынок как инструмент стимуляции хозяйственной жизни и рыночную среду, которая включает следующие основные элементы — стабильную валюту, адекватное законодательство, многообразие форм собственности (включая частную), конкурентность в хозяйствовании.

Главные требования, предъявляемые к прогрессивной экономической среде, можно свести к следующему: 1. интересы и стремления отдельных людей и групп, порожаемые организацией общества, должны приводить к его прогрессу — как в социальном, так и в технологическом отношении; 2. организация общества должна обеспечивать высокий уровень социальной справедливости и социальной защищенности его членов; 3. организация общества должна обеспечивать наиболее полное использование интеллектуального потенциала и его интенсивное наращивание; 4. организация общества должна обеспечивать выполнение условий экологического императива.

Основным является, конечно, первое требование. Остальные в известной степени представляют собой его следствия. В самом деле, можно ли говорить о развитии нравственной основы общества, если оно не способно гарантировать высокий уровень социальной справедливости?

Существует еще один важнейший вопрос в контексте рассматриваемой проблемы: взаимодействие внутренней экономической среды с внешней. Проблема состоит в включении в общие мирохозяйственные процессы, без ее решения экономический рост — иллюзия. Преодоление разобщенности внутреннего и мирового рынков — важное условие создания адекватной экономической среды. Здесь речь идет не просто о создании единого рынка товаров, а о структурном сотрудничестве, связанном с переходом от жесткого планирования к рынку. Речь идет и об оказании содействия в области капиталовложений, необходимых для создания высокопродуктивных систем.

В обществе в конце концов должна сформироваться такая экономическая среда, которая дает при данном уровне развития производительных сил наибольшую экономическую эффективность.

**О некоторых направлениях формирования прогрессивной экономической среды.** Проблема формирования прогрессивной экономической среды непосредственно связана с определением субъекта (субъектов), формирующих экономическую среду. Будет ли это государство или отдельное экономическое лицо? Алгоритм решения этого вопроса и есть генеральное направление формирования адекватной экономической среды.

Многосубъектность экономического организма, на наш взгляд, должна выступать в качестве **полиимпульса**<sup>13</sup> формирования экономической среды. Такая постановка вопроса о самого начала исключает выделение какого-либо одного субъекта (моноимпульса) в качестве формирующей экономическую среду (например, государство).

Любая социально-экономическая система характеризуется системой интересов. Взятая в целом, она заинтересована прежде всего в самосохранении и самовоспроизведении, а это предполагает укрепле-

<sup>13</sup> Под полиимпульсом в данном случае мы понимаем одновременное задействование всех субъектов экономических отношений. Адекватная экономическая среда не может быть спущена сверху, она создается синергически во всех звеньях хозяйствования.

ние позиций реальных собственников, т. к. «самые тонкие системы стимулирования не идут ни в какое сравнение с силой единственного мотива — отождествления себя с субъектом собственности»<sup>14</sup>. То есть, экономическую среду в первую очередь формируют отношения собственности, а их многообразие — исходная основа создания адекватной экономической среды. Демократизация отношений собственности неизбежно влечет за собой и изменение той среды, в которой должны функционировать самостоятельно хозяйствующие субъекты. Такой средой уже не может быть иерархическая система административного подчинения нижестоящих звеньев вышестоящим. Такой средой может быть только система **современных рыночных отношений**.

Попытки развить только одну сферу этой системы (товаров и услуг) как **среды** дают кратковременные всплески хозяйственной активности, но тут же угасают, поскольку рыночные отношения «включают помимо рынка товаров рынки труда, инвестиций, кредитов, валюты»<sup>15</sup>.

Следовательно, должна существовать определенная **критическая масса факторов, условий** для перехода к новой экономической среде (рыночной).

Что мы понимаем под критической массой для перехода к рыночной среде? Это совокупность условий (факторов), необходимых для задействия современных рыночных отношений.

Таковыми условиями нам представляются: многообразие форм собственности; свободное предпринимательство, рождающее деловую активность; адекватная финансово-кредитная и банковская система (наличие твердой денежной единицы); создание институтов рынка: товарных и фондовых бирж, рынка рабочей силы; информационно-коммерческих центров; создание системы социальной защиты (компенсация, индексация доходов малообеспеченных слоев, лиц с фиксированными доходами, образование специальных служб для обеспечения занятости); выработка методов антимонопольного и антиинфляционного регулирования; структурная перестройка народного хозяйства; определение экономических функций государства (эффективная налоговая сеть, финансовый контроль, система ценового контроля); адекватность законодательства; интегрирование в мирохозяйственные процессы; подготовка кадров, знающих, что такое рынок, владеющих методами маркетинга, умеющих управлять процентной политикой, знающих и разбирающихся в финансовой системе рыночного типа.

Каждое из вышеприведенных экономических мероприятий заслуживает особого анализа. Для нас в данном случае важно подчеркнуть, что для формирования современной рыночной среды должен быть учтен и реализован весь комплекс экономических мер, что в конечном счете и должно привести к успеху экономической реформы.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის კვლევწარმოებისა და კაპიტალურ დაბანდებათა განყოფილებამ.

<sup>14</sup> Барышева А. В., Захаров А. К. Социально-трудовые отношения в системе производственных отношений социализма. Изв. АН СССР, сер. эк-ая, 1987, № 2, с. 21.

<sup>15</sup> Петраков Н. Я. Проблемы формирования рынка в СССР. «Экономика и мат. методы», том 26, вып. 3, с. 389.

## ბელა გრიგოლაშვილი

### მწარმოებლური შრომის კატეგორია

მწარმოებლური შრომის კატეგორია უმნიშვნელოვანეს პოლიტიკონომიურ კატეგორიათა რიცხვს მიეკუთვნება. იგი მსჭვალავს მთელი ეკონომიკური ცხოვრების საფუძველს, მისი ხასიათი ამავე დროს განასაზღვრება წარმოების არსებული წესის არსებით. უზოგადესი ამოსავალი დებულებები შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოვყალიბოთ: 1. მწარმოებლური შრომა კატეგორიის განხილვა უნდა დაიწყოთ შრომის მარტივი პროცესის თვალსაზრისით; 2) შემდეგ იგი უნდა განვიხილოთ წარმოების გარკვეულ საზოგადოებრივ ფორმაში; 3) აქედან უშუალოდ გამოვძინარეობს ის, რომ მწარმოებლური შრომის კატეგორიის შინაარსის ლოგიკური ფორმით გადმოცემა უნდა ემთხვეოდეს მისი ისტორიული განვითარების პროცესს, ანუ განხილვისას ყოველი ლოგიკური გადასვლა უნდა გულისხმობდეს შესაბამის ისტორიულ უკუფენას.

როცა კ. მარქსი შრომის მარტივ პროცესს იხილავს „კაპიტალის“ I ტომში, აქ მის მიერ ნაკლებადაა ნაგულისხმევი შესაბამისი ისტორიული უკუფენა, რადგან მის მიზანს არ შეადგენდა შრომის მარტივი პროცესის თავისთავად განხილვა. იგი მას იხილავს არა იმიტომ, რომ მისი განხილვა აუცილებელია, როცა კაპიტალისტური წარმოების წესზე ვლაპარაკობთ, არამედ იმიტომ, რომ ამ დროისათვის მარქსისტული პოლიტიკონომიის შექმნა ახალი დაწყებული იყო და არ არსებობდა იგი ფართო გაგებით, სადაც ისეთი კატეგორიები, როგორებიცაა, აღნიშნულის გარდა, ღირებულების ფორმები, მარტივი შრომა, ფულის ფუნქციები, მარტივი კვლავწარმოება და სხვა, კაპიტალიზმის წინა განყოფილებებში იქნებოდა განხილული მთლიანად ან ნაწილობრივ, აქედან გამომდინარე არ უნდა იყოს სწორი, როდესაც ამ კატეგორიის განხილვას შრომის მარტივი პროცესის კუთხით მაინცდამაინც კაპიტალიზმს უკავშირებენ, ან კიდევ, იგივეს გაკეთებას სოციალისტური წარმოების წესის პირობებში მწარმოებლური შრომის ბუნების გამოკვლევის დროს მოითხოვენ.

მწარმოებლური შრომის კატეგორიის განხილვა, შრომის მარტივი პროცესის თვალსაზრისით, ნიშნავს მის განხილვას წარმოების საზოგადოებრივი ფორმისაგან დამოუკიდებლად. ანალიზის ამ დონეზე შრომის მიზანია შექმნას მატერიალური პროდუქტი; ის შრომა, რომელიც ვერ ქმნის, ან არ ქმნის მატერიალურ პროდუქტს, არ არის მწარმოებლური. ეს არის მწარმოებლური შრომის საწყისი განსაზღვრა.

რადგან აქ შრომა აღებულია ყოველგვარი საზოგადოებრივი ფორმისაგან გათავისუფლებულად, ამდენად იგი გულისხმობს მხოლოდ ადამიანის ბუნებასთან ურთიერთობას. ამ გაგებით კი შრომა, როგორც ეკონომიკური კატეგორია, არ არსებობს, რადგან პოლიტიკონომიური კატეგორია არა შრომა საერთოდ, არამედ მხოლოდ მისი საზოგადოებრივი ფორმა. გადმოცემის ამ

საფეხურს ისტორიულად საზოგადოებრივი წარმოების პირველყოფილი ფორმა შეესაბამება. თუ შრომა ასე თუ ისე შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს საზოგადოებრივი ფორმის გარეშე, პირიქით, მწარმოებლური შრომის ამ მომენტისაგან განყენება შეუძლებელია. ერთი შეხედვით ამ საფეხურზე, როცა ადამიანი ასე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ბუნებასთან, თითქოს რა სახის შრომა უნდა არსებულებოდა აქ, თუ არა ადამიანის ბუნებასთან უშუალო ფიზიკური ურთიერთობის გამომხატველი და მაშინდელ ტლანქ მატერიალურ საგნებში განსხვავებული. ამ მსჯელობას პირდაპირ მივყავართ იქამდე, რომ ამ ეპოქაში დახარჯული ყოველგვარი შრომა მწარმოებლურად გამოვაცხადოთ. მაგრამ ამ მოსაზრებას თუნდაც პირველყოფილი ადამიანის საცხოვრისის კედლებზე დარჩენილი პირველყოფილი ნახატებიც აბათილებენ, რომელთაგან უძველესი 20—40 ათასი წლის წინანდელია. თუმცა არც იმის მტკიცება შეიძლება დაბეჯითებით, რომ ამ საფეხურზე მწარმოებლური შრომის კატეგორია არსებობს. აქ იგი კიდევცაა და არც არის. თავისი არსებობის დასაწყისშია, ჩანასახოვან მდგომარეობაში იმყოფება. უფრო კონკრეტულად კი — ის აქ არ არსებობს, მაგრამ იწყება. ამ მომენტში, რომ იგი ჯერ კიდევ არ არის როცა იწყება, ამ მანამდე არსებობაში, გნებავთ წინარეყოფნაში ისახება მწარმოებლური შრომის კატეგორიის არსი. სწორედ ეს, რომ იგი აქ არ არის და კიდევცაა, არის წვალება, მოუსვენრობა, წინააღმდეგობა არარსსა და არსს შორის. ესაა ის დიალექტიკური მომენტი, რამაც უნდა წარმოშვას ისტორიულად მწარმოებლური შრომის კატეგორია. განვითარების ამ საფეხურზე წარმოების კატეგორიაც ასეთივე მდგომარეობაშია.

ანალიზის საწყის ეტაპზე, როგორც ვხედავთ, ხერხდება მწარმოებლური შრომის მხოლოდ უაღრესად ცალმხრივი დახასიათება, რაც იმიტოა გამოწვეული, რომ აქ არ ჩანს მისი რაოდენობრივი განსაზღვრულობა. ეს მხარე განვითარების შემდგომ საფეხურზე იკვეთება, როცა გამოსახვის საგანი ხდება არა მარტო ადამიანის ურთიერთობა ბუნებასთან, არამედ აგრეთვე წარმოების პროცესში ადამიანთა შორის ურთიერთობაც. ამ ვითარებაში უკვე აღარაა საკმარისი ის, რომ შრომა მატერიალურ პროდუქტს ქმნის. აქ ისმის კითხვა შექმნილი პროდუქტის რაოდენობის შესახებ და ამდენად, მწარმოებლური შრომის რაოდენობრივი განსაზღვრულობის შესახებ. ამ საფეხურზე უფრო განვითარებული წარმოება იგულისხმება, ვიდრე ეს ზემოთ იყო. აქ კი მწარმოებლურად ისეთი შრომა, ისეთი მუშაკი ითვლება, რომელიც თავისი მოქმედებით სულ მცირე თავის თავს აღადგენს<sup>1</sup>. მაგრამ ასეთი რამ სინამდვილეში არ ხდება, რადგან საზოგადოების ნაწილი ყოველთვის არაწარმოებრივ სფეროშია დასაქმებული, ან შრომის უუნაროა. ყოველივე ეს კი გულისხმობს უკვე ზედმეტი პროდუქტის არსებობის აუცილებლობას. მაშასადამე, ის მუშაკია ნამდვილად მწარმოებლური, რომლის შრომაც იძლევა იმაზე მეტ პროდუქტს, ვიდრე თვითონ სჭირდება.

ამ საფეხურზე მწარმოებლური შრომის კატეგორია კიდევცაა და არც არის წარმოების საზოგადოებრივი ფორმისაგან განყენებულად წარმოდგენილი. უფრო ზუსტად, აქ იგულისხმება წარმოების საზოგადოებრივი ფორმა საერთოდ და არა კონკრეტულად. ამიტომ ეს განსაზღვრება, ცხადია, არ ეხება მხო-

1 კ. მარქსი, ზედმეტი ღირებულების თეორიები (კაპიტალის მეოთხე ტომი), ნაწილი პირველი, თბ., 1966, გვ. 155.

ლოდ ერთ რომელიმე ფორმაციას. ნებისმიერ საზოგადოებაში, უპირველესყოვლისა, იმ მუშაკთა შრომაა მწარმოებლური, რომლებიც ზედმეტ პროდუქტს ქმნიან.

ამ საფეხურზე თუმცა იგულისხმება წარმოების პროცესში ადამიანთა შორის არსებული ურთიერთობანი, მაგრამ ისინი ვერ მოიცავენ წარმოებით ურთიერთობებს მთელი სისასებით, რადგან განაწილებითი ურთიერთობები აქ ფორმალურად იგულისხმება და ესაა მიზეზი წარმოების საზოგადოებრივი ფორმისადმი მისი ორჭოფული დამოკიდებულებისა. განაწილებითი ურთიერთობების გათვალისწინება ამ ორჭოფობას მოხსნის და მწარმოებლური შრომის კატეგორიის განხილვა მთლიანად წარმოების განსაზღვრულ საზოგადოებრივ ფორმაში მოექცევა.

მწარმოებლური შრომის ხასიათზე გადამწყვეტ გავლენას ახდენს ის, თუ როგორაა განაწილებული წარმოების პირობები საზოგადოებაში, თუ როგორი სახის საკუთრებითი ურთიერთობები ბატონობს მასში. შრომის ხასიათის განსაზღვრაში წინა რიგში გამოდის წარმოების საშუალებებზე საკუთრების ფორმა, სახელდობრ, კერძო საკუთრება, როგორც საკუთრების გაბატონებული ტიპი. ამიტომ აქ მწარმოებლურია ისეთი სახის შრომა, რომელიც მონაწილეობას იღებს გაბატონებულ წარმოებით ურთიერთობათა კვლავწარმოებაში. აქ ძალაში რჩება წინა განსაზღვრება; ოღონდ უკვე არა როგორც აუცილებელი და საკმარისი პირობა, არამედ როგორც აუცილებელი, მაგრამ არასაკმარისი. ასე რომ, წარმოების საზოგადოებრივი ფორმის მხედველობაში მიღებით მწარმოებლური შრომა ამ საფეხურზე განისაზღვრება შემდეგნაირად: მწარმოებლურია ისეთი შრომა, რომელიც ქმნის ზედმეტ პროდუქტს და, ამავე დროს, ჩართულია გაბატონებულ წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში.

მაგალითად, მონათმფლობელურ საზოგადოებაში, გარკვეული აზრით, თავისუფალი ხელოსნის შრომა არ არის მწარმოებლური, რადგან მისი შრომისაგან მიღებული შემოსავალი მასვე რჩება და არა მონათმფლობელს. ხოლო მონა-ხელოსნის მიერ დახარჯული შრომით მიღებული შემოსავალი მთლიანად მონათმფლობელს რჩება და ამიტომ ამ აქტის ბოლოს ერთმანეთის პირისპირ ისევ დგანან ერთ მხარეზე არაფრის მქონე, თავის თავზე უუფლებო მონა და მეორე მხარეს მონათმფლობელი. მაგრამ არამწარმოებლურია იმ მონების შრომა, რომლებიც მატერიალური პროდუქტის შექმნაში არ მონაწილეობენ, რომელთა შრომა არ საგნობრივდება და ამდენად ზედმეტ პროდუქტს ვერ ქმნის.

კაპიტალიზმის დროს მწარმოებლური შრომის კატეგორია ახალი ფორმით ვლინდება, რასაც განაპირობებს საქონლურ-ფულად ურთიერთობათა ის დონე, რაც ამ ფორმაციის დროს მიიღწევა. კითხვა, თუ რას წარმოადგენს მწარმოებლური შრომა კაპიტალისტური წარმოების თვალსაზრისით, იგივეა, რაც კითხვა, თუ რა არის მწარმოებლური შრომა კაპიტალის თვალსაზრისით. სწორედ ამ ვითარებაში იმალება წინააღმდეგობის საფუძველი.

ზემოთ აღვნიშნეთ: შრომა რომ მწარმოებლური იყოს, ორი რამაა საჭირო, იგი უნდა ქმნიდეს ზედმეტ პროდუქტს და ჩართული უნდა იყოს გაბატონებულ წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში. ასე რომ, კაპიტალისტური წარმოების წესის პირობებში შრომა რომ მწარმოებლური იყოს, იგი უნდა ქმნიდეს ზედმეტ ღირებულებას და ჩართული უნდა იყოს ბურჟუაზიულ წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში. წინა საფეხურზე არც ერთ მომენტს არ ენიჭე-



ბოდა ამ ორიდან უპირატესობა და ორივე თანაბარმნიშვნელოვანი იყო. აქ კი ეს თანაფარდობა ირღვევა და უპირატესობას მეორე მხარე იძენს პირველის საზიანოდ. აქ ჩვენს თვალწინა რეალური წინააღმდეგობა მწარმოებლური შრომის არსებასა და მისი გამოვლინების ფორმას შორის, რომელიც ადრე თუ გვიან უნდა მოიხსნას.

შრომა, რომელიც იხარჯება კაპიტალიზმის დროს გარკვეულ პირობებში შეიძლება იყოს მწარმოებლური და ზედმეტ ღირებულებას კი არ ქმნიდეს. მაგალითად, დაჭირავებული მსახიობის შრომა, უშუალოდ იცვლება კაპიტალზე მეორე მხრივ, წვრილი საქონელმწარმოებელი, რომელიც არ იყენებს დაჭირავებულ შრომას, ქმნის საქონელს, რომლის რეალიზაციასაც ბაზარზე ახდენს. მიუხედავად ამისა მისი შრომა ამ ლოგიკით არამწარმოებლურად ითვლება.

ამგვარად, ამჯერად მთავარია არა ის, ესა თუ ის შრომა აწარმოებს თუ არა ზედმეტ პროდუქტს ან ზედმეტ ღირებულებას, არამედ ის, — ამა თუ იმ შრომას მოაქვს თუ არა ზედმეტი ღირებულება კაპიტალისტისათვის. როგორც ვხედავთ ამ ეტაპზე მწარმოებლური შრომის კატეგორია გარკვეულწილად გულგრილობას იჩენს ზედმეტი ღირებულების წარმოების მიმართ. ეს კი ეწინააღმდეგება კაპიტალიზმის განვითარების საერთო ტენდენციას, მის ძირითად კანონს.

ეს, ერთი შეხედვით მოუახრებელი წინააღმდეგობა, კაპიტალისტური წარმოების წესის ბუნებიდან გამომდინარეობს. მის საფუძველს კაპიტალის ფეტიშიზმი წარმოადგენს, რის გამოც შრომის მწარმოებლური ხასიათი განიხილება კაპიტალისტის პოზიციიდან; ეს გარემოება კი მწარმოებლურ შრომას კაპიტალისტისათვის სძენს სპეციფიკურ სახმარ ღირებულებას<sup>2</sup>, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ის აკმაყოფილებს კაპიტალისტის იმ სასიცოცხლო მოთხოვნილებას, რომ „შრომის ობიექტურ პირობებს აქცევს კაპიტალად, მათ მფლობელს კი — კაპიტალისტად“<sup>3</sup>; ასე რომ, მწარმოებლური შრომის სპეციფიკურ სახმარ ღირებულებას არაფერი აქვს საერთო იმ სახმარ ღირებულებებთან, რითაც ეს შრომა გამოიხატება.

გარდა ყოველივე ამისა, არსებობს კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ასევე ამ მოვლენის საფუძველს წარმოადგენს და რომელიც, ამავე დროს, შეიცავს ხსენებული წინააღმდეგობის გადაჭრის (მოხსნის) შესაძლებლობას. ფაქტიურად აქ ლაპარაკია არა ორ მიზეზზე, არამედ ერთი და იგივე მიზეზის ორ მხარეზე. მწარმოებლური შრომის კატეგორიის ხსენებული წინააღმდეგობრივი განსაზღვრება თვით კაპიტალიზმის ღრმა წინააღმდეგობებითაა განპირობებული. ამასთან მას ისტორიულად შეესაბამება კაპიტალისტური წარმოების წესის განვითარების შედარებით ადრეული ხანა, როცა კაპიტალიზმის მიზანია, რომ საკუთარი ცხოვრების წესს დაუქვემდებაროს მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრება. ამ მიზნის განხორციელების სამსახურში დგება მწარმოებლური შრომის კატეგორია, რომელსაც ეს გარემოება არსებით მნიშვნელობას სძენს. ყოველივე ეს კი კვეთავს, ცხადყოფს მის ადგილსა და როლს კატეგორიათა სისტემაში. ამგვარად, მწარმოებლური შრომა წარმოგვიდგება მიზნის მიღწევის საშუალებად. აქ, რა თქმა უნდა, იგულისხმება კაპიტალიზმის განვითარების ამ საფეხურზე არსებული უახლოესი და არა საბოლოო მიზანი. სწორედ ეს

2 კ. მარქსი, ზედმეტი ღირებულების თეორიები... ნაწ. 1, გვ. 489.

3 იქვე, გვ. 484.

მიზანი ხდება მიზეზი საკვლევი კატეგორიის იმ ღრმა წინააღმდეგობებისა, რომელიც ზემოთ აღვნიშნეთ. ასეა თუ ისე, ამ საფეხურზე მწარმოებლური შრომა ემსახურება წარმოების მიზნის მიღწევას და ამით იგი გვევლინება წარმოების წესის არსებობის საფუძვლად. პოლიტიკონომიის კატეგორიათა სისტემაში მისი ადგილის მინიშნებით ჩვენ მივიღეთ განსაზღვრება: მწარმოებლური შრომა არის ისეთი შრომა, რომელიც ემსახურება წარმოების მიზნის მიღწევას და ამავე დროს წარმოადგენს იმ წარმოების წესის არსებობის საფუძველს, რომელშიც ის იხარჯება.

მაგრამ ერთი შეხედვით ეს განსაზღვრება წინააღმდეგობაში ვარდება ზემოთქმულთან. რადგან, როგორც დავინახეთ, თუ შრომა კაპიტალისტურადაა ორგანიზებული, თუ ის ბურჟუაზიულ წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაშია ჩართული — მწარმოებლურია. ყველა ასეთი შრომა არ ქმნის ზედმეტ ღირებულებას; ხოლო ისეთი შრომის მწარმოებლურად გამოცხადება, რომელიც არ აწარმოებს ზედმეტ ღირებულებას, ეწინააღმდეგება კაპიტალიზმის ძირითად ეკონომიკურ კანონს; ეს კი, ერთი შეხედვით, წინააღმდეგობაში მოდის ჩვენს მიერ ჩამოყალიბებულ განსაზღვრებასთან.

როგორც ვიცით, ძირითადი ეკონომიკური კანონი მოიცავს წარმოების უზენაეს მიზანსა და მისი მიღწევის საშუალებას. უზენაესი მიზნისაკენ მიმავალ გზაზე არსებობს მთელი რიგი მიზნებისა, რომელთა მიღწევა და თანდათანობით დაძლევა უზენაესი მიზნისაკენ მოძრაობას ნიშნავს. ყოველი საზოგადოებრივი წარმოების წესის უახლოესი მიზანია ძველი ფორმაციის დამარცხება და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გაბატონება. ამ მიზნის მიღწევის შემდეგ შლის თავისუფლად ფრთებს ახალი წარმოების წესი, ავლენს თავის ძირითად მისწრაფებას და აგრძელებს შედარებით უფრო თავისუფლად მოძრაობას თავისი უზენაესი მიზნისაკენ, რაც ძირითად ეკონომიკურ კანონში პოულობს ასახვას. მიზანი და საშუალება, გარდა ოდენ მიზნისა და საშუალებისა, თავის თავში მოიცავენ აგრეთვე წარმოების წესის არსებობის საფუძველს. მაგალითად, კაპიტალიზმის არსებობის საფუძველია დაქირავებული შრომის ექსპლოატაცია და უპირველეს ყოვლისა ისეთისა, რომელიც ზედმეტ ღირებულებას ქმნის\*. ზედმეტი ღირებულების შექმნა კი მხოლოდ მწარმოებლურ შრომას შეუძლია. ასე რომ, დგება დრო როცა აღარ არის საკმარისი ის, რომ შრომას ზედმეტი ღირებულების მოტანა შეეძლოს კაპიტალისტისათვის: საკითხი ისმება უკვე ზედმეტი ღირებულების მიღების წყაროზე. კერძოდ შრომა რომ მწარმოებლური ვახდეს, ის სინამდვილეში უნდა ქმნიდეს ზედმეტ ღირებულებას. ასე რომ მწარმოებლური შრომის არეალი აქ შემცირებულად წარმოგვიდგება და ამ შემცირების ნაწილში უკანასკნელი განსაზღვრებანი ეწინააღმდეგება ერთმანეთს. იცვლება შეფასების კრიტერიუმიც. თუ აღრე მწარმოებლურ შრომად განდომისათვის საკმარისი იყო მისი კაპიტალისტურად ორგანიზება, ახლა აუცილებელია, რომ შრომის პროცესში შეიქმნას ზედმეტი ღირებულება. მაგრამ ეს არ იძლევა მწარმოებლური შრომის ორი კატეგორიის არსებობის მიჩნევის საფუძველს<sup>4</sup>. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს არსებობის გამოვლინების

\* კაპიტალიზმისათვის ყოველნაირი დაქირავებული შრომა არსებითია, არსებისმიერია, მაგრამ ყოველი დაქირავებულ შრომა არ შედის მისი არსებობის საფუძველში. და საერთოდ, საფუძველის ცნება ვერ ამოწურავს არსების ცნებას.

<sup>4</sup> ვ. კ. თ. ა. კ., მწარმოებლური და არამწარმოებლური შრომა, (რუსულ ენაზე), კიევი, 1971, 88. 35.

ორ ფორმასთან, რომელთაც მწარმოებლური შრომის კატეგორია თავისი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე იძენს.

აქვე უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი გარემოება, კაპიტალისტური კოოპერაციის პროცესის განვითარების, შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების გაღრმავების ფონზე ყალიბდება ერთობლივი მუშის ცნება. ეს გარემოება კი აფართოებს მწარმოებლური შრომის ცნებას. მეორე მხრივ კი იგი ვიწროვდება, რადგან კაპიტალისტური წარმოება არის არა მარტო საქონლის, არამედ უპირველესად ზედმეტი ღირებულების წარმოება. ესაა ის, რაც ახლა შრომას მწარმოებლურ ხასიათს ანიჭებს. აქ არის ნახტომი მწარმოებლური შრომის კატეგორიის განვითარებაში, რომელიც კაპიტალისტურ ურთიერთობათა ფარგლებში ხდება.

19.608

საწარმოო ძალთა საზოგადოებრივი ხასიათის ამოღების გარკვეულ საფეხურზე დასრულებულ სახეს იღებს ბურჟუაზიული ეროვნული ბაზარი. ამავე დროს მიმდინარეობს საგარეო საერთო კაპიტალისტური ბაზრის ჩამოყალიბებისა და სრულყოფის პროცესი. ღრმავდება შრომის საერთაშორისო დანაწილება. საგარეო ბაზარზე გამოტანილი საქონელი არის არა მხოლოდ რომელიმე საწარმოს პროდუქტი, არამედ გარკვეულწილად იმ ერის წარმომადგენელი, რომლის სახელმწიფოშიც იგია დამზადებული. ამ პროცესების კვალდაკვალ წარმოიშობა და თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურს აღწევს ეროვნული შემოსავლის კატეგორია, რომელზეც უშუალო გავლენას ახდენს განაწილებითი და გადაანაწილებითი ურთიერთობების სრულყოფა საზოგადოებაში და რომელიც თავის მხრივ, თვალშისაცემ გავლენას ახდენს მწარმოებლური შრომის კატეგორიის განვითარებაზე. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მწარმოებლურ შრომას კაპიტალისტისათვის გააჩნია სპეციფიკური სახმარი ღირებულება. ამ პროცესებმა კი განაპირობეს ის, რომ მწარმოებლურმა შრომამ შეიძინა სპეციფიკური საზოგადოებრივი სახმარი ღირებულება, რაც იმაში გამოიხატება, რომ მან დააკმაყოფილოს საზოგადოებრივი მოთხოვნილება ეროვნული შემოსავლის წარმოებითა და ზრდით. როდესაც მწარმოებლური შრომა საზოგადოებრივ სახმარ ღირებულებას იძენს, მწარმოებლურ ხასიათს კარგავენ შრომის ისეთი სახეები, რომლებიც არ მონაწილეობენ ეროვნული შემოსავლის შექმნაში. რა თქმა უნდა, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ შრომა, რომელიც არ მონაწილეობს ეროვნული შემოსავლის შექმნაში და კაპიტალისტურად ორგანიზებულია, კარგავდეს სპეციფიკურ სახმარ ღირებულებას კაპიტალისტისათვის, მაგრამ ეს კია, რომ იგი ვერ ღებულობს სპეციფიკურ საზოგადოებრივ სახმარ ღირებულებას.

ახლა გავარკვეოთ ამ ჭრილში დანახული წვრილი საქონელმწარმოებლის შრომა არის თუ არა მწარმოებლური. თუ ქვეყნის ეროვნულ შემოსავალში მას საგრძნობი წილი უდევს, მაშინ იგი, ეროვნული თვალსაზრისით, უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე კაპიტალისტურად ორგანიზებული ის შრომა, რომელიც არ იღებს მონაწილეობას ეროვნული შემოსავლის შექმნაში. ეს განსაკუთრებით იმ ქვეყნებზე ვრცელდება, რომლებიც არ გამოირჩევიან განვითარების მაღალი დონით.

თუმცა ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილი მსჯელობიდან შეიძლება საწინააღმდეგო გამომდინარეობდეს, მაგრამ ესენი მაინც არ გამოირიცხავენ ერთმანეთს. ყოველივე ეს კი გვიჩვენებს, რომ ერთი და იგივე შინაარსის შრომა 2. „მაენე“, ეკონომიკისა და საპარტოლის სერია, 1990, 4





სხვადასხვა ისტორიულ ვითარებაში შეიძლება სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფორმით მოგვევლინოს. ამ შემთხვევაში ფორმის შეცვლის მთავარი მიზეზი ისაა, რომ ამ ქვეყნებს განვითარება უხდებათ საერთოდ კაპიტალიზმის განვითარების ციკლებით უფრო მაღალ საფეხურზე, ვიდრე ეს ევროპაში შუა საუკუნეების დასასრულსა და ახალი საუკუნეების დასაწყისში იყო. ხოლო ამ ქვეყნების განვითარებულ სახელმწიფოებად გადაქცევა გამოიწვევს წვრილ საქონელ-მწარმოებელთა ერთობლივი შრომის შეფარდებით შემცირებას, რაც საბოლოოდ ისეთ ზღვარს მიადგევს, რომ ამ სახის შრომას დააკარგვინებს მწარმოებლურ ხასიათს.

კონკრეტული ისტორიული ვითარებისაგან მოწყვეტილად თუ ავიღებთ, მწარმოებლური შრომის ზოგი განსაზღვრება ერთმანეთს ეწინააღმდეგება. იმიტომ, რომ ისინი ფორმის განსაზღვრებანი არიან. ფორმა კი განვითარების წინააღმდეგობრივი ხასიათითაა განპირობებული, რაც თავის გამოხატულებას პოულობს მწარმოებლური და არამწარმოებლური შრომის ურთიერთმიმართების ხასიათში. მაგალითად, შეიძლება შრომა თავისი არსით არამწარმოებლური იყოს და გარკვეულ ისტორიულ ვითარებაში მწარმოებლური ხასიათი მიიღოს. ამის მაგალითად ზემოხსენებული მომღერლის შრომა გამოდგება, რომელიც ასეთ ხასიათს კაპიტალიზმის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ღებულობს. შეიძლება აგრეთვე, რომ თავისი არსით მწარმოებლურმა შრომამ არამწარმოებლური ხასიათი მიიღოს. ცნობილია, რომ ჩვენს საზოგადოებაში ზარალიანი საწარმოები არსებობდნენ, რომლებიც სახელმწიფო დატაციაზე იყვნენ და ასეთები დღესაც არსებობენ. მიუხედავად იმისა, რომ მათში დახარჯული შრომა თავისი არსით მწარმოებლურია, ისინი მატერიალურ პროდუქტს ქმნიან, რადგან აქ ზედმეტი პროდუქტი არ იქმნება, შრომა კარგავს მწარმოებლურ ხასიათს. თუმცა არც ასე მარტივადაა საქმე. გარკვეულმა ისტორიულმა პირობებმა განაპირობეს ისეთი ფასთა სისტემის შექმნა, რომ ზოგ დარგში არ ჩანდა შექმნილი ზედმეტი პროდუქტი, ზოგშიც არ იქმნებოდა, მაგრამ რადგან ისინი წარმოების საშუალებათა ძირითად მესაკუთრეს სჭირდებოდა, სახელმწიფო უზრუნველყოფდა მათ არსებობას. მათი საზოგადოებრივი საჭიროების დონე განსაზღვრავდა მისი არსებობის აუცილებლობას, რაც მას უნარჩუნებდა მწარმოებლურ ხასიათს. დღეს კი, გამწვავებულ ეკონომიკურ ვითარებაში ისინი კარგავენ მწარმოებლურ ხასიათს და ნათლად ჩნდება მათი არამწარმოებლური ბუნება.

მწარმოებლური და არამწარმოებლური შრომა წყვილადი კატეგორიები არიან და უერთმანეთოდ არ არსებობენ. ისინი დაპირისპირებულობებს წარმოადგენენ. ამ დაპირისპირებულობის ხასიათის ცვლილებაში ასახვას პოულობს ფორმაციის განვითარების წინააღმდეგობრივი ბუნება, ხოლო ამ ცვლილების მიზეზს გარკვეულწილად შეადგენს თვით მწარმოებლური შრომის არსება, რომელიც მეტად მგრძნობიარეა. მასში ღრმა გამოძახილს პოულობს წარმოებით ურთიერთობათა განვითარების ძირითადი ხაზები. მოკლედ, ეს კატეგორია ეკონომიკური ცხოვრების შუაგულში იმყოფება და მასზე გავლენას ახდენს ყოველივე ის, რაც მთლიანად საზოგადოებაზე ზემოქმედებს. ყოველივე ამის მიზეზი კი ისაა, რომ მისი ბუნების განმსაზღვრელი ერთ-ერთი ძირითადი შტრიხია საკუთრებით ურთიერთობათა ხასიათი საზოგადოებაში.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მწარმოებლური შრომა წარმოადგენს წარმოების წესის არსებობის საფუძველს, რაც საბოლოოდ ნიშნავს, მოცემული

სახის კვლავწარმოების განხორციელებისათვის მატერიალური საფუძვლის შექმნას. ასე რომ, მწარმოებლურია, უპირველეს ყოვლისა, მატერიალური წარმოების სფეროში დახარჯული შრომა. თუმცა ამ სფეროში დახარჯული შრომა მთლიანად შეიძლება არ იყოს მწარმოებლური, რადგან აქ მთავარია გაფართოებული კვლავწარმოებისათვის შრომის შედეგების გამოყენება. თუ შრომის შედეგები არ იძლევიან იმის შესაძლებლობას, რომ განხორციელდეს დაგროვება, მაშინ ასეთ შრომას არ ექნება მწარმოებლური ხასიათი. აქვე უნდა ითქვას, რომ ჩვენი ჩრდილოვანი ეკონომიკისა და აქედან გამომდინარე მახინჯი ფასთა სისტემის გამო, ფრიად ძნელია ამის განსაზღვრა. აქ, რასაკვირველია, ლაპარაკია იმ სფეროზე სადაც ეროვნული შემოსავალი იქმნება და რომელსაც ეფუძნება ეკონომიკა. უნდა ითქვას, რომ ასეთი გადახრები, როდესაც შრომა ლეზულობს ისეთ ფორმას, რომელიც მის არსს არ შეესაბამება, ნორმალურად განვითარებადი ეკონომიკისათვის ბუნებრივ მოვლენას წარმოადგენს, თუმცა ეს წინააღმდეგობა თავისთავად და იგი აღრე თუ გვიან განვითარების პროცესში გადაჭრას პოულობს.

საბოლოოდ შეიძლება გამოვიტანოთ შემდეგი ზოგადი დასკვნები:

შრომა თავისთავად არ შეიძლება იყოს მწარმოებლური ან არამწარმოებლური. იგი რომ ამ შინაარსით შეივსოს, ამისათვის საჭიროა არსებობდეს შემდეგი გარემოებები: ა) შრომა უნდა იყოს საზოგადოებრივად სასარგებლო; ბ) ამ ხასიათის მისაღებად იგი საზოგადოებრივ წარმოებაში უნდა წარმოადგენდეს გარკვეულ მნიშვნელოვან რაოდენობას; გ) საზოგადოებრივად უნდა იყოს იგი ასეთად აღიარებული, ანუ საზოგადოებრივი თვალსაზრისი უნდა განსაზღვრავდეს მის ფორმას და არა ამა თუ იმ ფენის თვალსაზრისი.

ჩვენი მსჯელობის ბოლოს ჩვენ დაუბრუნდით იმას, რითაც დავიწყეთ: მწარმოებლური შრომის განსაზღვრაში მატერიალური პროდუქტის შექმნას როგორც კრიტერიუმს. მაგრამ ეს უკან დაბრუნება დასაწყისთან არის წინსვლა, რადგან ის, რითაც დავიწყეთ, იყო განყენებული, ცალმხრივი განსაზღვრება. ახლა კი ჩვენს წინაშეა თავისი განვითარების გარკვეულ საფეხურზე მდგარი ეკონომიკური კატეგორია, რომლის არსებაში მოხსნილი სახით განაგრძობენ არსებობას ის ფორმები, რომელნიც ერთ დროს განმსაზღვრელი იყვნენ და ახლა განვითარების პროცესში უკან მოტოვებულ საფეხურებს წარმოადგენენ.

დასასრულ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ წარმოებით ურთიერთობათა განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ისეთი ტენდენცია იკვეთება, რომ შეიძლება მწარმოებლური შრომის ცნება დავიწროვდეს, უფრო დაკონკრეტდეს და მის კრიტერიუმად მიგვევლინოს წარმოების საშუალებათა შექმნაში მონაწილეობა. თუმცა რაიმეს კატეგორიული მტკიცება ამ საკითხზე ნაადრევია და ჩვენ ამით მხოლოდ ის გვინდოდა მიგვენიშნებინა, რომ სრულებითაც არ ვთვლით მწარმოებლური შრომის კატეგორიას დასრულებულად თავის განვითარებაში.

ბაკურ გულუა

### ხელმოკრძე ალმონსაჩინი

საქართველოში საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება მეტად საინტერესო და ამავე დროს უღარესად დაძაბულ ფაზაში შევიდა. წლების განმავლობაში დაგროვილმა და ბოლო პერიოდში გამწვავებულმა პოლიტიკურმა, ეკონომიკურმა და სოციალურმა პრობლემებმა ერთად მოიყარა თავი. ნიაღვრებით მომწყდარი პუბლიკაციებისათვის, ცნობილ მოღვაწეთა საჯარო გამოსვლებისათვის, დამახასიათებელი გახდა წარსულისა და აწმყოს მკაცრი კრიტიკა, განვლილი ისტორიული მოვლენების ხელახალი განსჯა-გააზრება, სამომავლო ამოცანათა ორიგინალური ჩამოყალიბება. აზრთა სხვადასხვაობა, ზოგჯერ მეტად მკვეთრი, სახეზეა. ამასთან პრაქტიკულად ყველა აღიარებს, რომ ამ რთული ლაბირინთებიდან თავის დასაღწევად აუცილებელია პროგრესულად მოაზროვნე, საქვეყნო საქმეებისათვის მოწოდებული ეროვნული ძალების კონსოლიდირება, არსებული გამოცდილების მისხალ-მისხალ გაანალიზება-გამოყენება, ახალი, ჯანსაღი იდეებისათვის ფართო ასპარეზის მიცემა. რიგ უარყოფით მომენტებთან ერთად შეუძლებელია არ დავინახოთ საზოგადოების ფართო ფენების გააქტიურება, დაუოკებელი სწრაფვა ცხოვრების ახალი წესის დასამკვიდრებლად, მისი შემდგომი დემოკრატიზაციისათვის ხელსაყრელი პირობების შესაქმნელად. ეს თავისთავად ძალზე მნიშვნელოვანი მოვლენაა და მას სათანადო შეფასებაც სჭირდება. დაბირისპირებულ საზოგადოებრივ ძალთა თანაფარდობისა და მათი ურთიერთობის დაძაბულობის მიუხედავად ვფიქრობ არ უნდა იყოს შეუძლებელი სადავო საკითხების დროებით მაინც დავიწყება. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ უმრავლესობის საზრუნავ-საფიქრალი ხომ ერთია — დამოუკიდებელი, თავისუფალი საქართველო, ადამიანთა თანაცხოვრების შესაბამისი წესით, მათი სულიერი და მატერიალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების დონით, დინამიზმით და ხარისხით. ქნებ პირველ რიგში სწორედ ამას მოვანშაროთ საერთო ძალისხმევა.

ამ ვითარებაში აუცილებელია დაისვას ერთი შეხედვით ძალზე მარტივი, მაგრამ ამავე დროს მნიშვნელოვანი შეკითხვა — იქნება კი საკმარისი ნაწიტი თავისუფლების მოპოვებით მონიჭებული იმპულსები იმისათვის, რომ დაისახოს სოციალურ-კულტურული და სამეურნეო აღმავლობის შეუქცევადი პროცესები, რომ მკვიდრი და შეურყვეველი იყოს ახალი ცხოვრების ბალავარი.

სამწუხაროდ ისტორიის (მ. შ. საქართველოს ისტორიისაც) გაკვეთილები, სხვა რამეს გვასწავლის. ხანგრძლივი ბრძოლის შედეგად მოპოვებული თავისუფლებით გამოწვეული სიხარული და სულიერი აღმავლობა, როგორც წესი, ჩქარა ჩაივლის ხოლმე, შემდეგ კი იწყება ყოველდღიური ცხოვრებანაკლებად მიმზიდველი და წარმტაცი, ადამიანის ყოფასთან და შრომასთან

დაკავშირებული უამრავი მსხვილმანი და წვრილმანი პროზაული პრობლემებით, ათასგვარი საზრუნავითა და საფიქრალით აღსავსე. დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ მათი რეგულირება ვაცილებით უფრო ძნელია, ვიდრე ეს ერთი შეხედვით შეიძლება მოგვეჩვენოს. ყველაფერს თავი რომ დავანებოთ, ხალხს უნდა სურდეს, უნდა მოუხდეს უკეთ იმუშაოს და შექმნას მეთ დოვლათი. სხვა გზით მართლაც ხომ წარმოუდგენელი იქნება უკეთესად ცხოვრების მოწყობა. რამ, რა ძალამ, რა მოტივებმა უნდა აამოძრავოს ასიათასობით ადამიანი უფრო მაღალნაყოფიერი შრომისათვის? ან იქნებ მართლაც მხოლოდ თავისუფლება გვინდა და სულ არ გვანადგოვებს რაგორი ყოფა გვექნება, რომ თითქოს არავითარ სირთულეებს, არავითარ სილატაკესა და სიდუხჭირეს არ შეეძლება ჩვენი გულის ვატეხვა. კი მაგრამ ეს ხომ უკვე იყო — უსაზღვრო ენთუზიაზმისა და აღმაფერენის, ასევე უსაზღვრო იმედგაცრუებისა და აპათიის წლები; ასე მსჯელობა უპასუხისმგებლობაა, ცხოვრების კანონების, ადამიანთა ინტერესებისა და საზრუნავის უცოდინარობაა. მათმა უგულვებელყოფამ ჩვენი ისტორიის მანძილზე არაერთხელ მოგვამწყვდია ჩიხში. ცხოვრება წარმართება განვითარების შინაგანი, ბუნებრივი მექანიზმების წყალობით და არა რომანტიკული მოწოდებებითა და დიდი მიზნების დასახვით. პიროვნების თავისუფლება, ეროვნული დამოუკიდებლობა ის აუცილებელი პირობაა, ის შეუცვლელი სტიმულია, ის ჯანსაღი გარემოა, რომლის გარეშე ვერ აღორძინდება ახალი, ნედლი ცხოვრება, ვერ გაიხარა და ვერც ვერასოდეს გაიხარებს ადამიანი, ვერასოდეს შეიქმნება საკმარისი სულიერი და მატერიალური საზრდო. ეს უდავო ჭეშმარიტებაა. ამასთან თუკი რადიკალურად არ შეიცვალა შრომის მოტივები, მრავალჯერ უფრო მეტად ვიდრე დღეს ეს ევაქვს, მშრომელი კაცი არ დაინტერესდა თავისი შრომის შედეგით, საქმე წინ ვერ წავა. ჩემის ღრმა რწმენით სწორედ ეს არის ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა, სწორედ მას პირდება ამთავითვე ღრმად გააზრება. ცივილიზებული სამყარო დიდხანია მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ უმთავრესი რეზერვი თავისუფალ შრომაში, თავისუფალ აზროვნებასა და მოქმედებაში, ადამიანის შესაძლებლობების თავისუფალ ხარჯვაში, მოღვაწეობის ასპარეზისა და მასშტაბების თავისუფალი არჩევანის პირობების შექმნაშია. ყოველ შემთხვევაში დღეისათვის სხვა მაგალითები არ არსებობს ბუნებაში. ცხადია ეს არ ნიშნავს, რომ მთელი საზოგადოება დანაწევრდება და ნატურალურ მეურნეობას მიუბრუნდება. ადამიანებს უნდათ თუ არ უნდათ მაინც მოუწევთ კოლექტიური შრომა, შრომის პროცესში ფუნქციების განაწილება, შეტანილი ჭონების, გაწეული შრომის რაოდენობისა და ხარისხის მიხედვით ანაზღაურება. საბოლოო ჯამში სწორედ მიღებული ეროვნული შემოსავლის განაწილების მექანიზმის სამართლიანობაზე ყველაფერი დამოკიდებული.

უროიერთდაკავშირებულ ამოცანათა ფართო სექტორში ერთ-ერთი ყველაზე ურო მნიშვნელოვანი ადგილი საერთო-ეროვნული, ადგილობრივი, კოლექტიური და ცალკეულ პიროვნებათა ინტერესების შეხამების მოდელების, შერჩევასა და მათ შეუფერხებლად დანერგვას უჭირავს.

განვითარებულ ქვეყნებში ამ მექანიზმების ამოქმედების მრავალი ვარიანტი არსებობს, რომელთაც ვითარების შესაბამისად წარმატებით იყენებენ კიდევ. მცდარია შეხედულება, თითქოს საბაზრო ეკონომიკა ყველა შემთხვევაში ააღიარდეს დადებით შედეგებს. ამაში ადვილად დაგრწმუნდებით მრავალი ჩამორჩენილი ქვეყნის მაგალითზე შედეგი შეიძლება სავალალო

აღმოჩნდეს თუ გონივრულად არ შეიერჩა სისტემა. მოკლე დროში დასაძლვეი ტრადიცია, როცა პოლიტიკური და ეკონომიკური მართვის ზეცენტრალიზებული მოდელის ბატონობის პირობებში ტერიტორიული და პიროვნული ინტერესები ფაქტობრივად მეორეხარისხოვნად იყო მიჩნეული. ცენტრალური ორგანოების დიქტატმა სხვა გარემოებებთან ერთად განაპირობა საუკუნეების განმავლობაში ხალხში დამკვიდრებული თვითმმართველობის ტრადიციების ფაქტიური კვდომა, სრული გაუპიროვნებლობა ადგილობრივი პრობლემების გადაწყვეტაში. დღეს, როდესაც გადაუდებელი ჩანს მართვის დეცენტრალიზაცია, ამ მიმართულებით რადიკალური პოლიტიკურ-სამეურნეო რეფორმების განხორციელება, აღმოჩნდა, რომ ჩვენ თეორიულად და პრაქტიკულადაც მოუმიზანდებელი ვართ მათ განსახორციელებლად. მოუმიზანდებელი ვართ, როგორც ითქვა უმთავრესად იმის გამო, რომ საერთოდ ცოტა ვიზრუნეთ ადგილობრივი ინტერესების დაკმაყოფილების ეფექტური მექანიზმის შესაქმნელად და მეორეს მხრივ, უყურადღებოდ დაგვრჩა ის მცირედი და სპორადული, ფაქტობრივად კერძო ინიციატივაზე დამყარებული, დიდი გარჯით მიღწეული გამოცდილებაც.

რა არის ამის მიზეზი? ამ პრობლემის პოლიტიკური მნიშვნელობის შეუფასებლობა, საერთოდ სუსტი პოლიტიკური აღლო და უნარი, საზოგადოებაში მიმდინარე გლობალური პროცესების ტენდენციებისა და პერსპექტივების პროგნოზის შექანიზმების არარსებობა.

მრავალს დღევანდელი ჩვენი ცხოვრება საყოველთაო არეულობის, უწყესრიგობისა და პარადოქსების ხანად მიაჩნია. ეტყობა ეს თვალსაზრისი საკმაოდ სადუქელიანია, რადგან სწორედ პარადოქსად უნდა მივიჩნიოთ ის მდგომარეობა, რომელიც შეიქმნა რესპუბლიკაში ადგილობრივი თვითმმართველობისა და ადგილობრივი მეურნეობის სფეროში. თუმცა ეს უბანი გამოწაკლისი როდია.

თვითონ განსაჯეთ:

უკანასკნელ წლებში ათასგზის ითქვა, რომ აუცილებელია გამოვაცოცხლოთ ადამიანთა ადგილობრივი ინიციატივა, შევიშუშაოთ სოფლების, დაბების, ქალაქების, რაიონების, შესაბამისი ადგილობრივი მეურნეობის მართვის ოპტიმალური მექანიზმი. განა სასაცილო არ არის, სატირალი რომ არ იყოს, რომ მხოლოდ ახლა მიხვდნენ ლენინგრადისა და მოსკოვის საბჭოს თავმჯდომარეები სობჩაკი და პოპოვი, რომ საქმეს ვერ შევლის თანამდებობაზე კადრების მონაცვლეობა. მართვის ორგანოთა დღეს არსებული სტრუქტურა, უფლება-მოვალეობათა თანაფარდობა განმკარგულებელ და აღმასრულებელ ორგანოებს შორის მრავალ სხვა მიზეზებთან ერთად, ვერ უზრუნველყოფს ელემენტარული საკითხების გადაწყვეტას, საბინაო-კომუნალური და სავაჭრო-საყოფაცხოვრებო მომსახურების მინიმალურ დონეს. თუკი ბოლო დრომდე ეს პრობლემები ასე არ იჩენდა თავს ეს მხოლოდ იმის წყალობით, რომ შესაბამისი პარტიული ორგანოები ყველასათვის კარგად ცნობილი ხერხებითა და საშუალებებით აკონტროლებდნენ ვითარებას. ერთ-ბაშად წეწყდა პარტიული ორგანოების წვრილმან სამეურნეო საკითხებში ჩარევის ყოვლად გაუმართლებელი პრაქტიკა და ერთბაშადვე იჩინა თავი ყოვლად გაუგებარმა დეფიციტებმაც, რომელთა სიმწვავეს ეს ზამთარი კიდევ უფრო მკვეთრად გამოაჩენს.



იქნება ჩემთვის (ვფიქრობ ბევრი თქვენთაგანისათვის გასაგები მიზეზების გამო) უხერხულიც კია ამაზე წერა, მაგრამ როგორ არ გავიხსენო, რომ ამ პრობლემას ჯერ კიდევ 1981 წელს მიექცა საქართველოში სათანადო ყურადღება. მხედველობაში მაქვს ცნობილი ფოთის ექსპერიმენტი, რომელმაც თავის დროზე ფართო საზოგადოებრიობის ყურადღება მიიპყრო. ამასთან არ შემძლია გულისტკივილით არა ვთქვა იმის თაობაზე, რომ ამ წამოწყების ჩასახვის სტადიაში, როცა ის-ის იყო იწყებოდა მუშაობა და ბევრის თქმის საფუძველი არც არსებობდა. ატეხილი იყო დიდი ხმაური ან სიახლის სარგებლიანობის თაობაზე. ახლა კი, როცა თითქმის 9 წელი გავიდა იმ დროიდან და რესპუბლიკაში ნამდვილად დაგროვდა პრაქტიკული გამოცდილება, რომლის განზოგადება დიდ სიკეთეს მოუტანდა საერთო საქმეს, ამაზე არავის უფიქრია.

ერთი სიტყვით, სახეზეა აშკარად გამოხატული პარადოქსი: ერთის მხრივ ამ სფეროში ჰაერით გვჭირდება რადიკალური სამეურნეო-პოლიტიკური გარდაქმნები, მეორეს მხრივ გვაქვს კარგად აპრობირებული და მინც რატომღაც გამოჩალისად დარჩენილი გამოცდილება და, მესამე — ვერიდებით ამ გამოცდილების გამოყენებას და იგი ლამის არის მივიწყებასა მიცემული.

წლების განმავლობაში ჩამოყალიბებული ცენტრის მოიმედობის, საქართველოს ეროვნული ფუნქციისა და ინიციატივის დაკარგვის კომპლექსთან ერთად, სამწუხაროდ, ალბათ ამ სფეროშიც იჩინა თავი ჩვენში ოდითგანვე არსებულმა სენმა, რომელზეც ასე უთქვამთ ჩვენ სულმნათ წინაპრებს — „ნიჰს, წარმატებასა და დიდ საქმეს ჩვენივე კაცისგან წარმოჩინებულს ჩვენვე ვკოლავთ, მერმისათვის ხელმოვრედ აღმოსაჩენად ვწირავთ“.

ვინ მოთვლის რამდენი სამთავრობო შემოწმების, დადგენილების, გადაწყვეტილებისა და რეზოლუციის საცერში გაიარა ტერიტორიის სოციალურ-ეკონომიკური კომპლექსის მართვაში მოსახლეობის, ადგილობრივი ორგანიზაციების როლის გაძლიერების ფოთისეულმა ვარანტმა. რამდენი კრიტიკა, საქმიანი წინადადება გამოითქვა, ამასთან რამდენი დაცინვა და ლანძღვა-გინება აიტანეს ამ იდეის ავტორებმა. არაფერს უკვალოდ არ ჩაუვლია. ბევრმა შენიშვნამ კეთილი კვალი დააჩნია საქმეს, ხოლო... განა წიხლი ყველასაგან საწყენია?

ვინ მოთვლის კავშირში რამდენი ოლქის, ქალაქის, რაიონის, მესვეურმა პირადი კონტაქტების წყალობით გაითავისა ფოთელთა იდეები, პრაქტიკულად დაიწყო მათი ხორცშესხმა კოლის ნახევარკუნძულზე, იაროსლავლში, დონეცკში, შუა აზიაში, ციმბირში, ბალტიისპირეთში და სხვაგან.

რამდენჯერ გამოითქვა გაკვირება იმის გამო, თუ ვინ უშლის ხელს, რატომ არ ვერცხლდება ქართული გამოცდილება ადგილობრივი მეურნეობის წარმართვის ახალი მოდელის შემუშავების საქმეში. მიმდინარე წელს მაისის თვეში ქუთაისში გამართული საკავშირო კონფერენციის მონაწილეებმა — რეგიონული თვითმმართველობისა და მეურნეობრიობის აღიარებულმა მეცნიერ-სპეციალისტებმა ვილინუსიდან, მოსკოვიდან, ირკუტსკიდან კიდევ ერთხელ, უკვე მერამდენედ გამოთქვეს ეს გაკვირება. სხვათაშორის უნდა აღინიშნოს ქუთაისელთა დიდი გამოცდილება ამ მიმართებით. ჩვენივე გამოცდილების აღიარებაში, მათი ღრმად შესწავლის საქმეში დიდი ხანია ოკეანესგაღმელებმაც გავვისწრეს. დასავლეთის სოვეტოლოგებმა თავის

დროზე სათანადო ყურადღება მიაქციეს ფოთის ექსპერიმენტის მნიშვნელობას და მთლიანობაში ის შეაფასეს, როგორც საყურადღებო წამოწყება არა მარტო საქართველოს, არამედ მთლიანად სოციალისტური ქვეყნების ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

ამ თემატიკის ირგვლივ არსებულ ნაშრომებს შორის გამოირჩევა ამერიკელი სწავლულის დარელ სლაიდერის სტატია „მეტი ძალაუფლება საბჭოებს. რეფორმა და ადგილობრივი თვითმმართველობა საბჭოთა კავშირში“, რომელშიც შემოთავაზებულია საბჭოთა კავშირში თვითმმართველობისა და თვითრეგულირების პროცესთა განვითარების სხვადასხვა ვარიანტი და აქედან გამომდინარე თანამედროვე ტიპის დემოკრატიული სახელმწიფოს შექმნის პრობლემები.

ტერიტორიის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პროცესში ადგილობრივი საბჭოების როლის ამაღლების ერთ-ერთ საუკეთესო მოდელად სლაიდერი მიიჩნევს ფოთის ვარიანტს, რომელიც 1985 წლიდან საბაზო გახდა ამ სფეროში, სამეურნეო რეფორმის ძირითადი მიმართულებების ვერიფიცირებისათვის.

ამერიკელი მეცნიერი საკმაოდ ზუსტად განსაზღვრავს ექსპერიმენტის ორ მთავარ ურთიერთდაკავშირებულ მიზანს — ქალაქის საწარმოთა წარმოებლური პოტენციალის გადიდებას და მათ ხარჯზე ქალაქის სამსახურების — ჯანმრთელობის დაცვის, კულტურისა და საბინაო-კომუნალური, განათლების განვითარების დაფინანსების გაუმჯობესებას.

ფოთის ექსპერიმენტის შედეგების რეალური დანერგვით ხელისუფლების დაინტერესებულობას სლაიდერი ხსნის შემდეგნაირად: ადგილობრივ ხელისუფლებას არ შეუძლია (ან უფლებას არ აძლევენ) «თავისი ნებით» მიიღოს ფოთის სისტემა, ვინაიდან ხელმძღვანელები, ალბათ არ არიან დარწმუნებული მის სარგებლიანობაში, ან ბიუროკრატიზებული სამინისტროების აპარატებმა გადაჭრით გადაწყვიტეს მოაწყონ «თავდაცვა», «დატოვონ ექსპერიმენტი უბრალო ცდად», არ დაუშვან სავალდებულო მოდელად მისი გადაქცევა.

მეცნიერის აზრით, ფოთის ექსპერიმენტის შედეგების ფართო მასშტაბით დანერგვამ, აუცილებლად უნდა გამოიწვიოს საბჭოების სასარგებლოდ ხელისუფლების ფუნქციების მნიშვნელოვანი ვადანაწილება, საწარმოებზე სამინისტროების «ბატონობის» შესუსტება. მან პრაქტიკულად უნდა შეამციროს პარტიული ორგანოების ყოველდღიური ჩარევა წარმოების მართვაში. ეკონომიკა უფრო მოქნილი და თანამედროვე გახდება, თუკი ამგვარ ცვლილებებს თან მოჰყვება დეცენტრალიზაცია, მრავალი უფლების გადაცემა საწარმოებისათვის. მაშინ, (და ეს დაიწერა სამი წლის წინ) ავტორის აზრით, დაიწყება „პირდაპირი იერიში“ ცენტრალური დაგეგმვისა და მომარაგების არქაულ სისტემაზე (ამერიკელი მეცნიერის მიერ გამოთქმული ეს მოსაზრებანი ფოთის ექსპერიმენტის შესახებ საკმაოდ ვრცლად მიაწოდა მკითხველებს ჩვენმა პრესამ, იხ. «საქართველოს კომუნისტი», 1989 წ. № 7). უკანასკნელი წლების მოვლენებმა სავსებით დაადასტურა ეს პროგნოზი, ჩვენ კიდევ გვიწევს მეტად დასანანი დასკვნის გაკეთება. შეგონებები, მ. შ. უცხოეთიდან, შეგონებებად დარჩა, ჩვენი ინტერესი (უფრო სწორად კი დაუინტერესებლობა) ჩვენივე მიღწევისადმი ისევ ისე ძველებური, ინერციული გზით მიემართებოდა უკან უმოქმედობისაკენ.

საერთოდ უნდა ითქვას ბოლო წლებში ჩამოყალიბებული ერთი მიწვევა ტენდენციის შესახებ. რესპუბლიკაში შექმნილი გამოცდილება და მიმდინარე ექსპერიმენტები მოექცა მხოლოდ სპეციალისტთა ვიწრო წრის, უმეტეს წილად სქოლასტიკოსთა თეორეტიკების ინტერესების ფარგლებში. შენედა მეცნიერთა, მართვის მუშაკთა ყურადღება დაგროვილი გამოცდილების მიმართაც. ეტყობა ამ მხრივ ბევრი რამ უნდა შეიცვალოს.

რამდენიმე სიტყვით საქმის არსის შესახებ.

ფოთში მიმდინარე ექსპერიმენტის და სიახლეების დედაზრი ზოგადად იყო და არის სწრაფვა საზოგადოებრივი, კოლექტიური და ინდივიდუალური, საერთო-რესპუბლიკური, უწყებრივი და ადგილობრივი ინტერესების ჰარმონიზაციისადმი და ამ პროცესში ფუნქციურად მთავარი კოორდინატორის როლში ადგილობრივი მართვის ორგანოს დამკვიდრება. ყველა ინტერესის გადაკვეთის წერტილად დროშიც და სივრცეშიც კონკრეტული ტერიტორია და მისი მოსახლეობა გვევლინება და მისი გაუტყობება ამ ინტერესთა რეგულირების საქმისადმი უაღრესად საზიანო აღმოჩნდა.

დრომ განსაკუთრებული სიმძაფრით დააყენა ინტერესთა მოცემულ ჯაჭვში ადგილობრივი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისადმი დაკონინებული ყურადღების გამოცოცხლებისა და ამ მიზნით ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოების საქმიანობის არეალის გაფართოების ეკონომიკური ბერკეტებისა და მმართველობითი სტრუქტურების ეფექტიანი ფორმების ძიებისა და დანერგვის პრობლემა. ამასთან გასათვალისწინებელია ის კონკრეტული სამეურნეო გარემო, რომელშიც ჩაისახა და განვითარდა ეს წამოწყება. სხვა რომ არაფერი ვთქვათ ის პერიოდი გაცილებით უფრო არახელსაყრელი იყო ყოველგვარ სიახლეთა დანერგვისათვის, ვიდრე ეს დღეს არის.

ქალაქის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მართვის მექანიზმის სრულყოფა თავდამირველად განხორციელდა სამი ძირითადი მიმართულებით:

1. ქალაქის კომპლექსური სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სრულყოფა (კომპლექსური გეგმის რაციონალური სტრუქტურის შემუშავება და მისი შესრულების გარანტიების ძიება);

2. ადგილობრივი საბჭოებისა და საწარმოების, მიუხედავად მათი უწყებრივი დაქვემდებარებისა, ორმხრივი ეკონომიკური დაინტერესების და პასუხისმგებლობის სისტემის შემუშავება და ფორმირება — ამ მიზნით ტერიტორიული მართვის ეკონომიკური მეთოდების (სამეურნეო ანგარიში, მატერიალური წახალისება, თვითდაფინანსება) როლის ამაღლება;

3. ტერიტორიის მეურნეობრივი კომპლექსის მართვის ორგანოთა სტრუქტურის, სრულყოფა.

სხვადასხვა მიმართულებით ექსპერიმენტულმა ძიებებმა და პრაქტიკულმა მუშაობამ საგრძნობი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები გამოიღო. შემუშავდა და დანიერგა დაგეგმვის, ფინანსური პასუხისმგებლობისა და მიღებული შედეგებით ეფექტიანი წახალისების ქმედითი ბერკეტები (ქალაქის მეურნეობის განვითარების კომპლექსური გეგმა, რესურსების მოკვლევა-წარმართვა მიზნობრივი დანიშნულებით, ახალი საგადასახადო სისტემა, ეკონომიკური სტიმულირების ეფექტიანი ფორმები და სხვა); ქალაქის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარების მიზნით ფინანსური რესურსების ჩამოყალიბებაში ტერიტორიაზე განლაგებული საწარმოების მონაწილეობის მექანიზმი.

ამრიგად, 80-იანი წლების დასაწყისიდან ქ. ფოთში სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მართვის მექანიზმის ყოველი მხარე ხევეწებოდა და ეტაპობრივად, თანმიმდევრულად ვითარდებოდა დასახული მიმართულებებით. ყოველივე ამის შედეგი იყო ის მიჯნა, რომელსაც მიაღწა ქალაქის მეურნეობა 1989 წელს. ექსპერიმენტის მსვლელობაში დანერგილი ახლებური მიდგომები დაგეგმვის, ნორმირების, საგადასახადო სისტემის, სტიმული-



რების, მართვის ორგანიზაციული სტრუქტურებისა და მეურნეობრიობის სხვა მნიშვნელოვან სფეროებში, ამ პროცესების კვალობაზე საგრძობლად მომქალაქებელი ქალაქის ეკონომიკა უკვე იძლეოდა იმის რეალურ საფუძველს, რომ ფოთში შედგომოდნენ აქ ჩატარებული სამუშაოებისა და ძიების შემდგომი ლოგიკური სტადიის განხორციელებას. ადგილობრივი საბჭო არა მარტო პასუხს აგებს მოცემული ტერიტორიის განვითარებაზე, არამედ ჯერ ერთი, თვით ახორციელებს (ახლადშემჩინი უფლებების კვალობაზე) სტაბილური, მყარი ფინანსური წყაროების თავმოყრას ტერიტორიაზე არსებული ყველა ობიექტისა და პირისაგან; მეორე, თვითონ ანაწილებს და წარმართავს ამ რესურსებს უმბრატესად ადგილობრივი სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების გადასაწყვეტად და, მესამე, — თვითონ აგებს პასუხს გასაღების ყოველ მანეთზე, რადგან მცდარი გადაწყვეტილებების უარყოფითი ეფექტი, „ზემოდან მფარველობის“ მოიმედობის გარეშე, პირდაპირ ზემოქმედებს ქალაქის ფინანსურ შესაძლებლობებზე, მის ბიუჯეტზე.

თვითდაფინანსებისა და თვითანაზღაურების პირობებში ქ. ფოთის საქალაქო მეურნეობის ფუნქციონირების ექსპერიმენტული შემოწმება გულისხმობს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და თვისობრივად ახალი მიდგომის რეალიზაციასაც. 1989 წლიდან ქალაქის ბიუჯეტის ფორმირება განხორციელდა სახალხო დემუკრატია საქალაქო საბჭოსადმი დაყვანილი სტაბილური ეკონომიკური ნორმატივებისა და ლიმიტების საფუძველზე; ქვეყნის ისტორიაში პირველად ქალაქის მავალითზე შემუშავდა კრებისითი საფინანსო გეგმა (ბალანსი).

ბალანსმა „ჩაიტაცა“ მეურნეობრივი, ორგანიზაციულ-მეთოდური და სხვა სიახლეები, რაც იყო ამრობირებული ბოლო ათწლეულის განმავლობაში. მისი შედეგის ტექნოლოგიის, ფინანსური რესურსების მოძიების, მეურნეობრივ-ორგანიზაციული გადაწყვეტილებისა და ლონისძიებების სისწორეზე მეტყველებს ის დადებითი ეფექტი, რაც ექსპერიმენტის პირველმა წელიწადმა წარმოაჩინა. გასათვალისწინებელია, რომ მთლიანად რესპუბლიკაში 1989 წელი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ძირითადი პარამეტრებისა და კერძოდ ფინანსური მდგომარეობის მიხედვით ძალზე მძიმე იყო.

მიუხედავად ამისა ექსპერიმენტის მიმდინარეობის პერიოდში, 1989 წელს, ქალაქის განვითარების ძირითადი სოციალურ-ეკონომიკური მახასიათებლები მკვეთრად გაუმჯობესდა:

- მრეწველობაში წარმოების მოცულობის ტემპმა შეადგინა — 104,5%.
- სახალხო მოხმარების საქონლის გამოშვების ზრდის ტემპმა — 108,3% (წინა ოთხი წლის ტემპი საშუალოდ — 106,8%).
- საქონელბრუნვის მოცულობის ზრდის ტემპმა 1985 წელთან შედარებით — 139,1%
- მოსახლეობისათვის ფართო მომსახურების გაწევის ზრდის ტემპმა — 106,5%
- ძირითადი ფონდების ამოქმედების გეგმის შესრულებამ ( — 113,2%
- ქალაქის საკასო გეგმის შესრულებამ — 106,9% (საემისო შედეგი გეგმის მიმართ შემცირდა 8,4 მლნ. მანეთით).
- სამრეწველო საწარმოების მიერ მოგების გეგმის შესრულებამ — 102,2% (რესპუბლიკაში ეს პოზიცია საერთოდ ვერ შესრულდა);
- ბიუჯეტის ფაქტიურმა შემოსავალმა გეგმას გადააჭარბა თითქმის — 5%-ით;
- ნაერთი (კრებისითი) საფინანსო ბალანსის გეგმიური დეფიციტი (31,2 მლნ. მან.) შემცირდა 2,0 მლნ. მანეთით

ამრიგად, ქალაქის ფინანსური მდგომარეობის ცვლილებების კანონზომიერებებმა ნათლად წარმოაჩინა, რომ მიმდინარე ძიებები პრინციპში ამართლებს მოლოდინს და მასში ჩადებული მექანიზმები უნდა გახდეს არა შესწავლისა და განზოგადების საგანი, მით უმეტეს, რომ დღესდღეობით ფაქტობრივად არ არსებობს ადგილობრივი მეურნეობის ეფექტიანი მართვის სხვა პრაქტიკული გამოცდილება.

არ შეიძლება იმის არ აღნიშვნაც, რომ რესპუბლიკაში პრაქტიკულად არ დარჩა ქალაქი, სადაც ამა თუ იმ ფორმით არ სცადეს ეს ახალი საქმე, მაგრამ სასოფლო რაიონებში ამ მხრივ პრაქტიკულად არაფერი გაკეთებულა.

ეკონომიკა და მისი პოლიტიკური სისტემა რომ დღესდღეობით ურთულეს მდგომარეობაშია, ამას მტკიცება არ სჭირდება. გამოითქმება მრავალგვარი, ხშირად დიამეტრალურად ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრებები: ერთნი ფიქრობენ, რომ საჭიროა პოლიტიკური და ეკონომიკური მართვის



В. Ш. БУРДУЛИ

РЕГИОНАЛЬНЫЙ ХОЗРАСЧЕТ — НЕОБХОДИМЫЙ ЭТАП  
НА ПУТИ ДОСТИЖЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ  
САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ

Переход к региональному хозрасчету, являющемуся необходимым условием достижения экономической самостоятельности республики, представляет собой серьезную проблему, на пути которой следует решить ряд задач по пересмотру форм и методов управления экономикой, нормативных и структурных параметров. В данной статье обсуждается ряд ключевых вопросов, решение которых является необходимым условием реализации идеи регионального хозрасчета и в конечном итоге — достижения экономической самостоятельности республики. Это вопросы отношения к формам собственности, правомерности и допустимых пределов установления экономических и других барьеров между регионами, методам формирования и распределения республиканского бюджета, его взаимоотношений с союзным бюджетом, организации рынка, кредитования, ценообразования, структурной и научно-технической политики.

В первую очередь необходимо развивать и перестраивать формы и методы управления социалистической собственностью на всех ее уровнях, исходя из многообразия ее видов и возможностей эффективного использования, поскольку формы и методы реализации собственности определяют уровень демократизма и экономической самостоятельности республики. Государственной собственностью республики следует считать ее землю, недра, леса, воды и т. д., основные производственные фонды, находящиеся на ее территории, созданные или построенные за счет государственных капитальных вложений. В этой связи следует установить четкие принципы взаимодействия государственного руководства с такими видами собственности, как собственность кооперативных и общественных организаций, личная и частная собственность, смешанные формы собственности. Следует развивать и многообразие форм функционирования собственности. В рамках основных видов собственности — государственной и кооперативной — должны выделяться такие ее виды, как общесоюзная, республиканская, частная, муниципальная (коммунальная), местная собственности. Широкое распространение в ближайшее время должна получить акционерная собственность. Многообразие видов собственности порождает разнообразие форм ее хозяйственной организации. В настоящее время возникают такие новые ее виды, как социалистические концерны, межотраслевые объединения, различные ассоциативные формы хозяйственной деятельности. Большое значение имеет и формирование мелких предприятий, обеспечивающих гибкое реагирование на потребности рынка, — государственных, арендных, кооперативных.

Региональный хозрасчет требует наличия экономических, а отчасти и политических барьеров. В качестве основного экономического барьера (временно, на современном этапе) должны служить собственные деньги.

Вопрос об отношении к протекционистской политике, или созданию экономических и др. барьеров между территориями (республиками, экономическими зонами), таких, как проведение автономной кредитно-финансовой политики, введение собственных денежных единиц, таможенных барьеров и др. является чрезвычайно важным. Есть ли в этом необходимость? Ведь в Западной Европе идет противоположный процесс — снятие подобных барьеров с целью облегчения реализации и дальнейшего развития интеграционных процессов. Однако дело в том, что степень интеграции нашего хозяйства (внутри страны) неизмеримо выше, а технологический уровень (уровень развития производства) неизмеримо ниже. Если в Западной Европе дошли до такого уровня, что наличие барьеров мешает достижению нового, более высокого уровня интеграционных процессов, обуславливает различные дополнительные издержки, то мы в настоящее время находимся в такой социальной, политической и экономической ситуации, что введение барьеров такого характера пойдет только на пользу. В частности, регулирование миграционных процессов предопределяет создание рынка труда и рынка технологий, финансового рынка, т. е. в разных регионах по-разному будет цениться квалифицированный и добросовестный труд, а там, где его больше, он естественно будет дешевле и туда устремятся финансовые средства и капитал, поскольку здесь будут более выгодные условия для инвестирования новых технологий.

Только собственная денежная единица может обеспечить достаточную экономическую самостоятельность хозяйства региона, в связи с чем целесообразно ее ввести непосредственно с переходом на региональный хозрасчет. В противном случае экономическая самостоятельность будет иметь такой же формальный, недейственный характер, как и все предыдущие реформы. Правда, в этом случае экономическое положение нашей республики резко осложнится, т. к. нельзя будет рассчитывать на косвенные виды помощи через эмиссию денег и другие ее формы (продажа по завышенным ценам сельскохозяйственных продуктов за пределами республики, закупка населением товаров за пределами республики, реализация некачественных промышленных товаров государственными предприятиями за пределами республики и т. д.).

У противников ввода собственных денежных средств главными аргументами являются те, что это повлечет замкнутость, обособленность народного хозяйства республик, будет препятствовать интеграционным процессам, выравниванию уровня развития союзных республик. Так, отмечается, что реализация протекционистских идей (введение местных денежных единиц, таможенных барьеров, исключительно республиканской собственности на своей территории, автономной финансово-кредитной политики и др.) приведет к значительным потерям за счет трудностей в распределении инвестиций и перемещений рабочей силы, возникновения хозяйственной «чересполосицы» таможенных издержек и др.<sup>1</sup> Поддержка курса республиканской валюты по отношению к валютам западных стран потребует серьезных структурных сдвигов в народном хозяйстве, инвестиционных ресурсов и времени<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Примаков Е. Региональный хозрасчет: опыт и проблемы. Правда, 1988 г., 7 декабря, с. 7.

<sup>2</sup> Республиканский хозрасчет: проблемы и перспективы. — Вопросы экономики, 1989, № 4, с. 48.

Однако сторонники ввода собственной денежной единицы справедливо полагают, что она обеспечивает возможность сохранения в пределах республики полученного эффекта, что без нее фактически отсутствует возможность контроля над миграцией товаров и миграцией денег<sup>3</sup>. Без введения республиканской денежной единицы невозможно регулирование наличного и безналичного денежного обращения. В противном случае никакие меры не смогут защитить экономику от стороннего влияния, инфляционных процессов, поскольку масштабы и объемы денежного оборота республики и страны в целом просто несопоставимы<sup>4</sup>.

Централизованная кредитная система и эмиссия денег не позволят обеспечить самофинансирование, поскольку кредитные и эмиссионные ресурсы республики будут по-прежнему централизованы и она лишится огромных ресурсов для самофинансирования... Единая денежная система не позволит избежать иждивенчества при перераспределении доходов между республиками, так как через нее можно точно так же, как через кабинеты центральной бюрократии, перераспределять доходы между республиками<sup>5</sup>.

Ввод собственных денег, на наш взгляд, послужит укреплению экономической базы народного хозяйства каждой союзной республики. Введение денежных барьеров будет стимулировать народное хозяйство каждой республики к улучшению качества своей продукции, станет надежным барьером на пути иждивенчества, прекратит практику покрытия недостатков в функционировании народного хозяйства республик за счет продажи сырьевых ресурсов (в основном сибирских). Ведь не вызывает сомнения, что за счет их продажи в настоящее время обеспечивается определенное повышение жизненного уровня, получения дополнительных социально-экономических благ в каждой союзной республике, в то время как это должно обеспечиваться за счет повышения качества работы, повышения конкурентоспособности выпускаемой продукции.

Республиканская денежная единица должна быть введена в случае возможности, т. е. при согласии вышестоящих союзных органов (которым надо доказать необходимость этого), созревания в республике необходимых предпосылок (избавление от дефицитности бюджета в результате новой системы распределения доходов, установления более обоснованных оптовых и розничных цен, исходящих из обществено необходимых затрат).

Падение курса национальной валюты (на внутреннем союзном рынке) в случае плохой работы будет надежным стимулом для принятия экономических мер, направленных на ее улучшение. Обменный курс должен определяться на валютном рынке в результате складывающегося соотношения между спросом и предложением, а не устанавливаться под давлением центральных органов. Регулирование курса позволит усилить заинтересованность республик в развитии товарообмена.

Таким образом, наша страна в настоящее время стоит перед необходимостью введения различных барьеров между республиками, экономическими зонами. А когда достигнем западноевропейского уров-

<sup>3</sup> Там же, с. 47.

<sup>4</sup> Идти от жизни, а не от готовых схем. — Газ. «Вечерний Тбилиси», 1989 г., 4 сентября, с. 2.

<sup>5</sup> Республиканский хозрасчет: проблемы и перспективы. — Вопросы экономики, 1989, № 7, с. 48.



ня развития, дисциплины, культуры, добросовестности труда, тогда можно будет говорить и о необходимости снятия барьеров.

Нельзя согласиться с утверждениями противников полного (действительного) регионального хозрасчета, которые говорят, что барьеры будут мешать развитию интеграционных процессов. Между капиталистическими странами существуют денежные и другие протекционистские барьеры, охраняющие экономику отдельных стран, что не мешает наличию высокого уровня международной научно-технической и производственной интеграции.

Поэтому представляется, что мы неизбежно придем к осознанию необходимости существования барьеров, следовательно, на этом надо настаивать и убеждать в этом центральные государственные органы.

Ключевым для республиканского хозрасчета является вопрос о бюджете. Перестройка бюджетной системы предусматривает, что платежи от всех предприятий, организаций и частных лиц должны поступать в республиканский бюджет. Республика определенную сумму должна вносить в союзный бюджет на федеральные расходы — транспорт, связь, управление, оборона, проведение внешней, финансовой, научно-технической политики, на управление союзным государством. Эта сумма распределяется между республиками по какому-либо объективному критерию. Остаток дохода полностью должен поступать в распоряжение республики, которая должна расходовать его по собственному усмотрению.

Между тем, в предложенном центром проекте «Основных принципов перестройки руководства экономикой и социальной сферой в союзных республиках на основе расширения их суверенных прав, самоуправления и самофинансирования»<sup>6</sup> сохраняется прежний принцип (хотя и модернизированный) образования и распределения платежей и ставок налогов в бюджеты союза, республик и местные Советы в зависимости от подчиненности предприятий (раздел III). Это, на наш взгляд, нецелесообразно, т. к. окажутся опять-таки формальными права республик как собственника производственных фондов, расположенных на подведомственной территории, не будет создана целостная структура управления народным хозяйством республики, не будет равной заинтересованности региональных органов управления в развитии предприятий союзного, республиканского и местного подчинения. Республика не будет иметь возможности финансировать развитие производственной инфраструктуры союзных министерств (раздел III, п. 7), что в условиях единства коммуникационных, энерго- и других инфраструктур на территории не представляется целесообразным.

Для достижения подлинного экономического суверенитета республик необходимо установить единый подход к налогообложению всех предприятий, расположенных на территории республики. Причем целесообразно установить равные ставки налогов (в частности, и по отношению к валютным поступлениям) и платежей для предприятий (что не исключает применения в случае необходимости повышенных или пониженных ставок). Необходимо избавиться и от сложной системы отчислений в отдельный, республиканский и союзный бюджеты. Практика показала, что союзные органы, министерства не могут достаточно эффективно пользоваться как регулятором экономики системой ставок налогов и платежей, в частности, из центра невозможно в надлежащей мере использовать эти регуляторы хозяйства с учетом местных условий, особенностей функционирования отдельных

<sup>6</sup> Правда, 1989 г., 15 марта.

предприятий, имеют место преимущественно стандартный подход и тенденция перекачивания средств от сильных в экономическом и техническом отношении предприятий к слабым, от хорошо работающих — к плохо работающим, что порождает и поддерживает уравниловку и иждивенчество не только между предприятиями, но и в разрезе территорий, служит причиной различных негативных явлений.

Мероприятия союзного значения, проводимые на территории республики, частично также должны финансироваться из республиканского бюджета, в связи с чем при его формировании следует предусмотреть необходимые средства.

Разработка экономических нормативов, регулирующих процесс формирования бюджета союзной республики, должна быть прерогативой самой республики.

Серьезной проблемой в условиях регионального хозрасчета становится налог с оборота, который включается в цены товаров народного потребления. Доходы от реализации продукции поступают в бюджеты тех регионов, где произведена конечная продукция, поэтому в невыгодном положении оказываются республики, производящие сырье и полуфабрикаты. Для Грузии эта проблема возникает, например, при реализации продукции чайной и винодельческой промышленности. Большую нагрузку на бюджет оказывают государственные дотации, покрывающие разницу между розничными и закупочными ценами на ряд продовольственных продуктов. Для Грузии важно установить объективные цены на ряд сельскохозяйственных продуктов, на которых она специализируется. В первую очередь это касается закупочных цен на чай и виноград. Следует учитывать и возможности снижения себестоимости продукции, в особенности продуктов животноводства.

Декларативный тон о передаче земли крестьянам в вечное пользование в проекте «Концепции национального развития Грузинской ССР» следует заменить более деловым, научно обоснованным, с указанием путей налогообложения (рентных платежей), порядка расформирования обанкротившихся хозяйств, порядка продажи земли частными собственниками, государственной помощи мелким хозяйствам. Например, в некоторых капиталистических странах мелким хозяйствам, где они существуют, оказывается помощь государством, иначе они не выдерживают конкуренции со стороны крупных ферм и сельскохозяйственных производств другого типа.

Необходимо учредить в Советах народных депутатов широкую систему местных платежей. Однако следует уточнить, платежи какого характера имеются в виду. Полная неопределенность, неограниченность полномочий в этом вопросе может плохо отразиться на эффективности функционирования предприятий, или же повлечь необоснованное давление на предприятия со стороны местных Советов или другие злоупотребления. В этой связи следует идентифицировать виды платежей (например, дополнительная плата за загрязнение окружающей среды, взносы на благоустройство территории, другие социально-экономические мероприятия и др.), а также предельно допустимые их величины в процентах от прибыли. Плата же за ущерб в результате аварий, экономических катастроф должна устанавливаться в судебном порядке.

В области кредитования следует всемерно способствовать созданию разветвленной сети коммерческих банков и других кредитных учреждений. Целесообразна и передача в ведение республик соответствующих учреждений Агропромбанка СССР и Жилсоцбанка СССР. Следует расширить права и функции Госбанка республики. По этому вопросу существуют полярные мнения. Так, отмечая, что отдельные союзные республики ставят вопрос о передаче в их ведение банков, находящихся на их территории, С. Ассекритов считает, что эта попытка административного подчинения не отвечает направлениям и духу перестройки, делает невозможным проведение единой кредитно-денежной политики государства. Предлагается, чтобы на территории республик, наряду со специализированными государственными банками, функционировали акционерные банки, право распорядительства которыми региональные органы управления будут иметь в результате приобретения большей части пакета акций за счет части своих бюджетных средств<sup>7</sup>.

На наш взгляд, в условиях экономического суверенитета республик, для создания целостной системы управления, основанной на экономическом регулировании как народного хозяйства республик, так и его взаимоотношений с другими республиками, необходимо наделить Госбанк республики правами эмиссионно-кассового центра, проведения единой политики в сфере обращения денег и кредита, в частности, установления правил ведения расчетов, предоставления кредитов, выпуска облигаций государственного займа, акций и других ценных бумаг. Госбанку республики необходимо предоставить право устанавливать учетные ставки, нормы обязательных резервов банков, проводить политику в части купли-продажи государственных ценных бумаг, утверждать предельные размеры кредитов, устанавливать соотношения между собственными и привлеченными средствами банков и т.п. Что же касается непосредственного кредитования предприятий и организаций, осуществления операций внешнеэкономического характера и др., то ими должны заниматься специализированные и универсальные коммерческие банки.

Региональный хозрасчет предусматривает местное регулирование ценообразования в основном в соответствии с общественно необходимыми затратами. По ряду наиболее важных и дефицитных продуктов допускается регулирование ценообразования со стороны центра.

В области ценообразования в проекте «Основных принципов перестройки руководства экономикой и социальной сферой в союзных республиках на основе расширения их суверенных прав, самоуправления и самофинансирования» предусмотрено установление на основе единых общесоюзных принципов порядка разработки и утверждения оптовых, закупочных, розничных цен и тарифов на продукцию, товары и услуги, производимые и потребляемые в основном в пределах республики (кроме цен и тарифов на продукцию, товары и услуги общесоюзной народнохозяйственной и социальной значимости...) (раздел III, п. 14). На наш взгляд, безусловно необходимо еще в большей мере расширить права республик в области ценообразования и регулирования цен, не ограничиваясь только товарами, потребляемыми внутри республики. При этом следует исходить из единой общегосударственной политики в области ценообразования, ориентированной на постепенную и полную ликвидацию в ценообразовании затратного меха-

<sup>7</sup> Ассекритов С. Банки: взгляд в завтра. — «Экономическая газета», 1989 г., февраль, № 9, с. 13.

3. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სავაჭრობის სერია, 1990, 4



низма, приближения цен (тарифов) к общественно необходимым затратам, соотношения между спросом и предложением, к уровню и динамике цен на международном рынке. Только при правильных, обоснованных ценах способен работать механизм полного регионального хозрасчета, который становится невозможным при наличии неэквивалентного товарообмена между республиками и регионами.

Существуют диаметрально противоположные взгляды на организацию социалистического рынка. В моделях регионального хозрасчета прибалтийских республик рынок Союза представляется как объединенный из самостоятельных рынков союзных республик. Должно быть ликвидировано такое противоестественное явление как миграция покупателей в поисках товаров. В условиях рыночного ценообразования и самостоятельной (у республик) денежной единицы торговые организации должны закупать, обменивать товары и завозить в свои республики<sup>8</sup>. Приверженцы централизованного рынка считают, что преимущественный товароборот между республиками может успешно развиваться лишь на базе углубленной интеграции, включающей в себя научно-техническую и производственную кооперацию<sup>9</sup>.

Так, например, в проекте «Основных принципов перестройки руководства экономикой и социальной сферой в союзных республиках на основе расширения их суверенных прав, самоуправления и самофинансирования»<sup>10</sup> не раскрывается содержание и механизм управления единым общесоюзным социалистическим рынком в условиях самофинансирования и самоуправления (раздел I, п. 1). Распределительные и интеграционные связи формируются через центр, по указанию общесоюзных органов (раздел IV), что будет сдерживать инициативу и ограничивать самостоятельность союзных республик, препятствовать формированию межреспубликанского обмена и общесоюзного рынка.

На наш взгляд, здесь следует предусмотреть механизм, обеспечивающий прямые связи между республиками на основе договоров, разветвленные интеграционные процессы (в области планирования ресурсов и товаров, капитального строительства, формирования и реализации научно-технических программ и комплексов, снабженческо-сбытовых и торговых объединений, природоохранных систем), формирования внутри- и межреспубликанских рынков оптовой торговли.

Чтобы избежать некоторых негативных результатов функционирования свободного рынка следует законодательно установить соответствующие гарантии. В настоящее время абсолютно свободного рынка нет нигде: регулирование рынков происходит, как известно, на уровне правительств и международных отношений, биржи и т. д. на основе экономического и финансового регулирования или установления соответствующих международных соглашений.

Невозможен абсолютно свободный рынок и у нас. Он, в частности, повлечет за собой безудержную инфляцию и другие негативные процессы. Поэтому следует говорить об установлении финансово-экономического механизма регулирования рынка, или об административных и финансовых регуляторах рынка.

Наличие финансового рынка позволит обеспечить экономически эффективное распределение капиталовложений. При его функциони-

<sup>8</sup> Республиканский хозрасчет: проблемы и перспективы. — «Вопросы экономики», 1989, № 4, с. 48.

<sup>9</sup> Примаков Е. Региональный хозрасчет: опыт и проблемы. — «Правда», 1988 г., 7 декабря, с. 7.

<sup>10</sup> Газ. «Правда», 1989 г., 15 марта.

ровании проценты за банковский кредит будут выплачиваться в соответствии с рыночной ценой капитала.

В первую очередь следует иметь в виду рынок, регулируемый государством, а также государственное регулирование по тем продуктам, по которым оно целесообразно или необходимо. Таким образом, региональный хозрасчет предусматривает наличие внутрирегиональных рынков (рабочей силы, финансового, товаров), а также оптовую межрегиональную торговлю своими товарами на основе взаимной договоренности.

На наш взгляд, следует дополнить п. 2.6 проекта Концепции национального развития Грузии. Здесь речь идет об отраслях, которым надо обеспечить опережающий рост: сельское хозяйство и переработка сельскохозяйственного сырья, электроэнергетика, электроника и вычислительная техника, нематериалоемкие отрасли машиностроения, промышленность строительных материалов и др. Это старый подход к определению приоритетных направлений развития народного хозяйства. В настоящее время все страны выбирают всего несколько приоритетных направлений производств (крупные — несколько десятков), с тем, чтобы сосредоточить на них материальные и финансовые усилия, научный потенциал и успешно конкурировать на международном рынке или осуществить научно-технический прорыв в какой-либо области. Следовало бы здесь указать на такие приоритетные для Грузии производства, в особенности необходимо выявить, есть ли где-либо у республики задел или другие благоприятные обстоятельства (например, относительная дефицитность продукта, насыщенность рынка в республике или соседних регионах). Можно, например, обратить внимание на машиностроение для горного земледелия и, естественно, традиционные — виноделие, индустрия отдыха. Предположительно благоприятные возможности имеются на некоторых производствах промышленности строительных материалов, связанных с обилием сырья или основанных на освоении уникальных ресурсов. Перспективы имеются у чаепродуктового комплекса, поскольку известно, что чай из северных или горных районов в пределах ареала распространения (при условии достаточного солнечного воздействия) отличается специфическими, оригинальными вкусовыми качествами (естественно, при условиях правильной обработки).

В условиях экономической самостоятельности республика должна проводить самостоятельную единую научно-техническую политику, определить перспективные и приоритетные в ее условиях направления научных исследований, причем подавляющая их часть должна финансироваться из республиканского бюджета и хозрасчетных источников, что позволит избежать давления центра в области научных исследований и обеспечить их независимость и многообразие подходов. За счет союзного бюджета должны финансироваться только реализуемые в республиках разделы общесоюзных научно-технических программ. Это должно быть учтено при установлении доли средств, направляемых из республиканского бюджета в общесоюзный таким образом, чтобы большая часть централизованно финансируемых средств на научные исследования и разработки оставалась в республиках.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ

## ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

ლ. ბაბაიაძე, რ. ბაჩინილაძე, პ. ბაბუა, ლ. აბაშვილი

### ახალი კოოპერატივები: განვითარების პრობლემები

დღეისათვის სამეურნეო საქმიანობაში საბაზრო ურთიერთობათა ანდა, ყოველ შემთხვევაში, კვაზი — საბაზრო ურთიერთობათა ერთადერთ წარმომადგენლად (ანკლავად) გვევლინება კოოპერატივები. მათი საქმიანობა რეალურად ერთადერთი პოლიგონია, რომელზეც შეიძლება შემოწმდეს მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფებისა და მწარმოებლის რეაქცია საბაზრო ურთიერთობების ამგვარ განვითარებაზე. ამ პირობებში შეიძლება შემოწმდეს აგრეთვე ე. წ. სოციალური სამართლიანობის, ან ე. წ. „სოციალური ერთგვაროვნების“ ტრადიციული სტერეოტიპების თითქმის გარდუვალი დარღვევა.

რასაკვირველია, მოსახლეობის რეაქცია კოოპერატივზე ეს არ არის რეაქცია წმინდა „საბაზრო ეკონომიკაზე“. კოოპერატივები ეს არის სწორედ რომ „კუნძული ღია ზღვაში“, რომლისთვისაც გარდუვალია ასეთი ტიპის ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი დეფორმაციები — სხვადასხვა სახის სპეკულაციური საქმიანობა, კორუფციის, მონოპოლიური ზემოგების მიღების ფართო გავრცელება და ა. შ.

ჩვენ გვინდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ კოოპერატივების დაარსებას განსაზღვრავს არა მარტო მატერიალური დაინტერესება: როგორც ბრიტანელი კოოპერატორი უ. პ. უოტკინსი აღნიშნავს, კოოპერატივების ფუნქციონირებაში, დიდი როლი ენიჭება დემოკრატიულ საწყისს<sup>1</sup>. ჩვენ ვეთანხმებით იმ აზრსაც, რომ კოოპერატივებს, როგორც დამოუკიდებელ გაერთიანებებს, გარკვეული წვლილი შეაქვთ ქვეყნის დემოკრატიზაციის პროცესში.

მაგრამ სწორედ ეს აქცევს კოოპერატივებს ეკონომიკური რეფორმების უახლესი ეტაპების შესასწავლ საინტერესო მოდელად. რამდენადაც საკავშირო მთავრობის თავდაპირველი გეგმის შესაბამისად ეკონომიკური რეფორმა ნელა, თანდათანობით უნდა წარიმართოს, ამგვარი „კუნძულების“ არსებობა კონსერვატიულ ეკონომიკურ გარემოში, როგორც ჩანს, გარდამავალი პერიოდისათვის ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი ნიშანი გახდება.

აქედან გამომდინარე, უეჭველია ინტერესი კოოპერაციული მოძრაობის სპეციფიკის გაღრმავებული შესწავლის მიმართ, აგრეთვე ისეთი დამოუკიდებელი საწარმოო ერთეულების განვითარების კანონზომიერების მიმართ, როგორცაა კოოპერატივები. ამიტომ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სოციოლოგიური კვლევის ცენტრმა მიზანშეწონილად მიიჩნია ჩართულიყო სსრ კავშირში კოოპერაციული მოძრაობის განვითარების რეგიონული თავისებურებების შესწავლაში, რომელიც დაიწყო 1989 წელს სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის სოციოლოგიის ინსტიტუტსა და სამხრეთ ფლორიდის უნივერსიტეტთან ერთად საბჭოთა კავშირის 10 დიდ ქალაქში.

<sup>1</sup> Watkins W. P. Cooperative Principles Today and Tomorrow. Manchester Holyoake Books. 1986.

ჩვენ ვთლით, რომ აუცილებელია შესწავლილ იქნას:

— რეგიონული ხელისუფლების ორგანოების გავლენა კოოპერატიული მოძრაობის ჩამოყალიბებაზე, კოოპერატივებისა და სახელმწიფო საწარმოების ურთიერთობაზე, კოოპერატივების სტრუქტურაზე და ხასიათზე;

— კოოპერატიული მოძრაობის ზეგავლენა სოციალურ დაძაბულობაზე;

— იმ ფაქტორების შესწავლა, რომლებიც გავლენას ახდენენ კოოპერატივებისა და ადგილობრივი ხელისუფლების, აგრეთვე კოოპერატორებისა და მოსახლეობის ურთიერთობებზე;

— რესპუბლიკის კოოპერატივების საგარეო ეკონომიკური საქმიანობის შესაძლებლობები.

გარდა ამისა, პანელური (განმეორებადი) გამოკვლევის დროს, რომელიც ტარდება ზემოაღნიშნული პროექტის ფარგლებში, ჩვენ ვგეგმავთ შევისწავლოთ იმ საწარმოო კოოპერატივების მიმართ საზოგადოების დამოკიდებულების დინამიკა, რომლებიც ფუნქციონირებენ ქალაქებში, ქ. თბილისის მაგალითზე, სადაც თავმოყრილია რესპუბლიკაში მოქმედი კოოპერატივების მნიშვნელოვანი ნაწილი (1990 წლის 1 იანვრისათვის აქ რეგისტრირებულია დაახლოებით 6000 კოოპერატივი, რომელთაგან ფუნქციონირებს 3586) და განსაზღვროთ ფაქტორები, რომლებიც გავლენას ახდენენ ამ ურთიერთობებზე.

ჯერჯერობით ჩატარებული გამოკითხვების მხოლოდ პირველი რიგი, მაგრამ მიღებული შედეგები უკვე გვაძლევს საშუალებას დაგვახსიათოთ არსებული სიტუაცია საერთო ტენდენციების ფარგლებში და გვაკეთოთ პირველი დასკვნები იმ განსხვავების შესახებ, რომლებიც ახასიათებს საქართველოს (კერძოდ ქ. თბილისს) საბჭოთა კავშირის სხვა რესპუბლიკებისაგან (ქალაქებისაგან) განსხვავებით. წინამდებარე სტატიაში შემოთავაზებულია სწორედ ამ პირველი შედეგების ანალიზი. დავეგმილია, რომ ყოველწლიურად განმეორდეს გამოკითხვა ამ საკითხებზე, რაც საშუალებას მოგვცემს გავანალიზოთ მასობრივ ცნობიერებაში არსებული ძვრების დინამიკა.

ჩვენ შეეცადეთ შეგვესწავლა საზოგადოების დამოკიდებულება ახალი სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენის მიმართ არაპირდაპირი კითხვების საკმაოდ ფართო სპექტრის მეშვეობით: კერძოდ, ეს კითხვები ეხებოდა მომზარებლის დამოკიდებულებას კოოპერატივების პროდუქციის მიმართ, კოოპერატივებით სარგებლობის სისწირის შესახებ და ა. შ., აგრეთვე იმას, თუ როგორ აღასებენ რესპონდენტები მოსახლეობის უმრავლესობის დამოკიდებულებას კოოპერატივების მიმართ, მათ თვალსაზრისს რეკეტის შესახებ, კოოპერატივების შემოსავლის დაბეგვრის ზომების შესახებ, კოოპერატიული მოძრაობის მიმართ სახელმწიფოს მიერ აღმოჩენილი დახმარების შესახებ, კოოპერატივების საქმიანობაზე სახელმწიფო კონტროლის გაძლიერების აუცილებლობის შესახებ, კოოპერატივებში თვით რესპონდენტისა და მისი ოჯახის წევრების მუშაობის მიმზიდველობის შესახებ.

ჩატარებული გამოკვლევის<sup>2</sup> საერთო შედეგები არ მოწმობს კო-

<sup>2</sup> თბილისში გამოკითხული შერჩევა შეადგენდა 472 კაცს, გარდა ამისა გამოკითხა 70 კაცი თვით კოოპერატორებს (თავმჯდომარეები და მათი მოადგილეები) შორის. გამოკითხულია იმ სახელმწიფო ორგანოების მუშაკები, რომელთაც კოოპერატიული საქმიანობის რეგულირება ეხებათ, ხოლო ექსპერტების სახით გამოკითხულია მეცნიერ-ეკონომისტები.

ოპერატივების განსაკუთრებულ პოპულარობას<sup>3</sup>. მაგრამ ჩვენი მონაცემები არ გვაძლევს საფუძველს იმისთვის, რომ ძალიან შემაშფოთებელი დასკვნები გამოიტანოთ. უფრო მეტიც, აღმოჩენილია კოოპერატივების მიმართ მომავალში დამოკიდებულების გაუმჯობესების წინამძღვარები: სწორედ ის ნაწილი მოსახლეობისა, რომელიც ყველაზე მაღალი სოციალური აქტიურობით გამოირჩევა და უფრო ხშირად საზოგადოებრივი აზრის ლიდერების როლში გვევლინება, აღმოჩნდა უფრო ლოიალური კოოპერატივების მიმართ, ვიდრე დანარჩენი მოსახლეობა. პრაქტიკულად კოოპერატივების მიმართ უფრო კეთილგანწყობილნი არიან კაცები, ვიდრე ქალები. უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანები უფრო ლოიალურად უყურებენ კოოპერატივებს, ვიდრე ისინი, ვისაც ასეთი განათლება არა აქვს, ასევე მოსახლეობა 30—50 წლის ასაკში უფრო მისაღებად მიიჩნევს მათ არსებობას, ვიდრე ხნეირი ასაკის მოსახლეობა.

დღეს ჩვენ არ შეგვიძლია აღვნიშნოთ სამომხმარებლო ქცევის მკვეთრი შემობრუნება კოოპერატიული საქონლისა და მომსახურების მიმართ. თბილისელი კოოპერატორების პროდუქციით და მომსახურების ზოგიერთი ფორმით რეგულარულად სარგებლობს გამოკითხულთა მხოლოდ 17%, შემთხვევიდან შემთხვევამდე — 34%. კოოპერატივების პროდუქციითა და მომსახურებით არასოდეს არ სარგებლობს 43 პროცენტი (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სოციოლოგიური კვლევის ცენტრის მონაცემებით 1987 წლის ბოლოს კოოპერატივებით სისტემატურად სარგებლობდა გამოკითხულთა 8%, ხოლო ხანდახან — 55%).

ისინი, ვინც „პრინციპული მოსაზრებით“ არ სარგებლობს კოოპერატივების მომსახურებით, გამოკითხულ თბილისელთა შორის ცოტაა — ძირითადად ისინი არიან 50 წელზე უხნესი პირები, აგრეთვე ქალები. ასეთი მოსაზრებების მქონე ქალები რაოდენობით მკვეთრად სჭარბობენ მამაკაცებს.

თბილისში, ისევე როგორც საბჭოთა ქალაქების უმრავლესობაში, სადაც ჩატარდა გამოკვლევა, კოოპერატივებს მიმართ ავენძირითადად მაშინ, როდესაც ანალოგიური საქონელი და მომსახურება სახელმწიფო სექტორში სრულებით არ არის, ანდა როდესაც სახელმწიფო სექტორში მათი მიღება მოითხოვს დროის დიდ დანახარჯებს. იმ მიზეზებს შორის, რომლებიც აძულებენ ადამიანებს არ მიმართონ კოოპერატივებს, უპირველეს ყოვლისა ასახელებენ მაღალ ფასებს და პროდუქციის ხარისხს (ანდა ხარისხის გარანტიის არარსებობას), ე. ი. სწორედ იმ ფაქტორებს, რომლებიც ნორმალური კონკურენციის პირობებში მწარმოებელს გააკოტრებდა. ერთადერთი მიზეზი, რის გამოც კოოპერატივები მაინც არსებობენ ასეთ პირობებში, არის სახელმწიფო სექტორის მხრიდან კონკურენციის პრაქტიკული არარსებობა. შეიძლება დავუშვათ, რომ სწორედ ალტერნატივის არარსებობა აღიზიანებს ადამიანებს ყველაზე მეტად: ისინი გრძნობენ, რომ მათ აკლიან ყოველგვარი არსებობის საშუალებას, „უჭერენ ყელში“, „ცდილობენ გაატყაონ“. აქ ჩვენ შეიძლება გავიხსენოთ, რომ კოოპერატივები თავიდან გა-

3 ამ თვალსაზრისით, კოოპერატორებისათვის უფრო ხელსაყრელი შედეგები ჰქონდა იმ გამოკვლევას, რომელიც ჩატარა საზოგადოებრივი აზრის შესწავლის საკავშირო ცენტრმა: (газета „Известия“, 1 сентября 1989 года).



აზრებული იყო როგორც სახელმწიფო სექტორის შესაბამისი დარგების ერთგვარი ალტერნატივა და მათი განვითარება უკავშირდებოდა ისეთ „თერაპიულ ეფექტს“, როგორც არის ეკონომიკის ორი სექტორის მასტიმულირებელი კონკურენცია<sup>4</sup>.

მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში, როდესაც საწარმოებმა მიიღეს გარკვეული დამოუკიდებლობა, მათ უბრალოდ დაანებეს თავი ისეთი საქონლისა და მომსახურების წარმოებას, სადაც დაბალი ფასები არ იძლევა რენტაბელობის გარანტიას. კოოპერატივებს კი მეტი შესაძლებლობა აქვთ გაზარდონ ფასები მოთხოვნის ზრდის კვალდაკვალ და არ დაუწუონ უაზრო კონკურენტული ბრძოლა იმ სახელმწიფო საწარმოებს, რომლებსაც ჯერ კიდევ შესწევთ უნარი აწარმოონ სათანადო ხარისხის ფართო მოხმარების საქონელი. მოსახლეობას კი ადვილად ექმნება შთაბეჭდილება, რომ ფასების ზრდაში მხოლოდ კოოპერატივები არიან დამნაშავე.

როგორც ჩანს, ასეთი ეფექტები ეკონომიკური რეფორმის განვითარების კვალდაკვალ უფრო თვალსაჩინო გახდება, განსაკუთრებით, როდესაც საწარმო-მონოპოლისტები მიიღებენ უფლებას მკვეთრად გაზარდონ თავიანთი ფასები.

საკმაოდ მოულოდნელი აღმოჩნდა პასუხები კითხვაზე, „უწყობენ თუ არა ხელს კოოპერატივები ბაზრის შევსებას საქონლითა და მომსახურებით?“, თითქოსდა კოოპერატივების განვითარების მთელი აზრი იყო სწორედ ბაზრის ასეთი შევსება, მაგრამ, როგორც გვიჩვენებს საბჭოთა კავშირში ჩატარებული შერჩევითი გამოკვლევა, დადებითი პასუხები ბევრად არ აღემატებოდა უარყოფითს: 38 პროცენტი 35 პროცენტის წინააღმდეგ.

რა შეიძლება იყოს ასეთი სიტუაციის მიზეზი?

უპირველეს ყოვლისა ის, რომ დღეს კოოპერატივების მნიშვნელოვანი ნაწილი მართლაც არ მუშაობს სამომხმარებლო ბაზარზე. ნედლეულითა და მოწყობილობით მომარაგების სფეროში არსებული დღევანდელი სახელმწიფო პოლიტიკის, აგრეთვე სათავსოებით უზრუნველყოფის პოლიტიკის პირობებში, კოოპერატორებს უფრო მეტად ეადვილებათ იმუშაონ არა ბაზრის, არამედ სახელმწიფო საწარმოს ინტერესებისათვის, რომელიც უკეთ უზრუნველყოფს მათ გარანტირებული მომარაგებით, მოწყობილობით, ათავისუფლებს იმ შრომისაგან, რომელიც დაკავშირებულია გასაღების საიმედო ბაზრის მონახვასთან და ა. შ., აგრეთვე აძლევს სოციალური დაცვის გარკვეულ გარანტიას. უფრო მეტიც, არსებული ნორმატიული აქტები, რომლებიც ხელს უწყობენ, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში პირდაპირ მოითხოვენ კიდევ, რომ კოოპერატივები შეიქმნას სწორედ საწარმოებში, უბიძგებს კოოპერატივებს ასეთი პრაქტიკისაკენ. თავის მხრივ, საწარმოებისათვის ძალიან ხელსაყრელია გადააბარონ კოოპერატივებს თავისი სამუშაოს ნაწილი და მიიღონ აშკარა ფინანსური მოგება მხოლოდ ფირმის შეცვლით. ფაქტობრივად „კოოპერატიული“ ვახდა „გაძვირებულის“ სინონიმი. როგორც წესი, საწარმოებს დიდი რაოდენობით აქვთ ე. წ. „უნაღდო ფული“ და ისინი ახერხებენ „დაასაქონლონ“

<sup>4</sup> Г л у ш е ц к и й А. „Кооперативная политика: итоги, противоречия, направления оптимизации“. Материалы Международного симпозиума „Роль производственных кооперативов в экономическом развитии“. Доклады советских экспертов ЮНИДО. М., 11—15 июня, 1990.

ეს არსებითად ფიქტიური ფული დამატებითი პროდუქციით, რომელიც უმტკივნეულოდ ემატება მათი პროდუქციის ანდა სხვადასხვა სახის მომსახურების მოცულობას.

არც თუ მცირე მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე კოოპერატივების საგარძნობი ნაწილის ორიენტირებას ახალგაზრდული მოთხოვნილების საქონელზე. ამ საქონლის წარმოება დღეისათვის კოოპერატივებისათვის ყველაზე უფრო მომგებიანია, ვინაიდან ახალგაზრდა მომხმარებელი მზად არის გადაიხადოს უპირველეს ყოვლისა არა საქონლის ხარისხისათვის, არამედ მისი შესატყვისობისათვის უკანასკნელ მოდასთან. ამ შემთხვევაში უპირატესობა მობილურობაში, რომელიც გააჩნია კოოპერატივებს, ბევრად უფრო მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა, ვიდრე მისი ტექნიკური ბაზის ჩამორჩენილობა, უკმარისობა მაღალხარისხოვანი ნედლეულით მომარაგებაში და ა. შ. სხვა ასაკობრივი ჯგუფების მოთხოვნილებას კოოპერატივები ბევრად უფრო ნაკლებად აკმაყოფილებენ და ეს ჩანს კიდევ რესპონდენტების პასუხებში. არ არის შემთხვევითი, რომ ყველაზე მაღალი ხვედრითი წონა დადებითი პასუხებისა კითხვაზე — „ხელს უწყობენ თუ არა კოოპერატივები სსახალხო მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებასა და მომსახურების მოცულობის ზრდას?“ აღნიშნულ იქნა სტუდენტებსა და მოსწავლეებს შორის, ხოლო ყველაზე დაბალი ხვედრითი წონა მუშებსა და პენსიონერებს შორის.

გაგრძელებულია აზრი, რომ კოოპერატივების საქმიანობა ხელს უწყობს მრავალი სახეობის საქონლის დეფიციტის ზრდას. როგორც ჩანს, გარკვეული საფუძველი ასეთ მსჯელობას აქვს. ფუნდამენტური შეუთავსებლობა, ერთის მხრივ, კოოპერატივებში ფასწარმოქმნის მექანიზმსა, რომელიც ეყრდნობა მოთხოვნილებას და მიწოდებას და მეორე მხრივ იმ მექანიზმს შორის, რომელიც სახელმწიფო მომარაგებისა და ვაჭრობის პრაქტიკაშია დანერგილი, არ შეიძლება არ წარმოშობდეს უარყოფით ეფექტებს.

კოოპერატივების სულ უფრო მზარდი საწარმოო მოთხოვნილება იმ საქონელზე, რომელიც მათთვის ნედლეულს ან ნახევარფაბრიკატებს წარმოადგენს, სრულებით არ ახდენს შესაბამის გავლენას მომარაგებაზე. ნორმალურ „საბაზრო“ პირობებში ეს პრობლემა წარმოშობდა დაძაბულობას არა საცალო ვაჭრობაში, არამედ საბითუმო ვაჭრობაში. შესაბამისად, ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების დიდი ნაწილი, მაგალითად იგივე ძაფები, ქსოვილები, ფურნიტურა და სხვა, წვიდილია არა ამ სახელმწიფო საწარმოებში, სადაც მისგან უმეტესად აკეთებენ ისეთ საქონელს, რომელიც არ სარგებლობს მოთხოვნილებით, არამედ კოოპერატივებში, რომელთაც საწარმოებისათვის და საბითუმო ვაჭრობისათვის უფრო მაღალი ფასების გადახდა შეეძლებოდათ. ამრიგად გაიზრდებოდა თვით ამ სახელმწიფო საწარმოების რენტაბელობა, სტიმული მიეცემოდა წარმოების ზრდისათვის ყველაზე ეფექტიანად მომუშავე საწარმოებს. ასეთ შემთხვევაში, არაეფექტიანი შეიძლება აღმოჩენილიყო არა მარტო სახელმწიფო საწარმოები, არამედ ის კოოპერატივებიც, რომელთათვისაც ნედლეულზე ფასის ზრდის შემთხვევაში წარმოება არარენტაბელური აღმოჩნდებოდა.

მაგრამ ეს მხოლოდ ნორმალურ ეკონომიკურ პირობებში შეიძლებოდა მომხდარიყო, რომელსაც რეგულირებას უწყევს ეკონომიკური ბერკეტები.

ჩვენს ეკონომიკაში კი, რომელიც თავისი არსით გამანაწილებელია, განსხვავებას ვაჭრობის ფასსა და მოთხოვნილების ფასს შორის უმეტეს შემთხვევაში ობიექტულს არა მწარმოებელი, არამედ სპეკულანტი. აკი შეიძლება იყოს ვაჭრობის მუშაკიც, გადაწყვიდველიც, რომელიც ხანდახან შენიღბულია ჩნდივიდულად მწარმოებლად ან კოოპერატორად, როგორც ჩანს, სწორ შემთხვევაში არსებობს ამ კატეგორიის სპეკულანტების ლატენტური „არაფორმალური გაერთიანება“. მაგრამ ფაქტია ისიც, რომ ასეთი სახის სპეკულაცია არსებობდა ახალი კოოპერატივების ჩამოყალიბებამდეც. სპეკულაცია არის პარადუალური შედეგი ორი ეკონომიკური მექანიზმის შეუთავსებლობისა. თუ ეკონომიკური რეფორმები ნახევარ გზაზე გაიჭედება, ამ შემთხვევაში ყველაზე წარმატებით „მოშუავე“ სპეკულანტი, როგორც ჩანს, გახდება სახელმწიფო საწარმო, რამდენადაც ყველა მათგანს აქვს ფონდები. ამის წინააღმდეგ ბრძოლა იტრიდიული საშუალებებით შეუძლებელი იქნება. ეს გარემოება ან სრულფასოვანი ბაზრის ფორმირებას დააჩქარებს, ანდა, რაც არაერთხელ მომხდარა საბჭოთა კავშირში, მიგვიყვანს ისედაც ძნელად მიმდინარე ეკონომიკური რეფორმის შეწყვეტამდე „მშრომელების დაქინებული მოთხოვნის შესაბამისად“. ბოლო შემთხვევაში უნდა მოხდეს დაბრუნება „გეგმურ მეურნეობას“ ან, რომელმაც სრული დისკრედიტაცია განიცადა და ამისათვის უნდა გამოყენებული იქნეს მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემა.

კოოპერატივებს, ისევე როგორც ეკონომიკური დაძოვნიდებლობის სხვა ფორმებს, შეიძლება ჰქონდეს ნორმალური არაკრიმინოგენური მომავალი მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ საბაზრო ურთიერთობები სწრაფად გავრცელდება ეკონომიკის საკმაოდ ფართო სფეროში.

ჩვენი გამოკვლევა არ განამტკიცებს იმ ზედპირობულ შთაბეჭდილებას თითქოს არსებობს რაღაც განსაკუთრებული გააფთრება ანდა მოსახლეობის აგრესიულობა კოოპერატივების მიმართ. ასეთი დასკვნების გაკეთება საბაზს გვაძლევს პასუხების ანალიზი ანკეტის იმ ორ კითხვაზე, რომლებიც შეეხებოდა თანამედროვე კოოპერატივების ყველაზე უფრო მტიკვნიულ წერტილებს: ეს არის დაბეგვრა და რეკეტი. კოოპერატივების დაბეგვრის შესახებ კითხვაში კეთილგანწყობილი და არაკეთილგანწყობილი პასუხები დაახლოებით თანაბარია. თბილისში გამოკითხულთა 36 პროცენტი თვლის, რომ კოოპერატივების შემოსავალი უფრო მეტად უნდა იბეგრებოდეს, ვიდრე სახელმწიფო სექტორის შემოსავალი, მაგრამ 33% ამ აზრს არ ეთანხმება. ყველაზე მეტი მხარდამჭერი კოოპერატივების შემოსავალზე გადასახადების გაზრდისა არის მუშებსა და იმ მოსამსახურეებს შორის, რომელთაც არა აქვთ კუმიდეგის განათლება, შენდევ აენსიონერებს, დიასახლისებს, სხვადასხვა რანგის ხელმძღვანელებს, სამხედრო მოსამსახურეებს, აგრეთვე იმ სპეციალისტებს შორის, რომელთაც არ უკავიათ ხელმძღვანელი თანამდებობები.

ეს განაწილება საკმაოდ ზუსტად ასახავს კოოპერატივებისა და კოოპერატიული საქმიანობის საერთო შეფასებას სხვადასხვა სოციალურ-პროფესიული ჯგუფების მიერ. ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ ზემო აღნიშნული ჯგუფებიდან არც ერთი არ აღმოჩნდა აბსოლუტურად მტრულად განწყობილი კოოპერატივების მიმართ, ე. ი. კოოპერატივების წინააღმდეგ გამო-

თქმული პასუხები არ შეადგენდნენ აბსოლუტურ უმრავლესობას არც ერთი სოციალური ჯგუფის პასუხებში.

უნდა აღინიშნოს მკიდრო უარყოფითი კორელაციის ფაქტობრივი არარსებობა სხვადასხვა სოციალური ჯგუფის მიერ გაცემულ დადებით და უარყოფით პასუხებს შორის. სხვანაირად, სოციალური ჯგუფი, რომელმაც ყველაზე მეტი დადებითი პასუხი გასცა რომელიმე კითხვაზე, უარყოფითი პასუხების თვალსაზრისით სულაც არ იყო უქანასკნელი. ასე მაგალითად, კოოპერატივების დაგმობა არც ერთ სოციალურ ჯგუფში არ ატარებს მტკიცედ თანმიმდევრულ ხასიათს. უფრო მეტად შეიძლება ლაპარაკი უპირატეს განწყობილებებზე.

მთლიანობაში კი ყველაზე კრიტიკული კოოპერატივების მიმართ განწყობილნი არიან მუშეები და პენსიონერები, ხოლო ყველაზე ლოიალურად და ზოგიერთ შემთხვევაში ენთუზიასმითაც კი — სტუდენტები და ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებისა და საშუალო სპეციალური სასწავლებლებლების მოსწავლეები. უმაღლესი განათლების მქონე სპეციალისტებსა და სხვადასხვა რანგის ხელმძღვანელებს საშუალო პოზიცია უპირადად, რომელიც საერთო ჯამში მიგვანიშნებს ერთგვარ კეთილგანწყობილებაზე კოოპერატივების მიმართ. სწორედ ეს სოციალური ჯგუფები იძლევიან კოოპერატორების კადრების უმრავლესობას, ყოველ შემთხვევაში, კოოპერატივების ხელმძღვანელ რგოლში.

თბილისის კოოპერატივების თავმჯდომარეთა სოციალური დახასიათებების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ აქ, საბჭოთა კავშირის სხვა ქალაქებისაგან განსხვავებით, ყველაზე მაღალი პროცენტია ყოფილი ინჟინერ-ტექნიკურ პერსონალისა (48%), აგრეთვე ყოფილი ხელმძღვანელებისა (31%). ეს კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს იმ ტენდენციას, რომ კოოპერატივები ყალიბდება წარმოებებთან.

თბილისი ერთადერთი ქალაქია იმათ შორის, სადაც ჩატარდა გამოკითხვა, სადაც წმინდა სახის რეკეტის პრობლემა კოოპერატორებისათვის ფაქტობრივად არ არსებობს. გამოკითხული თბილისელი კოოპერატორების მხოლოდ 17 პროცენტმა აღნიშნა, რომ შეუნიშნავს (უგრძნია) ვანდალიზმის აქტები (ტალინი — 71 პროცენტს, მოსკოვში — 65-ს, ხარკოვში — 50-ს). საზოგადოებრივი აზრი რეკეტისა და რეკეტორების შესახებ ასევე არ გვიჩვენებს რაიმე გაბოროტებას კოოპერატივების მიმართ: გამოკითხულთა მხოლოდ 10% ხედავს რეკეტორებში „თანამედროვე რობინ ჰუდსა“ თუ „არსენა ყაჩაღს“: „მდიდარს ათმევს, ღარიბს აძლევს“. ასეთი აზრი უპირატესად აქვს ახალგაზრდობას, რომელიც მთლიანობაში კოოპერატივების მიმართ კეთილგანწყობილია, მაგრამ მაინც გარკვეულად რეკეტორების „სამუშაოს“ რომანტიზირებას ახდენს. საკმაოდ ხშირად ასეთივე აზრისა არიან უფროსი ასაკის რესპონდენტები, თანაც უპირატესად ქალები. გამოკითხულების 27% რეკეტორებს მიიჩნევს ჩვეულებრივ ბანდიტებად. ხოლო კიდევ 15% იზიარებს ამ აზრს

5 Д. Л. Слайдер „Председатели советских кооперативов и их характеристики: региональные различия“. Тезисы выступлений иностранных участников Международного симпозиума „Роль производственных кооперативов в экономическом развитии“. М.: 11—15 июня, 1990.

გარკვეული შენიშვნებით. სამაგიეროდ, გამოკითხულების 36% მიჩნევს, რომ რეკეტირები ეს არის მაფიის ნაწილი, რომელიც ნაწილობრივ მოიცავს სამართალდამცავი ორგანიზაციისა და სახელმწიფო აპარატის მუშაკებს და კიდევ 16% ამ აზრს ნაწილობრივ ეთანხმება. მხოლოდ 5% არ დაეთანხმა მოსაზრებას, რომ რეკეტი მაფიის ნაწილია. ისეთი ცალსახა უარყოფითი შეფასება, რომელიც ამ პასუხებში მიიღო სახელმწიფო აპარატმა, კოოპერატივებს არც ერთ კითხვაზე არ მიუღია. ეს საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს არა იმდენად კოოპერატივების, როგორც ასეთის, მიუღებლობაზე, არამედ მკვეთრი სოციალური დაუკმაყოფილებლობის გრძნობასთან, სოციალურ დაძაბულობასთან, რომელიც ყოველ წუთს მზად არის „მტრის“ ხატს დაუპირისპირდეს — ეს მტერი შეიძლება იყოს კოოპერატივიცა და პროკურორიც.

ამასთან ერთად, მხედველობაში უნდა მივიღოთ ეკონომიკის სფეროში ჩვენი სახელმწიფო პოლიტიკის ცნობილი არათანმიმდევრულობა, რომელმაც ამ შემთხვევაშიც გაამწვავა სიტუაცია. თავდაპირველად არ გაითვალისწინეს მოსახლეობის დიდი ნაწილის გარკვეული მიდრეკილება ძველი ეკონომიკური დორამების მიმართ, ის სიფრთხილე რომლითაც იქნებოდა თიღებული ადრე ფართოდ პროპაგანდირებული სოციალური და ლამის ქონებრივი თანასწორობის დარღვევა.

1987 წელს ჩატარებულმა ჩვენმა გამოკვლევამ ვეჩვენა, რომ ჯერ კიდევ ცოცხლობს სოციალური სამართლიანობის ტრადიციული გათანაბრებელი იდეალები: გამოკითხულთა 68% -ის აზრით, კოოპერატივები ხელს შეუწყობენ კერძო პირების გამდიდრებას დამატებითი დიდი შემოსავლების მიღების გზით. იმავე გამოკვლევაში 52% თვლიდა, რომ კოოპერაციის გაფართოება ხელს შეუწყობს მოსახლეობის ნაწილში კერძომესაკუთრული ფსიქოლოგიის აღდრამებას, სოციალური სამართლიანობის პრინციპების დარღვევას და ა. შ.

კოოპერატივების ქსელის გაფართოებასთან ერთად ბიზანსლეობის შეღარებით ნეგატიური დამოკიდებულება შეიცვალა აშკარა უკმაყოფილებით, ვინაიდან საზოგადოების შიში გამართლდა, ხოლო ეკონომიკური კრიზისის პირობებში ქონებრივი უთანასწორობა მეტისმეტად თვალსაჩინო გახდა. ამავე დროს მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებმა ძალიან ცოტა რამ გააკეთეს სოციალური ინოვაციების პროპაგანდისა და ახსენისათვის. ნათელი გახდა, რომ ქვეყნის ხელმძღვანელობის მხარდაჭერა საკმარისი არ არის კოოპერატივების წარმატებული მუშაობისათვის. ჩვენ ვეთანხმებით იან ეკე დილენბრანტს იმაში, რომ საბჭოთა კავშირში კოოპერატიული მოძრაობის გაშლისას არ იქნა სათანადოდ შეფასებული სოციალური გარემო და იმ სტრუქტურების არარსებობა, რომელთაც ხელი უნდა შეეწყობოთ კოოპერატივების განვითარებისათვის<sup>6</sup>.

ყოველივე ამან მიგვიყვანა იქამდე, რომ ქვეყნის ხელმძღვანელობაში გამოჩნდა მერყეობა, მთავრობა შეეცადა „გამოესწორებინა მდგომარეობა“,

<sup>6</sup> Дилленбрандт Я. Э. „Новые советские кооперативы и трансформация советского общества“. Тезисы выступлений иностранных участников Международного симпозиума „Роль производственных кооперативов в экономическом развитии“. М.: 11—15 июня, 1990.



მათ შორის საგადასახადო პოლიტიკის გამკაცრების გზით. მიღებულ იქნა რიგი მწვავე ზომა კოოპერატივების მიმართ, რამაც თავის მხრივ გააზოროტა ისინი, ვინც ეკონომიკის ამ სფეროში მოვიდა. ამის დასტურს ჩვენ ვხედავთ უკანასკნელი გამოკვლევის შედეგებში. ძირითად მიზეზად, რომელიც ხელს უშლის კოოპერაციის განვითარებას, თბილისელი კოოპერატორების 22%-მა დაასახელა ძალიან მაღალი გადასახადები. ასეთი შეფასება იმის შედეგია, რომ რესპუბლიკის ხელისუფლებამ სწორედ გამოკვლევის ჩატარების წინ მიიღო გადაწყვეტილება, რომ კოოპერატივები დამბევრა მძიმე გადასახადებით. გარდა ამისა, საქართველოს კოოპერატივების თავმჯდომარეები ბევრად უფრო კრიტიკულად იყვნენ განწყობილი ადგილობრივი ხელისუფლების მიმართ, ვიდრე ანალოგიური პირები სხვა ქალაქებში. გამოკვლევის შედეგების მიხედვით თბილისი აღმოჩნდა ერთადერთი ქალაქი, სადაც კოოპერატივების არცერთმა გამოკითხულმა თავმჯდომარემ არ გამოთქვა აზრი, რომ სახელმწიფო კონტროლი კოოპერატივის საქმიანობაზე უნდა გაძლიერდეს<sup>7</sup>.

ეკონომიკურ პოლიტიკაში კარგად დამუშავებული ტაქტიკისა და სტრატეგიის არარსებობა იწვევს დაძაბულობის ზრდას მოსახლეობასა და კოოპერატორებს შორის. როგორც ერთი, ისე მეორე მხარე აღმოჩნდა ოპოზიციაში სახელმწიფო პოლიტიკის მიმართ კოოპერაციის სფეროში, ვინაიდან, ორივე მხარე თვლის, რომ ეს სახელმწიფო პოლიტიკა მათ ინტერესებს არასაკმარისად ემსახურება<sup>8</sup>. სხვათა შორის საერთაშორისო სიმპოზიუმზე, რომელიც ეხებოდა სამრეწველო კოოპერატივების მოძრაობის როლს წარმოების განვითარებასა და ეკონომიკაში (ჩატარდა მოსკოვში 1990 წლის ივნისში, გაერო-ს სამრეწველო განვითარების ორგანიზაციის (UNIDO) მიერ), პირდაპირი რეკომენდაცია მიეცა მთავრობას, შეცვალოს ორმაგი სტანდარტი კანონმდებლობაში, რომელიც ქმნის კონფლიქტს კოოპერატივებისა და სახელმწიფო საწარმოების ფუნქციონირებასა და მართვაში. კანონები უნდა თანასწორად ეხებოდეს ყველა სახის საწარმოს და უნდა ცხოვრებაში ერთგვაროვნად ტარდებოდეს. ასეთი რამ გამორიცხავს კოოპერატივების საზიანოდ თვითნებური, დისკრიმინაციული გადაწყვეტილების მიღებას.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მომავალი ეკონომიკური რეფორმის პირობებში სოციალური დაძაბულობა არ შემცირდება. მოსალოდნელი პროცესები შეეხება არა მხოლოდ კოოპერატივების განვითარებას — შესაძლებელია ბევრად უფრო მეტი უკმაყოფილება საარენდო და სხვა საწარმოების მუშაობის მიმართ, რომლებიც საბაზრო ფასებით დაიწყებენ თავიანთი პროდუქციის რეალიზაციას. არგუმენტები, რომლებიც ამჟამად კოოპერატორების წინააღმდეგ არის წამოყენებული და კოოპერატივებთან საბრძოლველად მასების მობილიზაციის მეთოდები, შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც „მოდელი“ რეფორმისადმი მომავალი წინააღმდეგობისა ამ რეფორმით დაუინტერესებელი სოციალური ფენების მხრიდან.

კოოპერატივებისათვის საკმაოდ კეთილგანწყობილი აღმოჩნდა პასუხები კითხვაზე „საჭიროებს თუ არა კოოპერატივები მხარდაჭერას საქმეში, რომელიც მხარდასწავლის მხარდას?“ საბჭოთა კავშირის ყველა რეგიონში, მათ შორის თბილისშიც, იმ პირთა რიცხვი, რომლებიც საჭიროდ

<sup>7</sup> Слайдер Д. Л. Там же.

<sup>8</sup> Глущенки А. Там же.

მიიჩნევენ ასეთი დახმარების აღმოჩენას სახელმწიფოს მხრიდან, რამდენადაც სჭარბობს საწინააღმდეგო მოსაზრების მქონეთა რაოდენობას. საზოგადოების დაახლოებით ერთი მესამედი ეთანხმება იმას, რომ „კოორპირაციებს უბრალოდ არ უნდა შეუშალონ მუშაობაში ხელი“ (ეს პასუხი სჭარბობდა უმაღლესი განათლების მქონე მამაკაცებს შორის). ეს მოსაზრება პარადოქსულად ეხამება ბევრ პასუხში იმის მტკიცებას, რომ უნდა გაიზარდოს კონტროლი სახელმწიფოს მხრიდან კოორპირაციების საქმიანობაზე. როგორც ჩანს, კონტროლი ხალხის თვალში სულაც არ არის ასოცირებული ხელის შეშლასთან.

თბილისში ჩატარებულ გამოკვლევას მასალების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ აქ, ისევე როგორც სხვა ქალაქებში, სახელმწიფო კონტროლის გაძლიერების ანდა შესუსტების მოთხოვნა ძალიან სუსტად არის დაკავშირებული კოორპირაციების მიმართ დადებით თუ უარყოფით დამოკიდებულებასთან. როგორც ჩანს, ხალხის მიერ არანორმალურად აღიქმება ამჟამინდელი მდგომარეობა, როდესაც კონკურენციის პრაქტიკულად არარსებობის პირობებში კოორპირაციების საქმიანობაზე არავითარი კონტროლი ბაზრის მხრიდან არ შეიმჩნევა, ხოლო ბიუროკრატიულ აპარატს შეუძლია მხოლოდ სირთულეები შეუქმნას კოორპირაციას, მაგრამ არ შეუძლია ეფექტიანად გაუწიოს კონტროლი მის მუშაობას.

სხვათა შორის, ყველაზე არახელსაყრელ მდგომარეობაში ასეთი ვითარება აყენებს სწორედ „ცივილიზებულ“ კოორპირატორებს, რომლებიც მზად იქნებოდნენ ეთანამშრომლათ „ასეთივე ცივილიზებულ“ კონტროლთან ბანკების ანდა ბაზრის სასაქონლო ინსპექციის მხრიდან და არა მაფიასთან, რომელიც მოიცავს რეკეტირებსა და სახელმწიფო აპარატის ნაწილს. ცივილიზებული კოორპირატორები უფრო მეტად არიან მზად გადაიხადონ გადასახადი არენდისათვის, ნედლეულისათვის მოთხოვნისა და მიწოდების გამაწონასწორებელ ფასების შესაბამისად, ვიდრე ქრთამები, რომლებიც აპარატის და ე.წ. სამართალდამცავი ორგანოების ზოგიერთი უკეთური თანამშრომლის ჯიბეში მიდის.

სახალხო დემოკრატია ერთ-ერთ ყრილობაზე ტაშკენტელი მეტალურგების ბრიგადირმა კატეგორიულად განაცხადა: „მუშათა კლასი არ ღებულობს კოორპირაციებს“ და მომდევნო ფრაზაში დაემუქრა დემუტატებს, რომ ისინი ძალიან მალე დარჩებიან ლითონის გარეშე, რადგან საუკეთესო მუშები სტოპებენ ქარხანას და მიდიან კოორპირაციებში. ასეთ არალოგიკურ მსჯელობაზე შეიძლება და მხოლოდ გაგვეცინა, ის რომ არ ასახავდეს რეალურ წინააღმდეგობას საზოგადოებრივ ცნობიერებაში. ყოველ შემთხვევაში რალაც მსგავსი მოჩანს პასუხებიდან კოხვაზე: „გინდოდათ თუ არა თქვენ თვითონ გამხდარიყავით კოორპირატორი?“ აქაც სწორედ ის ჯგუფი, რომელიც ყველაზე მეტად კეთილგანწყობილი იყო კოორპირაციების მიმართ (ესენი არიან პირები უმაღლესი განათლებით) ყველაზე ნაკლებად არის მზად შეავსოს კოორპირატორთა რიგები, ბევრად უფრო ნაკლებად, ვიდრე სხვა ჯგუფები, რომლებიც კოორპირაციების მიმართ უფრო უარყოფითად არიან განწყობილნი. მთლიანად კი კოორპირაციებში მუშაობას ისურვებდა გამოკითხულთა დაახლოებით 1/5. ამ პასუხში ძალიან მცირეა გაფანტვა ჯგუფების მიხედვით (გარდა მოსწავლე-ახალგაზრდობისა, რომელიც ყველაზე

მეტად არის მზად, რომ მიიღოს მონაწილეობა კოოპერატივების მუშაობაში).

მხოლოდ ეს ერთი პასუხიც კი საკმარისი იქნებოდა, რომ ეკვი შეგვეტანა საზოგადოებისათვის კოოპერატივების პრინციპულ მიუღებლობაში. უფრო მეტიც, შეიძლება ვივარაუდოთ სხვაიც: კოოპერატივების რაოდენობის გაფართოებასთან და იქ მუშაობის შესაძლებლობის ზრდასთან ერთად სულ უფრო გაიზრდება იმ ადამიანების რაოდენობა, რომლებიც კოოპერაციის განვითარებით შექმნილი პერსპექტივებით ისარგებლებენ. მეორეს მხრივ — და ეს არის ჩვენი სინამდვილის კიდევ ერთი წინააღმდეგობა — კოოპერატივებში მუშაობა მატერიალური ანაზღაურების მაღალი დონისა და თვითრეალიზაციის საშუალების მიუხედავად, მაინც მასობრივ ცნობიერებაში პრესტიჟულად არ ითვლება.

ასეთი ვარაუდის გამოთქმის საბაზს გვაძლევს პასუხი სხვა კითხვაზე, რომელიც ძალიან ახლოს არის წინა კითხვასთან: „გსურთ თუ არა თქვენნი შვილები კოოპერატორები გახდნენ?“ თუ წინა კითხვაზე დადებითი პასუხები ორჯერ ნაკლები იყო, ვიდრე უარყოფითი, ამჯერად დადებითი პასუხები სამჯერ! ნაკლებია, ვიდრე უარყოფითი. სხვანაირად, მარტო 7 პროცენტს უნდა, რომ მათი შვილები გახდნენ კოოპერატორები, მაგრამ 23 პროცენტს ეს არ სურს. დანარჩენებმა თავისი პოზიცია ვერ გამოხატეს.

როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ძალიან დიდ როლს თამაშობს კოოპერატივების მომავლის ბუნდოვნება, არასაიმედოობა (გამოკითხულ თბილისელთა 24% კოოპერატივების მომავალს ხედავს მის ლიკვიდაციაში), მაგრამ, ალბათ საქმე მხოლოდ ეს არ არის: ის ვისაც არ უნდა სერიოზული რისკი შეუქმნას შვილებს, ის თავისთვისაც არ ისურვებდა ამას. უფრო მოსალოდნელია სხვა რამ: ჩვენს საზოგადოებაში მშობლებს თავისი შვილებისათვის სურთ უფრო „სუფთა“ და „პრესტიჟული“ სამუშაო, ვიდრე ის, რომელიც მათ თავისთვის უკვე აირჩიეს. შეიძლება გაკეთდეს დასკვნა, რომ კოოპერატივებში მუშაობა ჯერჯერობით პრესტიჟულთა რიცხვს არ მიეკუთვნება.

ამრიგად, მატერიალური უზრუნველყოფის თვალსაზრისით, უფრო მიმზიდველი სამუშაო, რომელიც საკმაოდ ფართო შესაძლებლობებს უხსნის მოსახლეობას და კომფორტულია ფსიქოლოგიური თვალსაზრისითაც, ასეთი სამუშაო ჯერ კიდევ არაპრესტიჟულად აღიქმება. იქნებ სწორედ დღეს არსებულ სტერეოტიპების მსხვრევა და სამუშაოს პრესტიჟულობის შკალის შეცვლა იყოს ის უმნიშვნელოვანესი შენაძენი, რომელსაც კოოპერატივები შეიტანენ გარდაქმნაში<sup>9</sup>.

ძალიან საინტერესოა პასუხები ღია კითხვაზე იმის შესახებ, თუ რა არის კოოპერატიული მოძრაობა და ვინ არის კოოპერატორი. პრაქტიკულად ყველა პასუხს აქვს შეფასებითი ხასიათი და ეს შეფასებები მკვეთრად არის პოლარიზებული: ან მხურვალე მხარდაჭერა ან დაქატივგორიული უარყოფა.

ძალიან ზშირად, როგორც დადებით, ასევე უარ-

<sup>9</sup> ასეთი დასკვნის საბაზს გვაძლევს ის, რომ კოოპერატორების უმრავლესობა არ ისურვებდა სახელმწიფო სექტორში დაბრუნებას არა მარტო იმივე ხელფასზე, რომელიც ახლა კოოპერატივში აქვს, არამედ ხელმძღვანელ თანამდებობებზეც კი, ანდა ისეთ სამუშაოზე, რომელიც დაკავშირებულია საზღვარგარეთ მივლინებებთან. :

ყოფით პასუხებში ფაქტიურად ერთი და იგივე ცნებები ფიგურირებენ: ბიზმესმენი, მეწარმე საქმოსანი, და ა. შ. მაგრამ ცნებები სხვადასხვა კუთხით არის განხილული. ამაში, რასაკვირველია, ჩანს საზოგადოების განხეთქილება ბევრად უფრო ფართო პრინციპულ საკითხზე, ვიდრე კოპერატივების შეფასება. უფრო საინტერესო იქნებოდა მოგვეხსენებინა კოპერატიული მოძრაობის კორელაცია სხვა სოციალურ-პოლიტიკურ მოვლენებთან და პროცესებთან.

არის კიდევ ერთი გარემოება, რომელმაც მიიქცია ყურადღება. ის, რომ ღია კითხვებზე გაცემული პასუხების ლექსიკონი, განსაკუთრებით უარყოფითი პასუხებისა, ძალიან მჭიდროდ ეთანხმება პრესაში გამოთქმული მოსაზრების ლექსიკონს. ეს გარემოება და აგრეთვე კოპერატივებისათვის შედარებით უარესი შეფასება, რომელიც მოგვცა ჩვენმა ამჟამინდელმა გამოკვლევამ რამდენიმე თვით ადრე ჩატარებულ გამოკვლევასთან შედარებით (ეს გამოკვლევა ჩატარებულია საზოგადოებრივი აზრის შესწავლის საკავშირო ცენტრის მიერ), გვაძლევს საბაბს, ვიფიქროთ, რომ კოპერატორების „ნეგატიური ხატის“ ფორმირება ბოლო ხანებში გაძლიერდა პრესის მასალების ზეგავლენითაც.

ამით შეიძლება აიხსნას კიდევ ერთი თავისებური შედეგი ჩვენი გამოკვლევისა:

პასუხების უმრავლესობა მეტნაკლებად თანაბრად იყოფოდა კოპერატივებისათვის ხელსაყრელ და არახელსაყრელ ნაწილებად, მაგრამ პასუხი კითხვაზე „თქვენი აზრით, როგორი დამოკიდებულება აქვს კოპერატივების მიმართ მოსახლეობის უმრავლესობას?“ საკმაოდ ცალსახა იყო: გამოკითხული თბილისელების 41 პროცენტმა უპასუხა, რომ მოსახლეობის უმრავლესობა კოპერატივებს „გმობს“ და მხოლოდ 14 ჩათვალა, რომ „მოსახლეობის უმრავლესობა კოპერატივებს მხარს უჭერს“<sup>10</sup>. თვით რესპონდენტებს შორის კოპერატივების მიმართ კეთილგანწყობილთა ხვედრითი წილი ბევრად უფრო მაღალი იყო. ამრიგად ეს პასუხი არ შეიძლება აიხსნას მხოლოდ საკუთარი დამოკიდებულების პროექციით. როგორც ჩანს, მოსახლეობის უმრავლესობის განწყობილებაზე გავლენას ახდენს საკავშირო პრესა, რომელმაც ძალიან შეუწყო ხელი იმას, რომ კოპერატორის უარყოფითი სტერეოტიპი შექმნილიყო. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მხოლოდ თბილისში და ტალინში გრძნობდნენ კოპერატორების მიმართ უფრო დადებით ვიდრე უარყოფით დამოკიდებულებას, ხოლო მოსკოვში, ხარკოვში, ნაბერეჟნიე-ჩელნიში — პირიქით.

მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების როლი მოსახლეობაში კოპერატივების მიმართ უარყოფითი განწყობილების მიზანდასახულ აღზრდაში იმ „ანტილირებულებაზე“ დაყრდნობით, რომელსაც ათწლეულების განმავლობაში უნერგავდნენ საბჭოთა ადამიანს (ეს არის კატეგორიული დაგმობა

<sup>10</sup> შედარებისათვის: „დაგმობის“ ტენდენცია უფრო მეტად იყო გამოხატული მოსკოვში (68 პროცენტი), ხარკოვში (64), ლენინგრადში (52), მაგრამ ნაკლებად — ტალინში (30 პროცენტი).

ისეთი ცნებებისა როგორც არის „კომერსანტი“, „საქმოსანი“, „მეპატრონე“ და ა. შ.).

წინამდებარე გამოკვლევის შედეგები ვერ განამტკიცებს ისეთ შთაბეჭედებს, თითქოს „ხალხი არ მთიდებს კოპერაციას“. ამასთან ერთად, ხალხს ისე აქტიურად უნერგავენ აზრს, რომ „იგი კოპერაციას არ ღებულობს“, რომ მოსახლეობის გარკვეულ, ხშირად შედარებით ნაკლებ განათლებულ ნაწილზე, ასეთი პროპაგანდა ზეგავლენას ახდენს. თავისთავად ამ პროპაგანდის ეფექტი ხანგრძლივი არ შეიძლება იყოს, მაგრამ თუ ასეთ პროპაგანდაზე, როგორც „საერთო სახალხო თვალსაზრისზე“ დაყრდნობით, შესაძლებელი გახდება კიდევ უფრო შეიზღუდოს კოპერატივები, სხვადასხვა ჩინოფნიებისა და მაფიის მმართველობის ქვეშ მოაქციოს ისინი, თუ მოხერხდება აიძულონ კოპერატორები კიდევ უფრო გაზარდონ ფასები, რათა ანაზღაურდეს ქრთამები, ნედლეულისა და ტრანსპორტირებისათვის ზედმეტად გადახდილი ფული, ასეთ შემთხვევაში საზოგადოებრივ აზრში ძვრები გარდუევალია. ამ შემთხვევაში ხალხის უკმაყოფილება მიმართული იქნება არა მარტო კოპერატივების, არამედ მეურნეობის ეკონომიკური მეთოდების, — მთლიანად საბაზრო მექანიზმებისა და ბერკეტების წინააღმდეგ. ეს კი ძალიან მტკივნეული დარტყმა იქნება საერთოდ ეკონომიკური რეფორმისათვის.

ლ. ვ. БАБАЕВА, Р. Г. ГАЧЧИЛАДЗЕ, Г. А. ГАГУА, Л. А. АБАШВИЛИ

## НОВЫЕ КООПЕРАТИВЫ: ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ

### Резюме

В условиях «наступающего» рынка огромное значение приобретает социальная среда и наличие структур, поддерживающих экономические инновации, методы хозяйствования, рыночные механизмы и рычаги. Вновь образуемые кооперативы на сегодняшний день являются единственным объектом, на котором можно хоть как-то проверить реакцию различных групп населения (да и самих производителей) на распространение указанных отношений и на неизбежное при том нарушение уравнилельно понимаемой социальной справедливости, традиционных стереотипов и идеалов «социальной однородности».

В связи с этим авторы считают необходимым углубленное изучение специфики кооперативного движения, закономерностей развития экономически самостоятельных производственных единиц, каковыми являются кооперативы в условиях хозяйственных и политических реформ. В результате проведенного социологического исследования итоги которого приведены в статье, делается попытка изучить влияние местных органов власти на становление кооперативного движения, на структуру, характер и взаимодействие кооперативов с государственными предприятиями республики;

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის პოლიტიკური ეკონომიის განყოფილებამ



Б. ЗОНДЗЕ

## СООТНОШЕНИЕ ГРУЗИНСКОГО И ГРЕКО-РИМСКОГО НАСЛЕДСТВЕННОГО ПРАВА

(Некоторые вопросы)\*

1. О взаимосвязи греко-римского и грузинского права существуют различные мнения. В основе этой проблемы стоит вопрос рецепции греко-римского права в Грузии. Вл. Сокольский, специально изучивший включенные в «Законы Вахтанга VI» греческое и сирийско-римское право, пришел к выводу, что в Грузии имела место рецепция греко-римского права, что в этом отношении в ней повторились те же явления, которые имели место и в других странах православного Востока<sup>1</sup>. Но рецепция греко-римского права не отменяла грузинского права, она носила диалектический характер — служила средством развития национального права, доказательством чему служит судебник Вахтанга VI. Грузинское право, являющееся в основном продуктом национального духа — правового опыта развития грузинского народа, кроме того есть и продукт вселенного духа. Благодаря тому, что греко-римское право имело прочной основой общую идею права, стала возможна его широкая рецепция во многих странах мира. Говоря об общей идее права как продукте общего правового духа, я далек от категорических утверждений Рене Давида — будто право в своей сущности является в основном интернациональным явлением и полностью соглашаюсь с представителем объективного идеализма — Гегелем, который понимает право как синтез национального и общего правового духа. Дело в том, что если общая идея права объединяет (связывает) право разных народов, национальная идея размежевает их друг от друга. Греко-римское право как раз играло объединяюще-связывающую роль. В этом смысле грузинское право стояло ближе к греко-римскому праву. С прискорбием надо отметить, что нельзя сказать того же о позднейшем грузинском праве, которое со дня аннексии Грузии Россией и до настоящего дня формировалось как право новой социалистической правовой семьи. Именно эта правовая семья показала всему миру не то, каким должно быть право, а то, каким оно не должно быть. Ни одному законодателю, начиная с древнейших цивилизаций, не приходило в голову объявить наследственное право величайшим злом и упразднить его вовсе. А в России в 1918 году принимается декрет «Об отмене наследования» и сопротивление этому установлению не прекращаются до настоящего дня. Одна из главнейших причин такого положения заключается в том, что право у нас основывалось не на реальной природе человека, а наследуя утопические, неосуществимые идеи. Поэтому на фоне нашего горького опыта настоящая конференция имеет большое

\* Доклад был сделан на Международном коллоквиуме по проблемам рецепции Византийского права в городе Тбилиси 28 сентября 1990 г.

1. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სწავრობის სერია, 1990, 4.

значении. Необходимо воспроизвести проломленный мост, существовавший между грузинским национальным правом и греко-римским.

2. История как грузинского, так и греко-римского права являет собой неизменную борьбу публичных и частных начал.

В этом отношении грузинское наследственное право проявляет сходство с византийским; и в том и в другом имело место определенное сочетание этих начал. Такое сочетание проявляется, во-первых, в соотношении наследования по закону и по завещанию. Наследование по закону — проявление, результат коллективизма, а наследование по завещанию — индивидуализма.

Как известно, в римском праве завещательная свобода непрерывно развивалась, и на определенном этапе одновременное существование завещания и наследования по закону стало невозможным.

В Грузии свобода завещания не приобретала такого преобладающего характера<sup>2</sup>; в ней вырисовываются явления приблизительно позднеримского и византийского характера. История грузинского наследственного права непреложно свидетельствует, что в наследовании по завещанию замечаются признаки, сходные с греко-римскими.

Сообщения о завещании имеется у нас, начиная с эпохи раннего феодализма. Имеем в виду завещание царя V века Вахтанга Горгасали, о котором повествуется в летописях «Картлис цховреба»; завещание вельможного Георгия Чорчанели (IX в.), сведения о котором сохранены в «Житии Серапиона Зарзмели»; завещания царя Давида Агмашенебели (Строителя, XII в.); завещание Картлийского Эристава (маркграфа) Григола Сурамели (XIII в.) и многие другие, уже позднего средневековья.

Из официальных законодательных памятников, которые содержат нормы, регулирующие наследование по завещанию, можно назвать законы Бека (ст. 57) и законы Вахтанга VI (ст. 233), т. н. «обычное право» Грузии и др. Характерным для них является то, что они содержат общие установления, сходные с греко-римским завещанием, которые в свое время отметил основоположник истории грузинского права Ив. Джавахишвили<sup>3</sup>. Сходство это больше всего проявляется в восприятии признаков действительности завещания. Так, завещатель прямо указывает, что завещание составлено им по его воле, что при этом он был в здравом уме и состоянии здоровья не препятствовало свободному (нормальному) проявлению его воли. Указывается, что завещатель сам написал завещание, или что ему принадлежат начальные и заключительные его слова (бывали случаи, когда завещатель не сам писал завещание). Говорится также о свидетелях, которые были необходимы при составлении завещания. В некоторых завещаниях указывалось даже, где при его составлении стоял тот или иной свидетель. Следует сказать — о наследовании по завещанию в грузинской правовой практике находим больше сведений, чем в действующих в национальных законодательных памятниках. Это обстоятельство усиливает интерес к греко-римским правовым установлениям, которые содержит кодификация Вахтанга VI<sup>4</sup>. Они вместе с памятниками национального права показывают большую разработанность наследования по завещанию и думается, имели практическое применение. Так, в Вахтанговой, грузинской версии греческого права мы находим нормы о действительности завещания (ст. ст. 108—113, 116 и др.), об отдельных видах завещания (в зависимости от его субъекта), например, завещании «слепого

(ст. 115), пленника (ст. 114), завещании женщины (ст. 118) и др. То же можно сказать о грузинской версии сирийско-римского права, в которой содержится много норм об условиях действительности завещания (ст. ст. 4, 7, 94 и др.) и о его субъектах (ст. ст. 3, 79, 80). Из этих норм некоторых мы не находим в грузинском законодательстве. В области наследования по завещанию грузинское национальное право довольствуется легализацией основных его моментов. Несмотря на сходство грузинского и греко-римского завещания, в Грузии свобода завещания была в определенной мере ограничена традициями наследования по закону, которые основывались на твердом сознании единства семьи ее имущественных и неимущественных интересов и неприкосновенности естественных прав субъекта.

Здесь следует, однако, заметить, что при завещательной свободе наследственная практика протекает все же в русле наследования по закону и лишь в исключительных случаях используется завещательная свобода. Иногда завещательным распоряжением устанавливается определенный порядок и относительно наследования по закону, притом со строгим императивным характером. Но бывает и обратное: злостно используя завещательную свободу, вопреки доброй морали наследство оставляется недостойным лицам. Но это вполне допустимый риск, который является необходимым спутником свободы. Думается, наследование по завещанию — в сущности законодательная фикция и в большинстве случаев является суррогатом наследования по закону. Оно крайне редко нарушает пределы наследования по закону. Поэтому опасения противников наследования по завещанию не имеет особых реальных оснований. В обществе, где господствуют сознание необходимости наследования по закону и надлежащий моральный уровень, завещатели редко будут идти против коллективной воли.

В наследственном праве существует известное сочетание публичных и частных интересов. В этом случае публичный интерес понимается нами как интерес государства. Государство — конечный (последний) субъект в наследственных отношениях как в Грузии, так и в Византии (в сущности, и в наследственном праве всех народов), приобретающий имущество наследодателя. По римскому, право это — наследственное право фиска. В византийском праве, как видно из Экологии, право государства достаточно широко, хотя при дележе имущества с женой наследодателя оно все-таки не является наследником. Сперва половину наследства получает по праву наследования жена наследодателя, а вторая половина поступает фиску. Если наследодатель не имел жены, тогда все имущество, как выморочное, поступает государству. Прохирон только в этом последнем случае предоставляет фиску право завладеть имуществом наследодателя<sup>5</sup>. Приблизительно по установлениям Юстиниана понимает грузинское право государства на выморочное имущество как право наследника. К сожалению, в действующем праве пределы наследования — круг наследников, чересчур сужены, право же наследования государством настолько расширено, точно оно является одним из самых близких родственников наследодателя, который вот-вот заявит претензию об «усыновлении». Примечательным для грузинского права является то, что выморочное имущество обычно предостается родственникам же наследодателя, очень редко отдается сеньором кому-нибудь другому.

Случаи, когда государство отказывается от выморочного

имущества в пользу родственников наследодателя, является фактическим расширением круга наследников. Примером может служить жалованная грамота Вахтанга VI тбилиским жителям, из которой выясняется, что в воздаяние за мужественную борьбу с врагом царь отказывается от своего права на выморочное имущество тбилиских горожан и право на него жалует родственникам наследодателя<sup>6</sup>. Имеются и другие примеры, когда вдова полностью приобретает имуществом наследодателя, и ни церковь, ни государство не может оспаривать ее право. Так, по определению Николая Алавердели<sup>7</sup> (XVIII в.), отменяется выморочность имений вдовцов-беззащитцев. Только если вдова выйдет замуж и уйдет из мужниного дома, имение церковного крепостного становится выморочным и отходит к церкви. Таково же по сути и положение с наследственными правами женщин-сирот. Эти примеры показывают гуманизацию законодательства, сочетание в нем публичных и частных интересов, что и было характерно для византийского права. Основанием этому служило то, что в Византии сеньорально-вассальные отношения никогда не получали абсолютного характера, как это было, собственно, в Европе.

Приблизительно аналогичное положение наблюдаем и в Грузии. На сходство грузинского вассалитета с византийским феодализмом и на влияние последнего на ряд норм права Вахтанга VI в свое время указывал Ал. Хаханашвили<sup>8</sup>. Дело в том, что в отношениях сеньора и вассала просматриваются некоторое взаимное уважение, известный гуманизм. Вассал, который стоит на низшей социальной ступени, защищен правом. Есть такие ценности, в отношении которых сеньор и вассал равны. Возьмем один пример, аналога которому как будто не имеется в правовой жизни других народов. Так, законы Вахтанга VI (ст. 42) устанавливают, что не несет наказания крепостной, который убьет господина, «застигнув его с женой своей на ложе». Примером диалектического использования византийского права является норма 175-ой статьи законов Вахтанга VI, которая в сущности соответствует установлению Великого Номоканона, по которому выморочное имущество епископа полностью принадлежит церкви, однако вместе с тем применительно к грузинским обстоятельствам дает и государству право на определенную часть такого имущества, а именно, на деньги, ткани, серебряные изделия, хлеб, вино и скотину, из этого имущества одна доля принадлежит государю, тогда как нормы византийского права (ст. ст. 238, 238<sup>1</sup>, 239) этого не учитывают.

3. Юридическая практика содержит надежную информацию об использовании греко-римского права в Грузии. Его нормы находили применение как при наличии аналогий в грузинском праве, так и независимо от этого. Широко использовались нормы греко-римского права, имеющие гуманистическую направленность. Такова норма статьи 235, в которой говорится о последствиях невыполнения опекунских обязанностей в отношении больного сонаследника. Сонаследники обязаны были присматривать за своим больным (неразумным, сумасшедшим) сонаследником. При невыполнении этой обязанности, в случае выздоровления больного ему передавалось все наследство, остальные же сонаследники теряли на него право; или же, если за больным присматривало постороннее лицо — наследство передавалось ему. И вообще в греко-римском праве обозначается гуманное отношение к наследственным правам лиц, страдающих различными недугами. По ст. 281 грузинской версии греко-римского права в кодификации Вахтанга VI на имущество родителей имеют право глухонемые сыновья. Эти вопросы детально урегулированы и

грузинской версией армянского права Мхитара Гоши в той же кодификации. Грузинская юридическая практика применяла нормы греческого права. Из судебного решения XVIII века узнаем, что при разделе трех братьев один брат выделяется полностью и получает одну долю, а остальные — двое, среди которых один немощный, получают вторую долю. Из решения видно, что долю немощного получает тот брат, на чьем попечении он остается. При этом такое решение обосновывается ссылкой на ст. 295 грузинской версии греческого права<sup>9</sup>. Если бы имелась соответствующая норма в национальном праве, она бы в решении и указывалась — Вахтанг VI устанавливает приоритет национально-правовых норм в тех случаях, когда отношения регулируются кроме грузинского и другими источниками права. В практике имеется случай, когда вопрос решается аналогично, но непосредственного указания на статьи византийского права не имеется. Например, один документ XIX века сообщает, что братья Палавандишвили при разделе наследства выделили определенную долю слабоумному брату, которая впоследствии должна была отойти тому брату, который его похоронил<sup>10</sup>.

Из юридической практики усматривается, что жизнь требовала регулировать эти отношения нормами национального права. Подтверждением этого является проект «Судебника царевича Давида»<sup>11</sup>, ст. 167 и ст. 23 которого специально посвящаются защите имущественных прав больных лиц. В нем проводится та мысль, что до их выздоровления разделяться с ними нельзя. Ст. 167 защищает право больных лиц, будь они сыновья или родственники.

Имеются случаи, когда вопросы наследственного права решаются общим применением норм грузинского и греко-римского права. Так, из одного документа XIX века<sup>12</sup> видно, что усыновление требует соблюдения определенных формальных правил, лишь после чего можно говорить о его действительности, и соответственно о наследственных правах усыновляемого. И здесь мы имеем дело не просто со сравнением чужеземного права с грузинским. Главное в том, что формально-юридическая сторона усыновления, которая в основном проявляется в необходимости разрешения на него сеньора, четко выступает в грузинской версии сирийско-римского права кодификации Вахтанга VI. По-видимому, грузинского судебного Агбути не оказалось достаточным для полного осмысления этого вопроса, и делу помогло сирийско-римское право. Что отсюда следует? То, что грузинское право и грузинская версия сирийско-римского права дополняют друг друга, что юридическая практика их воспринимает как единое целое, что сам судебник Вахтанга VI не является лишь техническим (механическим) объединением чужеземного права в одном кодификационном собрании. Поэтому мы и утверждаем, что у нас происходила диалектическая рецепция греко-римского права.

Но в судебной практике встречаются и примеры так сказать, сравнительного характера, когда решение обосновывается как Вахтанговыми нормами, так и соответствующими нормами чужеземного права. Примером тому могут служить решения XVIII века о наследственных правах женщин<sup>13</sup>. Судьи, их постановлявшие, не довольствуются нормами грузинского права и обращаются также к библейским Моисеевым законам, к европейскому праву — уставам русского императора Петра Первого и др., причем в общей части решения, и только после этого раскрывается содержание норм нескольких статей (145, 113, 161, 27) законов Вахтанга VI, которые, можно сказать, детально регулируют наследование женщиной. Для того,



чтобы женщина стала полноправным наследником родительской недвижимости, необходимо как бы юридическая фикция — брак со вступлением мужа в женينو хозяйство. Греческое право, о котором говорится в решении — это общие его указания на то, что женщины имеют право наследовать царский престол. Но аналогично решался вопрос и в Грузии. Именно потому, что наследственное право детально было урегулировано грузинским правом, отпала необходимость приведения в действие греко-римского права, которое входит в кодификацию Вахтанга VI.

Это решение — хорошая иллюстрация в области сравнительного правоведения. В нем проглядывает то чувство ответственности, которую практика проявляет перед сторонами спора в отношении обоснованности решения. Именно здесь мы видим сочетание национального в грузинском праве с его интернациональными свойствами. И таких примеров немало.

В наследственных правах женщины у нас замечается греко-римское влияние. В свое время об этом говорил Мак. Ковалевский. Представляется, что это влияние получает начало во времена раннефеодальной Грузии. В ней наследственные права на родительское имущество имели как сыновья, так и дочери. Агиографический памятник «Житие Григория Хандтели» сообщает, что родительское имение получили сын и незамужняя дочь<sup>14</sup>. Наследственные права женщин подтверждаются и «Житием Серапиона Зарзмели»<sup>15</sup>. Из сообщения византийского императора Константина Порфирогенета узнаем, что после смерти Гургена магистра «Артануджи» остался «своей жене»<sup>16</sup>. К сожалению, сведения о женских наследственных правах более раннего периода у нас не сохранились. Но остались ценнейшие сведения о нашем соседе, Армении — новеллы 536 года императора Юстиниана<sup>17</sup>. Мы не имеем целью детально рассмотреть эти новеллы, заметим только, что если верить им, то в отношении наследования в древней западной Армении картина не очень отрадна. В ней наследуют только мужчины, а женщины не получают даже приданого. Юстиниан, говоря его словами, исходит из гуманной цели и требует, чтобы женщины тоже пользовались наследственными правами. То есть в области наследования, он считал нужным применение в западной Армении существующих римских законов. Эти новеллы Юстиниана в свое время детально были изучены многими учеными (напр., Н. Адонцем, И. Манандяном и др.), которые признали правильность некоторых их положений.

В наследственных правах женщины приданое занимает особое место. В этой области грузинское и греко-римское право обнаруживают сходство друг с другом. У грузин обеспечение дочери приданным имело обязательный характер и оно обосновывалось их естественными правами, но, в отличие от греко-римского порядка, приданое не имело договорного характера. Оно настолько императивно, что обязанность обеспечения им после смерти родителей переходила к другим наследникам. Его обязательность не прекращалась даже в том случае, когда ничего не осталось из родительского (отцовского) имения. Право на приданое имела и незаконнорожденная дочь, и законодатель призывал наследников наделять ее хорошим приданным, говоря, «что ведь, совестливый человек сочтет, мол, для себя неприличным не отпустить ее от себя достойным образом»<sup>18</sup>.

Как в классическом римском и византийском праве, так и в грузинском, широки были права женщин на приданое. Даже в случае

совершения женщиной деликта, ее право на приданное оставалось неприкосновенным, она теряла его только в исключительных случаях. Так, когда женщина совершала прелюбодеяние и муж выгонял ее за это из своего дома, «то должен дать ей забрать с собой и приданное, что прибыло с ней и дитя, прижитое в прелюбодеянии»<sup>19</sup> — устанавливали законы Вахтанга VI.

Вместе с тем, в Грузии при обосновании имущественных прав неимущественные интересы служили сильными детерминаторами. Все грузинское право является примером того, что имущественное право нельзя ставить выше неимущественного. То, о чем в XIX веке проповедывал знаменитый Рудольф Иеринг, у грузин это издревле было живой практикой — главнейшим признаком грузинского права. Ему чужда была торгашеская психология. В законах Бека о женщине, совершившей прелюбодеяние, говорится: «Если женщина распутна, то и приданое ее тоже распутно» (ст. 29).

Заканчивая свое выступление, считаю нужным сказать, что вопросы соотношения грузинского и греко-римского права требуют дальнейшего осмысления.

Главное заключается в том, что грузинское право, которое прочно основывалось на национальной почве, вместе с тем являлось и выражением общего правового духа и хорошо воспринимало позитивные установления греко-римского права; что Грузия, которая относилась к орбите греко-римского мира, сама играла определенную роль в его социальной жизни.

#### ЛИТЕРАТУРА

1. Вл. Сокольский, Греко-римское право в уложении грузинского царя Вахтанга VI (жур. Народ. Просв.), 1897, сентябрь, с. 92.
2. См. на тот вопрос: Г. Надарешвили, Из истории грузинского семейного права, Тбилиси, 1965, с. 187—194.
3. См. Ив. Джавахишвили, Сочинения в двенадцати томах, том VII, Тбилиси, 1984, с. 275—278.
4. См.: Памятники грузинского права, том I (Сборник законов Вахтанга VI) тексты, исследования, словарь, проф. И. С. Долидзе, Тбилиси, 1963; Законы Вахтанга VI, перевод, введение, примечания, глоссарий и указатели Д. Л. Пурцеладзе, Тбилиси, 1980; Уложение Георгия V Блистательного. Подготовка грузинского текста; русский перевод, введение, примечания, глоссарий и указатели Д. Л. Пурцеладзе, Тбилиси, 1988.
5. Мих. Бенеманский о Прохеирос Номос императора Василия Македонянина (его происхождение, характеристика и значение в церковном праве), выпуск первый, Сергиев Посад, 1906, с. 344.
6. Памятники грузинского права, том II, светские законодательные памятники (X—XIX вв.), тексты издал, примечаниями и указателями снабдил проф. И. С. Долидзе, Тбилиси, 1965, с. 388—389.
7. Памятники грузинского права, том III, Церковные законодательные памятники (XI—XIX вв.), Тексты издал, примечаниями и указателями снабдил проф. И. С. Долидзе, Тбилиси, 1970, с. 809—813.
8. А. Хаханашвили, Васалитет Грузии до присоединения с Россией, Кутаиси, 1910.
9. Памятники грузинского права, том VI, Судебные решения (XVIII—XIX вв.). Тексты издал, примечаниями и указателями снабдил проф. И. С. Долидзе, Тбилиси, 1977, с. 123—124.

10. Труды историко-этнографического музея грузинских евреев, том II, Тбилиси, 1945, с. 314.
11. Судебник царевича Давида, Издание текста и исследование Д. Л. Пурцеладзе, Тбилиси, 1964.
12. Памятники грузинского права, т. VI..., с. 322—325.
13. Памятники грузинского права, т. VI..., с. 431—434.
14. Памятники древнегрузинской агнографической литературы. Книга I (V—X вв.), под руководством и редакцией Ил. Абуладзе, Тбилиси, 1963, с. 263.
15. Памятники древнегрузинской агнографической литературы, книга I..., с. 339—340
16. Георгика, сведения Византийских писателей о Грузии, том IV, выпуск II, Греческий текст с грузинским переводом издал и примечаниями снабдил С. Г. Каухчишвили, Тбилиси, 1954, с. 276—277.
17. Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, издание второе, Ереван, 1971, с. 179—184, Г. Надареишвили, Из истории грузинского семейного права..., с. 100—101.
18. Памятники грузинского права, том I..., с. 511; Законы Вахтанга VI..., с. 116.
19. Памятники грузинского права, том I..., с. 499; Законы Вахтанга VI..., с. 88.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის ქართული სამართლის ისტორიის განყოფილებამ.

## მონა შალიაშვილი

### სპეციალისტი და მისი უფლებამოსილება მესპერტიზის დანიშნულებათა დაკავშირებით

სისხლის სამართლის საქმეთა გამოძიებისა და განხილვის პროცესში გამოიყენება სპეციალური ცოდნის სხვადასხვა ფორმები, მათ შორის დამოუკიდებელი მნიშვნელობა ენიჭება სპეციალისტის ცოდნის გამოყენებას.

სპეციალისტი, როგორც სისხლის სამართლის პროცესის სუბიექტი, ადრე მოქმედი კანონმდებლობით არ იყო გათვალისწინებული. ამიტომ მისი მონაწილეობა საგამოძიებო მოქმედებათა შესრულების დროს ატარებდა არაპროცესუალურ ხასიათს.

მოქმედი კანონმდებლობით ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსით გათვალისწინებულია სპეციალისტის როლი და უფლებამოსილება სამართალწარმოებაში. მოქმედი საპროცესო კანონმდებლობის დახვეწისა და სისრულის მიზნით, უმრავლესმა მოკავშირე რესპუბლიკებმა შეიტანეს დამატებები და ცვლილებები საპროცესო კოდექსებში იმ მიზნით, რომ უფრო სრულად და ყოველმხრივად ყოფილიყო კანონში ასახული სპეციალისტის უფლებამოსილება, ასეთი ცვლილებები საპროცესო კოდექსებში შეტანილი იყო 1966 და 1984 წლებში.

სპეციალისტი, როგორც სისხლის სამართლის პროცესის ერთ-ერთი სუბიექტი, არის სპეციალური ცოდნით აღჭურვილი და საქმის შედეგებით პირადად დაუინტერესებელი პირი, რომელიც გამოძიებლისა და სასამართლოს მოწვევით მონაწილეობას იღებს საგამოძიებო (სასამართლო) მოქმედებათა წარმოებაში იმ მიზნით, რომ დახმარება და კონსულტაცია გაუწიოს გამოძიებელსა და სასამართლოს იმ სპეციალური საკითხების გარკვევასა და გადაწყვეტაში, რომლებიც წამოიჭრებიან საგამოძიებო და სასამართლო მოქმედებათა წარმოების დროს.

საგამოძიებო და სასამართლო მოქმედებათა წარმოების დროს სპეციალისტს, ძირითადად, იწვევენ იმ მიზნით, რომ მან ტექნიკური ხასიათის დახმარება გაუწიოს გამოძიებელსა და სასამართლოს მტკიცებულებათა აღმოჩენის, დამაგრებისა და ამოღების დროს, მისცეს მათ განმარტებანი თავის კომპეტენციის ფარგლებში, მონაწილეობა მიიღოს ნიმუშების ჩამორთმევაში ექსპერტიზის დანიშვნისას.

სპეციალისტი, როგორც პროცესის სუბიექტი, არ წარმოადგენს პროცესის დამოუკიდებელ მონაწილეს, იგი მონაწილეობს საგამოძიებო და სასამართლო მოქმედებათა წარმოებაში მხოლოდ გამოძიებლისა და სასამართლოს მოწვევის საფუძველზე და მათი უშუალო ხელმძღვანელობით. საგამოძიებო და სასამართლო მოქმედებათა წარმოების დროს, სპეციალისტი არ

ადგენს არავითარ პროცესუალურ დოკუმენტს. მისი მონაწილეობა აისახება საგამოძიებო და სასამართლო მოქმედებათა ოქმში.

სპეციალისტის უფლებამოსილებას სისხლის სამართლის პროცესში არეგლამენტირებს და განსაზღვრავს საქართველოს სსრ სსს კოდექსის 134<sup>1</sup> მუხლი და 251<sup>1</sup> მუხლი.

სპეციალისტის უფლებამოსილება სრულყოფილად არ არის ასახული საქართველოს სსრ სსს კოდექსის 134<sup>1</sup> მუხლში.

ამ მუხლის საფუძველზე სპეციალისტს აქვს მხოლოდ ერთი უფლება მტკიცებულებათა აღმოჩენასთან, დამაგრებასთან და ამოღებასთან დაკავშირებით გააკეთოს ოქმში შესატანი განცხადებანი. სპეციალისტის მეორე უფლება გამომდინარეობს საქართველოს სსრ სსკ კოდექსის 105-ე 106-ე მუხლის მოთხოვნიდან. კერძოდ, სპეციალისტს, თუ მის სამსახურებრივ მოვალეობას არ წარმოადგენს ამ ფუნქციის განხორციელება, უფლება აქვს მოითხოვოს მისი ფუნქციის შესრულებასთან დაკავშირებით გაწეული ხარჯების ანაზღაურება.

მოკავშირე რესპუბლიკათა კოდექსების შედარების საფუძველზე და სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებათა შედეგად სპეციალისტის უფლებები გაცილებით უფრო ფართოა, ვიდრე ეს აღნიშნულია საქართველოს სსრ სსს კოდექსის 134<sup>1</sup> და 105—106-ე მუხლებში.

უკრაინის სსრ სსს კოდექსში, სპეციალისტის ზემოდ მოყვანილი ორი უფლების გარდა, მოცემულია სპეციალისტის მესამე უფლება: გამომძიებლის ნებართვით შეკითხვები მისცეს საგამოძიებო მოქმედებაში მონაწილე პირებს (მუხლი 128<sup>1</sup>). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სპეციალისტის მიერ მიცემული შეკითხვები დაკავშირებულ უნდა იყოს მის კომპეტენციასთან.

რსფსრ-ის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის პროექტში (თეორიულ მოდელში), რომელიც შემუშავებულ იქნა სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტში მოქმედი კანონმდებლობის აღნიშნული ხარვეზი შევსებულა იმ გაგებით, რომ კანონპროექტში სრულად არის ჩამოთვლილი სპეციალისტის უფლებები. კერძოდ: იცოდეს რა მიზნით გამოიძახება იგი საგამოძიებო მოქმედებათა ჩატარების დროს; უარი განაცხადოს თავისი ფუნქციების შესრულებაზე, თუ მას არ გააჩნია სათანადო ცოდნა; განაცხადოს საგამოძიებო ოქმში შესატანი შენიშვნების შესახებ; გაეცნოს საგამოძიებო და სასამართლო მოქმედებათა ოქმებს; გაასაჩივროს მომკვლევ პირის, გამომძიებლის, პროკურორის და სასამართლოს კანონსაწინააღმდეგო მოქმედებანი (მუხლი 64<sup>1</sup>).

გარდა აღნიშნულისა, სპეციალისტს უნდა ჰქონდეს აგრეთვე უფლება განუცხადოს გამომძიებელს (სასამართლოს) ჩამოუყალიბოს მას კონკრეტული ამოცანა; გაეცნოს იმ მასალებს, რაც უშუალო კავშირშია მის წინაშე დასმული ამოცანის გადაწყვეტასთან; სთხოვოს გამომძიებელს (სასამართლოს), რათა მას შეუქმნან მუშაობისათვის ნორმალური პირობები.

მოკავშირე რესპუბლიკის საპროცესო კოდექსებში შედარებით დაწვრილებით არის ფიქსირებული სპეციალისტის ვალდებულებანი. მათ მიეკუთვნება შემდეგი: გამოცხადდეს გამოიძახებისთანავე; მონაწილეობა მიიღოს სა-

<sup>1</sup> Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР (теоретическая модель), М., 1989 (1990), с. 76—77.



გამოძიებო მოქმედებათა წარმოებაში; დაეხმაროს გამომძიებელს მტკიცებულებათა აღმოჩენაში, დამაგრებასა და ამოღებაში; გამომძიებლის ყურადღება მიაქციოს იმ გარემოებისადმი, რომელიც დაკავშირებულია მტკიცებულებათა აღმოჩენასთან, დამაგრებასა და ამოღებასთან; განუმარტოს გამომძიებელს მის მიერ შესრულებული მოქმედებების არსი (საქართველოს სსრ სსს კოდექსის 134<sup>1</sup> მუხლი). ასეთივე ვალდებულებანი ფიქსირებულია სხვა მოკავშირე რესპუბლიკების საპროცესო კოდექსებშიც.

ამ ვალდებულებათა გარდა რსფსრ-ის საპროცესო კოდექსის კანონპროექტი ითვალისწინებს სპეციალისტის სხვა ვალდებულებებსაც, კერძოდ: ხელი შეუწყოს გამომძიებელს (სასამართლოს) დანაშაულის ჩადენის ხელშემწყობი მიზეზებისა და პირობების დადგენა-აღმოფხვრაში; გამომძიებლის ნებართვის გარეშე არ გაახმაუროს გამოძიების მონაცემები; დაიცვას წესრიგი და დისციპლინა საქმის სასამართლოში განხილვის დროს<sup>2</sup>.

მოკავშირე რესპუბლიკათა საპროცესო კოდექსებში ერთგვაროვნად არ წყვეტენ საკითხს იმის შესახებ, შეუძლია თუ არა ერთიდაიგივე პირს მონაწილეობა მიიღოს საგამოძიებო (სასამართლო) მოქმედებათა წარმოებაში და შემდგომ ამავე საქმეზე ჩაატაროს ექსპერტიზა. ზოგი საპროცესო კოდექსი ამ საკითხს წყვეტს უარყოფითად, ზოგიერთი მოკავშირე რესპუბლიკის საპროცესო კოდექსი დადებითად წყვეტს რა აღნიშნულ საკითხს იქვე მიუთითებს, რომ ექიმ-სპეციალისტს უფლება აქვს მონაწილეობა მიიღოს საგამოძიებო მოქმედებათა ჩატარებაში (გვამის დათვალიერებაში), როგორც სპეციალისტმა და იმავე საქმეზე ჩაატაროს სასამართლო-სამედიცინო ექსპერტიზა (მუხლი 58). ასეთივე ნორმას შეიცავს მაგალითად აზერბაიჯანის სსრ სსს კოდექსის 77 მუხლი, სომხეთის სსრ სსს კოდექსის 127 მუხლი, მოლდავეთის სსრ სსს კოდექსის 163 მუხლი.

კანონის ასეთი გამოწვევის ექიმ-სპეციალისტის მიმართ არ უნდა იყოს სწორი. თუ კანონი კრძალავს ერთიდაიგივე პირის მონაწილეობას ჯერ სპეციალისტად შემდეგ კი, იმავე საქმეზე, ექსპერტად. ასევე უნდა იყოს გადაწყვეტილი საკითხი ექიმ-სპეციალისტის მიმართაც. არ შეიძლება კანონით ექიმ-სპეციალისტს მივანიჭოთ რაიმე უპირატესობა სხვა სპეციალისტებთან შედარებით.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე პირობებში ავტორთა უმრავლესობა და ჩვენც ვიზიარებთ იმ მოსაზრებას, რომ ერთიდაიგივე პირმა მიიღოს მონაწილეობა საგამოძიებო (სასამართლო) მოქმედების ჩატარებაში და იმავე საქმეში შემდგომში ჩაატაროს ექსპერტიზა.

ასეთი მოსაზრება იმით არის დასაბუთებული, რომ სპეციალისტი მონაწილეობს რა საგამოძიებო მოქმედებათა ჩატარებაში არ წარმოადგენს დამოუკიდებელ სუბიექტს, იგი მოღვაწეობს გამომძიებლის (სასამართლოს) ხელმძღვანელობით. სპეციალისტი არავითარ საკითხს არ წყვეტს საგამოძიებო მოქმედებათა ჩატარების დროს, იგი მხოლოდ ასრულებს ტექნიკური ხასიათის სამუშაოს (ფოტოგადაღება, ვიდეოაპარატურის გამოყენება, კვალთა ფიქსაცია და ამოღება, კვალისაგან ტვიფრის დამზადება და ა. შ.) და კონსულტაციას აძლევს გამომძიებელს (სასამართლოს) თავის სპეციალური ცოდნის ფარგლებ-

შე. სწორედ ამიტომ სპეციალისტი არ შეიძლება განხილულ იყოს, როგორც არაობიექტური პირი და საქმის შედეგებით პირადად დაინტერესებული<sup>3</sup>.

რსფსრ-ის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის პროექტი (თეორიული მოდელი) ასევე მიუთითებს, რომ პირი, რომელიც მონაწილეობდა საქმეში სპეციალისტად იმავე საქმეზე უფლებამოსილია ჩაატაროს ექსპერტიზა (მუხლი 72)<sup>4</sup>.

საწინააღმდეგო მოსაზრება პროცესუალურ ლიტერატურაში იმით არის დასაბუთებული, რომ თუ პირი მონაწილეობდა საგამოძიებო (სასამართლო) მოქმედების წარმოებაში სპეციალისტად, იგი უნდა იყოს განხილული, როგორც არაობიექტური და საქმის შედეგებით დაინტერესებული. სწორედ ამიტომ შემდგომში მას უფლება არა აქვს ამავე საქმეზე ჩაატაროს ექსპერტიზა<sup>5</sup>.

სპეციალისტის მოწვევა საგამოძიებო (სასამართლო) მოქმედებათა ჩატარებაში მონაწილეობის მისაღებად ბევრ შემთხვევაში არ ატარებს სავალდებულო ხასიათს. სპეციალისტის მოწვევა შეუძლია გამოძიებელს (სასამართლოს) ყველა საგამოძიებო (სასამართლო) მოქმედებათა ჩატარების დროს, თუ ამის საჭიროება არსებობს.

მაგრამ გარკვეულ შემთხვევაში სპეციალისტის მოწვევა საგამოძიებო (სასამართლო) მოქმედებათა ჩატარებაში კანონით არის სავალდებულო. საქართველოს სსრ სსს კოდექსი ითვალისწინებს სპეციალისტის მოწვევის შემდეგ სავალდებულო შემთხვევებს: არასრულწლოვანი ბრალდებულის (ექვიტიზანის) დაკითხვის დროს (მუხლი 148); არასრულწლოვანი მოწმის (დაზარალებულის) დაკითხვისას (მუხლი 157); გვამის დათვალიერებისა და გვამის ეგზეგუმაციის დროს (მუხლი 180) და შემოწმების დროს (მუხლი 181).

მიგვაჩნია, რომ სპეციალისტის სავალდებულო მონაწილეობის შემთხვევებს უნდა დამატოს სპეციალისტის აუცილებელი მონაწილეობა შედარებითი გამოკვლევებისათვის ნიმუშების მიღების დროს (186 მუხლი) იმ შემთხვევაში, როდესაც მიღებულ უნდა იყოს ბიოლოგიური ხასიათის ნიმუშები (სისხლი, ნერწყვი, ადამიანის სხეულიდან გამოწყაფი, ადამიანის კბილების ტვიფრი და ა. შ.). ამ სახის ნიმუშების მიღება არ შეუძლია გამოძიებელს ექიმ-სპეციალისტის მონაწილეობის გარეშე.

ექსპერტიზის დანიშვნასთან დაკავშირებით სპეციალისტის მოწვევას ის მნიშვნელობა აქვს, რომ ეხმარება გამოძიებელს (სასამართლოს) საგამოძიებო (სასამართლო) მოქმედებათა შესრულების დროს სწორად, სრულყოფილად და ობიექტურად აღმოაჩინოს, დაამაგროს და ამოიღოს ის საგნები,

<sup>3</sup> Арсеньев В. Д., Понятие специалиста и некоторые вопросы его компетенции в советском уголовном процессе, «Организационные и правовые проблемы судебной экспертизы», М., 1982, с. 82; Вольтский А. Ф. Почему слабо используется криминалистическая наука и техника, «Социалистическая законность», 1988, № 10, с. 59—60; Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе, М., 1964, с. 66.

<sup>4</sup> Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР (Теоретическая модель), М., 1989 (1990), с. 81.

<sup>5</sup> Махов В. Н., Участие специалиста в следственных действиях, М., 1975, с. 25—27.

ნიეტები, დოკუმენტები, რომლებიც შემდგომში გადაეცემა ექსპერტს გამოკვლევისათვის.

ექსპერტიზის დანიშვნასთან დაკავშირებით სპეციალისტის მოწვევას ადგილი აქვს იმ შემთხვევაშიც, როდესაც გამოძიებელი (სასამართლო) იღებს სხვადასხვა სახის ნიმუშებს ექსპერტიზის ჩატარებისათვის. ნიმუშების მიღება შედარებითი გამოკვლევისათვის არის საგამოძიებო (სასამართლო) მოქმედება, რომლის მიზანია ექსპერტიზის ჩატარებასთან დაკავშირებით მოიზოვოს და მიიღოს სხვადასხვა სახის ნიმუშები (თავისუფალი და ექსპერიმენტული) შედარებითი გამოკვლევის ჩატარებისათვის. სპეციალისტის მოწვევას ადგილი აქვს იმ შემთხვევაშიც, როდესაც ექსპერტიზის ჩატარებასთან დაკავშირებით საჭიროა შესაბამისი კონსულტაციის მიღება ექსპერტის კომპეტენციის საკითხზე, ექსპერტის წინაშე დასასმელი საკითხების ფორმულირებაში, ტექნიკური ხასიათის დახმარების აღმოჩენა ნიმუშების მიღებაში: ხელწერის ნიმუშები, თითის ანაბეჭდები, იარაღთა კვლის ნიმუში, ცეცხლსასროლი იარაღიდან გასროლილი ტყვიის ნიმუში, ადამიანის ხმის (საუბრის) ნიმუში, სისხლის, ნერწყვის და ადამიანის ორგანიზმიდან გამონაყოფის სხვა ნიმუში და ა. შ.

გამომძიებელს (სასამართლოს) სპეციალისტის სახით შეუძლია მოიწვიოს ნებისმიერი პირი, თუ მას გააჩნია სათანადო სპეციალური ცოდნა, მაგრამ პრაქტიკა მოწმობს, რომ სპეციალისტის სახით სასურველია მოწვეულ იყოს პირი საექსპერტო დაწესებულებებიდან, რომელთაც აქვთ სათანადო პრაქტიკული მომზადება და ექსპერტად მუშაობის გამოცდილება. მოკვლევ პირს, გამომძიებელს, სასამართლოს შეუძლია მოიწვიოს სპეციალისტი დადგენილების (განჩინების) გამოტანის გარეშე. საკმარისია სპეციალისტის გამოძახება წერილით და ტელეფონოგრაფით. სპეციალისტი, კანონის ძალით, ვალდებულია გამოცხადდეს და კვალიფიციური დახმარება აღმოუჩინოს გამომძიებელს (სასამართლოს) ნიმუშების მიღებაში ან საგამოძიებო (სასამართლო) მოქმედების ჩატარებაში.

გამომძიებელი (სასამართლო) ვალდებულია გაარკვიოს გამოცხადებული სპეციალისტის პიროვნება, კომპეტენცია, კვალიფიკაცია და მისი ობიექტურობის საკითხი. პირი, რომელიც დაინტერესებულია საქმის შედეგებით არ შეიძლება იყოს სპეციალისტი და იგი აცილებას ექვემდებარება. პირადი დაინტერესების შემთხვევაში, სპეციალისტი ვალდებულია განაცხადოს თვითაცილება.

იმ შემთხვევაში, როდესაც სპეციალისტი უსაფუძვლოდ უარს იტყვის ან თავს აარიდებს თავისი მოვალეობის შესრულებას, ანდა წინასწარ შეცნობით მისცემს არასწორ კონსულტაციასა და განმარტებას, იგი პასუხს აგებს ასეთი მოქმედებისათვის.

მოკავშირე რესპუბლიკის კანონმდებლობა სხვადასხვა სახის პასუხისმგებლობას ითვალისწინებს აღნიშნული ქმედებისათვის. საქართველოს სსრ სსს კოდექსის 134<sup>1</sup> მუხლის საფუძველზე სპეციალისტის მიმართ შეიძლება გამოყენებულ იქნას საზოგადოებრივი ზემოქმედების ზომები ან დაეკისროს მას ფულადი ჯარიმე 30 მანეთის ოდენობით. ლიტვის სს კოდექსით გათვალისწინებულია სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობა წინასწარ შეცნობით ცრუ განმარტების მიცემისათვის (მუხლი 152<sup>1</sup>), ხოლო უსაფუძვლოდ უარის თქმისათვის ან თავისი მოვალეობის შესრულებისაგან თავის არიდებისათვის —

მხოლოდ ჯარიმა (მუხლი 152<sup>1</sup>). უკრაინის სსრ სს კოდექსი, მაგალითად, არ ითვალისწინებს ჯარიმას (მუხლი 128<sup>1</sup>).

იმისათვის, რომ მიღებულ იქნას ნიმუშები შედარებითი საექსპერტო გამოკვლევისათვის, გამოტანილ უნდა იქნას მოტივირებული დადგენილება (განჩინება), რომელიც სავალდებულოა იმ პირისათვის, ვისაც უნდა ჩამოერთვას ნიმუშები ექსპერტიზის ჩასატარებლად. ნიმუშების მიღებისათვის კანონი არ ითვალისწინებს დამსწრეების მონაწილეობას. (მუხლი 186), მაგრამ სასურველი იქნებოდა, კანონის სრულყოფის მიზნით, გათვალისწინებული ყოფილიყო დამსწრეების მონაწილეობა ნიმუშების მიღების დროს. ასეთი ნორმის შემოღება გამორიცხავდა გაუგებრობას, რასაც ზოგჯერ ადგილი აქვს პრაქტიკაში ნიმუშების მიღებასთან დაკავშირებით.

სპეციალისტის მონაწილეობა ნიმუშების მიღებასთან დაკავშირებით დაწვრილებით უნდა იქნეს აღწერილი ნიმუშების მიღების ოქმში. ამ ოქმში უნდა აღინიშნოს, თუ ვინ იყო მოწვეული სპეციალისტად, რომ მას განემარტა უფლებები და ვალდებულებანი, რომ მას გაეცნო ის მიზანი, რისთვისაც იგი არის მოწვეული. ნიმუშების მიღების ოქმში უნდა აღინიშნოს აგრეთვე, თუ როდის დაიწყო და დამთავრდა ნიმუშების მიღება, ვისგან და რა სახის ნიმუშები იქნა მიღებული, რაში გამოიხატა ამ საქმეში სპეციალისტის როლი, რა პირობებში მიიღო მან ნიმუშები, რა ოდენობით იქნა მიღებული ნიმუშები. სპეციალისტი უნდა გაეცნოს ნიმუშების მიღების ოქმს და ხელი მოაწეროს მას. თუ სპეციალისტი ჩათვლის, რომ ნიმუშების მიღების ოქმი არ არის შედგენილი სწორად, სრულად და ობიექტურად, მას უფლება აქვს გააკეთოს ამის შესახებ განცხადება, რაც ფიქსირებულ უნდა იყოს ნიმუშების მიღების ოქმში.

სპეციალისტის მოწვევა, ექსპერტიზის დანიშვნასთან დაკავშირებით, ხელს უწყობს ექსპერტიზის მასალების სრულყოფილად მომზადებას, საექსპერტო გამოკვლევის ფარგლების სწორად განსაზღვრას, ექსპერტის წინაშე დასმული საკითხების სრულყოფილად ჩამოყალიბებას, საექსპერტო გამოკვლევისათვის ნიმუშების მიღების სისრულესა და ობიექტურობას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გამოძიებელი (სასამართლო) საჭიროების ყველა შემთხვევაში არ იწვევს სპეციალისტს ექსპერტიზის მასალების მომზადებასთან დაკავშირებით, რაც იწვევს ექსპერტის მიერ გამოსაკვლევი მასალის გამოძიებისათვის (სასამართლოსათვის) უკან დაბრუნებას მისი შევსებისა და დაზუსტების მიზნით.

სისხლის სამართლის პროცესში სპეციალისტის უფლებამოსილების განსაზღვრაში, ამ საკითხის კანონმდებლობით რეგლამენტაციის საკითხში გარკვეული როლი შეასრულა საბჭოთა პროცესუალისტიკებისა და კრიმინალისტიკების შრომებმა და მათ მიერ გამოთქმულმა დასაბუთებულმა მოსაზრებებმა.

<sup>6</sup> Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве. М., 1964; Винберг А. И., Специалист в процессе предварительного расследования, «Социалистическая законность», 1951, № 9; Петрухин И. Л., Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе, М., 1964; Мельникова Э. Б., Участие специалиста в следственных действиях, М., 1964; Шляхов А. Р., Процессуальные и организационные основы криминалистической экспертизы, М., 1972; Шляхов А. Р., Судебная экспертиза: организация и проведение, М., 1979.

ნ. ა. პალიაშვილი

## ПОВТОРНАЯ ЭКСПЕРТИЗА И ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Резюме

При назначении повторной экспертизы необходимо четко разграничивать основания для ее назначения и основания для назначения дополнительной экспертизы.

Повторная экспертиза не является ни контрольной, ни проверочной, и использование в специальной литературе вышеназванных терминов неверно.

Подробно рассматриваются основания для назначения повторной экспертизы и говорится о необходимости унификации уголовно-процессуального законодательства всех союзных республик в этой области. Основания для назначения повторной экспертизы в процессе предварительного и судебного следствия должны быть одинаковыми.

Обосновывается необходимость поручения производства повторной экспертизы другому эксперту или другим экспертам и единообразного решения этого вопроса в кодексах всех союзных республик.

Предлагается в уголовно-процессуальном кодексе Грузии предусмотреть отдельную статью, касающуюся повторной экспертизы, и приводится ее содержание.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ცენტრის სისხლის სამართლის პროცესის განყოფილებამ



И. ГОДЗИАШВИЛИ

## ПРЕСТУПНОСТЬ И ОБЩЕСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ

Переоценка ценностей является, пожалуй, наиболее характерной чертой сегодняшнего состояния нашего общества. Новые, а порой и давно незаслуженно забытые старые философские идеи, социологические и социально-психологические направления совершенно неожиданно становятся актуальными и смело берутся на вооружение практикой. Некоторые нестандартные мысли, навеянные общим духом демократизации общества, хочется изложить и в части исследования феномена преступности.

Традиционно о преступности говорили и говорят как о социальном зле, общественно-опасном явлении, которое отрицательно сказывается на нормальном функционировании конкретного общества, т. к. объектом преступности являются охраняемые законом (а закон в общенародном государстве это правовой акт, выражающий волю народа) важнейшие ценности конкретно-исторического общества, находящиеся в политических, экономических, духовных и иных сферах деятельности человека — как члена такого общества.

Таким образом, феномен преступности обозначается как общественно-опасный, вредный и, следовательно, отрицательный момент развития общества. Многие очевидно отрицательные характеристики преступности не могли не сыграть свою роль и в существующей теоретической концепции. Преступность при социализме была объявлена чуждым его природе антагонистическим феноменом, тормозящим общественное развитие.

Перестройка позволяет, на мой взгляд, коснуться некоторых свойств преступности, которые не вписываются в бытующие теоретические конструкции применительно к нашему обществу. В частности, речь идет о свойстве преступности аккумулировать в себе недовольство общества функционированием различных общественных институтов и сигнализировать об этих недовольствах противоправным способом поведения конкретных членов общества, что может рассматриваться как позитивный фактор общественного развития, подводящим общество к мысли о необходимости соответствующих перемен.

С точки зрения такой оценки роли преступности в обществе, наверное, необходимо вспомнить размышления социолога Э. Дюркгейма, который, в рамках разрабатываемой им концепции нормы и патологии, как раз и указывал на полезность преступности как на важное свойство, относящее ее к разряду нормальных общественных явлений.

На мой взгляд, в настоящий момент в нашем обществе накопилось множество примеров, подтверждающих Дюркгеймовскую точку зрения. И действительно, в так называемую эпоху застоя мы оказались свидетелями роста преступности, который был прямым следствием недовольства общества политическими, экономическими,

правовыми и социальными условиями его существования. В обществе возникла целая прослойка людей, так называемых диссидентов (инакомыслящих) т. е. преступников с точки зрения действующего законодательства, однако получивших совсем иную оценку в эпоху перестройки.

В экономической жизни хорошо известен феномен шабашничества, долгое время считавшийся противоправным действием, и т. д. Таким образом, мы видим, что в преступности заложена позитивная функция, которая сигнализирует обществу о его несовершенствах, толкает его на путь проведения соответствующих реформ, совершенствования законодательства. Поэтому можно согласиться с Дюркгеймом, что существование преступности следует рассматривать как нормальное явление, ввиду того, что оно способствует изменению общественного сознания и потому является фактором прогресса.

В свою очередь, на мой взгляд, Дюркгейм не прав в том, когда считает, что преступность является ненормальным явлением в том случае, если превышает так называемый допустимый уровень. К иному выводу и не мог прийти автор ввиду того, что он разделял концепцию как вечности преступности, так и вечности того строя, в котором он жил. А любое слишком большое количество преступлений рассматривалось им как опасное для устоев такого общества.

Представляется, что именно ввиду последней точки зрения концепция Э. Дюркгейма в целом оказывается противоречивой и спорной. Думается, что тот уровень преступности, который Дюркгейм именует нормальным, как раз и не является достаточным для проявления в полной мере полезной функции преступности. На мой взгляд, в нашем обществе все более возрастающий уровень преступности в важнейших сферах его жизнедеятельности и вновь превышение уровня нормы по Дюркгейму, обусловленных общим кризисом развития существующих структур, как раз в наибольшей степени способствовал проявлению такой позитивной миссии преступности. Следовательно, высокий уровень и сильная распространенность преступности на отдельных этапах развития общества не могут превратить преступность в патологию, т. к. именно в этот момент преступность наиболее действенно проявляет свою полезность, становясь симптомом серьезных изменений в общественном сознании и общественном мнении и фактором, способствующим осознанию необходимости общественных перемен. В силу своей мировоззренческой позиции Дюркгейм, естественно, не мог прийти к такому выводу.

Таким образом, видя всю вредность и общественную опасность преступности и осознавая необходимость борьбы с ней как с фактором внутренней дестабилизации и дезорганизации, наносящим вред государственным и общественным институтам, безопасности граждан, их материальному и духовному благополучию, мы в то же время различаем полезную функцию преступности как специфической формы проявления общественного недовольства существующими общественными структурами, заключающуюся в сигнализации общества о необходимости его самосовершенствования.

Вместе с тем, давая такую оценку преступности, в ней необходимо различать наличие некоторого консервативного элемента, который никак не может и не должен вписываться в указанный подход. В частности, речь идет о той части преступности, которая представляет собой реакционную (в данном случае антиперестроечную) тенденцию, противоречащую логике общественного развития и возникающую обычно на этапах крутых общественных

переломов. На мой взгляд, на заре построения социализма присутствие в преступности того периода такого консервативного элемента и обусловило бытующее и поныне представление о преступности, как о феномене, чуждом социализму, тормозящем его развитие. В преступности не была угадана (либо намеренно игнорировалась) ее другая сторона, альтернативная часть, которая, в конечном счете, способствовала общественному развитию и о которой мы узнали столь же много, сколь и поздно.

Резюмируя сказанное, представляется впредь при оценке роли преступности в обществе и построении соответствующих теоретических конструкций учитывать высказанные выше соображения о ее полезности с учетом неоднородности преступности, являющейся единством положительного (прогрессивного) и отрицательного (реакционного, консервативного) элементов. Однако необходимо осознавать трудности на пути определения различных сторон преступности в качестве положительных или отрицательных. Во многих случаях правильный ответ на это может дать лишь история.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის კრიმინოლოგიის განყოფილებამ

მასთან კავშირში

იდეის სტრუქტურა და მიზანშეწონილობა საორატორო ხელოვნებაში

სასამართლო მწვერმეტყველებას, როგორც, დამოუკიდებელ დარგს, ძველ საბერძნეთში ჩაეყარა საფუძველი.

საუკუნეების მანძილზე მრავალი მოსაზრება გამოითქვა მწვერმეტყველების საგნის, რაობისა და კომპონენტების საკითხზე. განსაკუთრებით გამოყოფდნენ პრობლემებს, რომელთა შესწავლა და ახსნა მწვერმეტყველების არსს გამოხატავს. ამ მხრივ საინტერესოა ისტორიული ნიმუშები, რომლებშიც გამოცემულია იდეა საზოგადოებრივი ცხოვრების გაუმჯობესების მიზნით.

ამ საზრისს ორატორი დასრულებული აზრობრივი კონცეფციით გამოხატავს, რომელსაც გარკვეულობა, სიმართლვე და მოლიანობა უნდა ახასიათებდეს. რაც ერთ-ერთი ძირითადი პირობაა მსმენელთა გაცნობიერებისათვის. ამავე მიზნით ფართოდ გამოიყენება სტილისტური საშუალებები, ეგრეთწოდებული ფიგურები. გავრცელებული ფიგურებია: დაპირისპირება (თენისის — ანტითენისთან) კითხვა (თეზისის, ან ანტითეზისის მტკიცება გამოითქმება კითხვის დასმით), შეძახილი (მტკიცების დასადასტურებლად), ანაფორა (სტროფის, ფრაზის ერთი და იგივე სიტყვებით დაწყება), ანთიმები (დაპირისპირებული ცნებების გამომხატველი სიტყვები), პერიფრაზა (საგნის სახელის შეცვლა სახასიათო ნიშანზე მითითებით) და სხვა.

სასამართლო მწვერმეტყველებაში რიტორიკული ფიგურების მონაცვლეობით და სხვადასხვა ოდენობით გამოყენება გამოხატავს ორატორის სტილს.

რიტორიკული ფიგურების გამოყენების გარდა ორატორები მიმართავენ სიტყვების გამომსახველობის გაძლიერებისა და მსმენელებზე ზემოქმედების ისეთ საშუალებებს, როგორიცაა ექსტიკულაცია, მიმიკა, პაუზა, ტონალობა.

სასამართლო ორატორთა მსჯელობაში ძირითადად გავრცელებულია დასაბუთების ორი სახე: პირდაპირი და არაპირდაპირი.

ორატორები მიმართავენ აგრეთვე დასკვნის ორი ძირითად სახეს — დედუქციურს და ინდუქციურს. დასკვნის პირველი სახე: როცა ცალკეული კერძობითი მსჯელობისათვის ზოგადი მსჯელობის კანონის გამოყენებაა საჭირო. გამოვდივართ ზოგადი მსჯელობიდან და ვამართლებთ მის ცალკეულ კერძობით მსჯელობას. დასკვნის მეორე სახე: როცა ცალკეულ ფაქტებზე, კერძობით მსჯელობებზე დაყრდნობით გამოვთქვამთ უფრო ზოგად მსჯელობას.

მწვერმეტყველების თეორიაში რიტორიკული ფიგურების, სტილისტიკური საშუალებების გამოყენებას საუკუნეების მანძილზე განსაკუთრებით დიდი ყურადღება ეთმობოდა, რამაც ერთობ გააფერმკრთალა საჯარო სიტყვაში იდეის, როგორც აზრობრივი მთლიანობის, დასრულებული სისტემური კონცეფციის წარმოჩენის საკითხი. ყოველივე ამის შედეგად ხშირად მწვერმეტ-

ყველების საფარით გადმოიცემოდა იდეა, რომელიც არ იყო დამუშავებული ერთიანი, მთლიანი შეხედულების, აზრობრივი სისტემის სახით.

საჯარო სიტყვაში ორატორის აზრობრივი სისტემა უნდა ემსახურებოდეს ერთ ძირითად მიზანს — გააცნოს მსმენელებს მსჯელობის საგანზე შეხედულება დასრულებული აზრობრივი კონცეფციის სახით.

ორატორის გამოსვლაში საზოგადოებრივი ცხოვრების გაუმჯობესების იდეის ქადაგება სასამართლო მჭევრმეტყველების სიტყვის აუცილებელი პირობაა, როგორც ორატორის პირადი შეხედულება, ასევე სხვა ჰირთა შეხედულების გავრცელების დროს. იდეა (ბერძნულად — სახე) ტერმინი გამოხატავს ცნებას, არსს. დაკავშირებულია აზროვნების კატეგორიებთან. იხმარება სხვადასხვა მნიშვნელობით. იდეა ობიექტურ ჭეშმარიტებასთან დამოკიდებულებაში განვითარების უმაღლეს საფეხურზე მყოფ ცნებას ნიშნავს, რომლის წარმოშობის წყარო საზოგადოებრივი პრობლემებია (ამ შემთხვევაში სამართლებრივი).

ობიექტური ჭეშმარიტებიდან გამომდინარე იდეებს უპირისპირდება უსწორო იდეები, რომლებიც დავის საგნის გადაწყვეტას კი არ ისახავს მიზნად, არამედ შენიღბული ზრახვის ქადაგებას. ასეთი იდეა სამართალწარმოებისათვის (და საერთოდ) მიუღებელია.

სწორი და უსწორო იდეის გარდა არსებობს ისეთი იდეებიც, რომლებსაც გარეგნული ნიშნებით სწორი სარწმუნო სახე აქვთ, თუმცა მათი არსის განხილვისას ირკვევა, რომ ასეთი იდეები ორატორის აკვიატებული, აჩემებული, თვითშთაგონებული აზრის ნაყოფია, და უსარგებლო, განუხორციელებელი. მათ იდეა-ფიქსს უწოდებენ.

როგორც ყალბი იდეის წამოყენება, ასევე მცდარი, აკვიატებული იდეის გამოთქმა სასამართლო მჭევრმეტყველებაში საზიანოა, რადგან ეს უსარგებლო ორივე ფორმა სამართლებრივი ურთიერთობის მოწესრიგების შემადგერჩეველი ფაქტორია.

სასამართლო ორატორი თვითონ ქმნის ჭეშმარიტად სწორი შეხედულების აზრობრივ სისტემას იდეის სახით და გამოხატავს მჭევრმეტყველების საშუალებით.

როგორია იდეის სტრუქტურული აგებულება, რომლის მიხედვით განვსაზღვრავთ მჭევრმეტყველების სიტყვაში აზრობრივი კონცეფციის მთლიანობას, დასრულებულობას?

სტრუქტურული სრულყოფა რა მხარეებით, ნიშნებით ხასიათდება ორატორის სიტყვაში?

იდეაში არსებული რგოლების ოდენობისა და მათი ფუნქციური დანიშნულების განსაზღვრამდე მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ ორი მნიშვნელოვანი მომენტი. პირველი, იდეა გადმოგვცემს მოძღვრებას დასრულებული აზრობრივი კონცეფციის სახით. მეორე, აზრობრივი კონცეფცია მიზნად ისახავს მოძღვრების რეალურ, ობიექტურ ჭეშმარიტებად გადაქცევის გზას, წერს.

**საზრისი.** იდეის ფუნქციური დანიშნულების პირველი რგოლი მსჯელობის საგანზე აზრობრივი შეხედულების ის მთლიანობაა, რომელიც ორატორის სიტყვას ბოლომდე გასდევს, გამომდინარეობს თვისიგებიდან, დებულებებიდან, ცნებებიდან და წარმოადგენს შეხედულების, მოძღვრების ერთიან, მთლიან საზრისს.



საზრისის თითოეული დებულება, მტკიცება ცალკადაც და ერთად აღებული საბუთდება შეხედულების ერთიანი კონცეფციით.

იდეის სტრუქტურულ რგოლებში აზრობრივი მთლიანობის დარღვევა იწვევს მთლიანად შეხედულების, მოძღვრების, აზრობრივი სისტემის დარღვევას. ამიტომ აზრი მოვლენაზე, საგანზე მუშავდება თეორიულად განზოგადებული აზრობრივი კონცეფციის, პრინციპის სახით.

ამრიგად, მკვერმეტყველების სიტყვაში ორატორის აზრობრივი კონცეფცია ვლინდება იდეის სტრუქტურული აგებულების პირველ რგოლში, საზრისში.

**მოწოდება.** იდეის არსზე მსჯელობის დროს აღვნიშნეთ, რომ ის არის თეორიულად განზოგადებული პრინციპი, აზრობრივი სისტემა, რომელშიც შემუშავებულია, დაპროგრამებულია მოქმედების გზა, ხერხი.

ეს აზრობრივი სისტემა, კონცეფცია საზრისის სახით ითვალისწინებს იდეის ჭეშმარიტებად, ობიექტურ სინამდვილედ გადაქცევის მოქმედებას, რისთვისაც მსმენელთა შორის საჭიროა დამარწმუნებლობის, დამაჯერებლობის გარემოს შექმნა.

მოწოდება მოქმედებისათვის უნდა გამოხატავდეს საზრისში მოცემულ მოძღვრებას, არ უნდა აღმეტებოდეს საზრისით ნაქადაგებს, მიზანს. მოწოდება ასევე სრულ შესაბამისობაში უნდა იყოს იდეის რეალიზაციის მოთხოვნასთან. ამ ფორმით გამოთქმული მოწოდება გამოხატავს ფუნქციურ დანიშნულებას. იმას, თუ რა უნდა გააკეთონ მსმენელებმა, სამართლებრივ ურთიერობაში თუ რა არის გარდასაქმნელი.

**უნარი.** სასამართლო მკვერმეტყველების სიტყვის იდეაში უნარი მესამე შემადგენელი რგოლია. უნარი გამოხატავს მართლის უფლებაუნარიანობას, იმ კონტინგენტის ძალას, მოქმედების უნარს, შეძლებას, რომლისთვისაც არის ნაგარაუდები. იდეის მიწოდება.

ორატორმა მსჯელობის დროს აუცილებლად უნდა მიუთითოს იდეის რეალიზაციის ფორმას. თუ სამართალმწარმოებლებს არ შესწევთ ძალა ორატორის მოძღვრება რეალურ ჭეშმარიტებად აქციონ, იდეა განახორციელონ, მოწოდება მცდარია, შეუსაბამო. უნარი — გაუთვალისწინებელი. ე. ი. ის, რაც იდეითაა მითითებული, კონკრეტულ კონტინგენტის მიერ ვერ განხორციელდება, აღმეტება მათ შეძლებას. იდეა იქნება შეუსაბამო.

ამიტომ ორატორი არჩევს იდეის რეალიზაციის ფორმას სასამართლოს უნარის მიხედვით, რომლისთვისაცაა გათვალისწინებული საზრისი.

**რეალიზაცია.** მეოთხე შემადგენელი რგოლია, იდეის—საზრისის რეალობად გადაქცევის გზა, მოქმედების ხერხი. სახელმწიფოსა და საზოგადოებაში უმეტესად რთული ხასიათის მოვლენებია, ამ სახის ღონისძიებებს მსმენელები ვერ განახორციელებენ, თუ ამ მიზნით ყოველი ახალი იდეა უნდა ითვალისწინებდეს თეორიულად დამუშავებულ, რეალურად შესაძლებელ, მიზანმიმართულ მოქმედების გზას, საშუალებას. ამიტომ იდეის სტრუქტურული აგებულების მეოთხე რგოლის მოქმედების ფუნქციას, ხერხს რეალიზაციას ვუწოდებთ.

ამდენად, მკვერმეტყველების სიტყვაში იდეის სტრუქტურული აგებულების განხილვამ ნათელყო: სტრუქტურული აგებულება გადმოგვცემს თეორიულად განზოგადებულ აზრობრივ პრინციპს. რომელსაც გააჩნია მოქმე-

დების პროგრამა; სტრუქტურული აგებულებით ვეცნობით იღვის კონცეფციურობასა და სისტემურობას.

სასამართლო მკვერმეტყველების განხორციელებაში არანაკლები ხვედრითი მნიშვნელობა აქვს მიზანშეწონილობის კატეგორიის გამოყენებას.

ყოველ ჩვენთაგანს გვა მოძრავებს მრავალმხრივი, მრავალსახოვანი საერთო და პირადი ინტერესები. ინტერესების ხორცმესხმას სწრაფვით, ლტოლვიან, მიზანდასახული მოქმედებით ვაღწევთ.

მიზნის მისაღწევად გამოვყოფთ მოქმედებას, შესაძლებელ სხვა მოქმედებათა შორის, რომელსაც გარემო პირობების მიხედვით ვთვლით უმჯობესად, საპიროდ. სახასიათო ნიშნებით ვაღარებთ სხვა მოქმედების ასეთსავე მხარეებს და გამოვყოფთ ერთ-ერთ მათგანს დროის, ეკონომიკურობის, სამართლიანობის, ყაირათიანობის ან სხვა ნიშნის განზომილებისა და ეკვივალენტური მონაცემების მიხედვით. ასევე ვახდენთ სათადარიგო მოქმედების შერჩევასაც, რის შემდეგ საბოლოოდ ყალიბდება მოქმედების აზრობრივი კონცეფცია.

ჯგუფის მიერ შერჩეული მიზანშეწონილობითი მოქმედება შეიძლება უმრავლესობის თვალსაზრისი იყოს ან არა.

არის შემთხვევები, როდესაც მოქმედების ნაცვლად ვირჩევთ უმოქმედობას, ისეთი მდგომარეობის შენარჩუნებას, რომელიც სასურველ შედეგთან მიგვიყვანს. უმოქმედობა და მისი აზრობრივი კონცეფცია ამ დროს იგივე როლს ასრულებს, რასაც აქტიური მიზანდასახული მოქმედება.

მოქმედების ან უმოქმედობის აზრობრივ კონცეფციას ორი ძირითადი ნიშანი ახასიათებს: პირველი — გარემო პირობებიდან გამომდინარეობა; მეორე ფიზიკურ-ეკონომიკური შესაძლებლობა.

გარემო პირობებიდან გამომდინარეობა გულისხმობს პირთა ჯგუფის ან პირის კონკრეტული მოქმედების ნებისით თუ უნებლიე (შესაძლებელია იძულებით) სურვილს, ხოლო ფიზიკური შესაძლებლობა — ფიზიკური პირობის არსებობას.

მოქმედების შერჩევა მიზანშეწონილობის მიხედვით ორი ასპექტით ელინდება: პირველი — როცა მოქმედების გზა ერთია, გარკვეული მის განხორციელებას ვხვეწავთ, ვაადვილებთ; მეორე — როცა რამდენიმე მრავალვარიანტული შესაძლებლობაა, გამოვყოფთ, გამოვარჩევთ მათ შორის ერთ-ერთს ან განსაზღვრულ ოდენობას.

როგორც ნიშნის, ასევე მიმართების გათვალისწინებით ხდება მოქმედების შერჩევა სხვა შესაძლებელ მოქმედებათა შორის. შერჩევა, თავისთავად, გულისხმობს მოქმედების ნიშანთა კომპლექსურ ღირებულებათა ცოდნას სხვა მოქმედებათა მსგავს თვისებებს შორის.

მიზანშეწონილობითი მოქმედებით შეიძლება მივიღოთ დადებითი ან უარყოფითი შედეგი. დადებითი შედეგის მიღების შემთხვევაში საზრისი განხორციელებულია, აზრობრივმა კონცეფციამ მიზანს მიაღწია. უარყოფითი შედეგი, მიზნის მიუღწევლობა, მიზეზია გაუთვალისწინებელი, დაუძლეველი პირობების წარმოჩენის, ამიტომ თქმა იმისა, რომ მოქმედების შერჩევის შემდეგ, სასურველი შედეგის დადგომა აბსოლუტურად უზრუნველყოფილია, არ იქნება მართებული, რადგან შედეგის დადგომამდე, გარემო პირობების შეცვლის შემთხვევაში, საზრისი უსაფუძვლო ხდება, მიზანი — მიუღწეველი.

მიზანშეწონილობით მოქმედება, საზრისის შემმუშავებელისათვის, მიზნი-საკენ სვლა, საბოლოო შედეგის დადგომის ერთ-ერთი ყველაზე მისაღები მოქმედებაა.

მიზანმიმართულ რამდენიმე მოქმედებათა შორის, თუ რომელი იქნება არჩეული, დამოკიდებულია ორატორის შეხედულებაზე, ზნეობაზე, ტაქტზე.

აზრობრივი კონცეფცია შეიძლება იყოს საუკეთესო ან არა. ერთობ საზრისის ავტორისათვის მიჩნეულია საჭიროდ, კონკრეტულ გარემოში მოქმედების აუცილებელ ფორმად, ე. ი. ამა თუ იმ შერჩეული მოქმედების შესრულების საჭიროება, მისი ჭეშმარიტება, გამომდინარეა საზრისის შემმუშავებლის საჭიროება, მისი ჭეშმარიტება, გამომდინარეა საზრისის შემმუშავებლის სურვილიდან, მიზანშეწონილობიდან.

შემუშავებული საზრისი, თვით მისი ავტორისათვისაც, ცხადია, რომ წარმოადგენს უცვლელ კატეგორიულ შესაძლებლობით საშუალებას, რადგან ის კონკრეტული ვითარებისათვის არის ნავარაუდები (ან ნაკარნახევი). სხვა პირობებში დაკარგავს პრიორიტეტს და ერთ-ერთ რიგით შესაძლებლობად იქცევა. ამდენად, შერჩეული, უპირატესობა მინიჭებული მოქმედება გამოჩეულია გარკვეულ გარემოში, დროში, მოვლენებში.

მიზანშეწონილი მოქმედება ადამიანის მოღვაწეობისა და სურვილების განხორციელების ყველა სფეროში გვხვდება: პოლიტიკურში, სამართლებრივში, სამხედროში, ეკონომიკურში, იდეოლოგიურში, ეთიკურ-ესთეტიკურში, ყოფითში და სხვა.

ორჯანულ არსებათა ევოლუციური სწრაფვა ფორმის სრულყოფისაკენ განპირობებულია მიზანშეწონილობით. ორგანიზმები ნივთიერებათა ცვლის პროცესში ახორციელებენ მართვას და რეგულაციას, ჯიშების გაუმჯობესების დეტერმინიზმს, როგორც გარემოპირობებთან შეგუების პრინციპს. ის მოსახერხებელია, რომ მიზანშეწონილობა მოვაქციოთ შემთხვევითობის ფარგლებში, ისევე უსაფუძვლოა, როგორც ბუნების ჰარმონიულობის უარყოფა.

მიზანშეწონილი მოქმედება, რომელსაც განსაზღვრულობა, მიზანსაზღვრულობა, მიზანმიმართულება ახასიათებს, განიხილება როგორც მიზნის მისაღწევი საბოლოო მიზეზი, მიმართული მიზანდასახული ცნობიერებით, როგორც დასრულებული პოლოვადი.

საჯარო ზეპირმეტყველებაში მიზნობრივი შედეგის მიღების გარდა, მიზანშეწონილობას ეთიკური თვალსაზრისიც აქვს. ორატორის წინაშე ხშირად დგას თქმისა და არა თქმის მორალურ-ზნეობრივი არჩევანი. გამოთქმა, ფრაზა, შედარება, ლექსიკური აგებულება, ინტონაცია, მიმიკა და ექსტიკულაცია შესაბამისობაში უნდა იყოს საგანთან, მოვლენასთან, ზუსტად გადმოგვემდეს არსს, რასაც მსმენელებზე ზემოქმედებითი ზეგავლენის მნიშვნელოვანი ძალა აქვს.

„ილაპარაკე იმ შემთხვევაში: როცა საუბრის საგანი კარგად მოიაზრე ან თქმაა საჭირო. სხვა დროს დუმილი სჯობს“ — აცხადებს ის ოკრატე, ბერძენი გრამატიკოსი გვიჩვენებს გარემოების მიხედვით ვიყოთ მეტყველებისათვის მზად. ზოგჯერ კი უმოქმედობა, დუმილი სჯობს მოქმედებას, ლაპარაკს, ის ოკრატე მიზანშეწონილობით მეტყველების მომხრეა.

ციცერონის აზრით, „ორატორის ღირსება არა მარტო იმაშია, რომ სთქვას ის, რაც საჭიროა, არამედ მასში, რომ არ თქვას, რაც საჭირო არ არის“. რო-

მაელი ორატორი მკვერმეტყველებაში მიზანშეწონილობის გამოყენებას მოითხოვს. ეს აზრი რუსთაველმა ლექსად გამოთქვა:

„ზოგჯერ თქმა სჯობს არა თქმასა, ზოგჯერ თქმითაც დაშავდების“.

„ზოგჯერ თქმა სჯობს...“ მითითებულია მასზე, რომ ცალკეულ შემთხვევაში, ცალკეულ გარემოებაში თავშეკავებას, უმოქმედობას, ღუმილს, „არა თქმას“, სჯობს თქმა. „თქმა“ სასურველი მიზნის მიღწევის, განხორციელების საშუალებაა. თქმით ვაღწევთ მიზნობრივ სურვილს. ეს კი მიმართებითი მოქმედების დასრულებული საზრისია და გამოხატავს გარკვეულ შეხედულებას, რომ არის ისეთი გარემოება, როცა თქმა, ყველა შესაძლებლობაზე მეტადაა საჭირო.

„არა თქმასა“ ქვეტექსტად იკითხება, რომ ზოგჯერ „არა თქმა“ სჯობს თქმას. რომ „არა თქმას“ მიზანთან მიყვებართ აზრის რეალიზაციით, მოქმედების სისრულით, როგორც ვხედავთ, „არა თქმა“, თქმის ეკვივალენტურია, გამიზნულია შედეგის მისაღებად.

არა თქმა, გაუმყდავენებლობა, აზრობრივი სისხვით, ცნებითი ღირებულებით ტოლფასოვანია წინადადების იმ ნაწილისა, რომელიც თქმას მოითხოვს და მიგვანიშნებს, რომ კონკრეტულ შემთხვევაში: არა თქმა სჯობს თქმას, ე. ი. უმოქმედობაც მიზნობრივია სასურველი შედეგის მისაღებად.

დაპირისპირებულ, ურთიერთსაწინააღმდეგო მოქმედებას თანაზომიერ საჭირო ჭეშმარიტებად აღიარებს. რუსთაველმა ერთ წინადადებაში მოათავსა ორი, ურთიერთგამომრიცხველი შემთხვევა და მიგვითითა დროსა და გარემოს მიხედვით თითოეულის ჭეშმარიტებაზე.

„ზოგჯერ თქმითაც დაშავდების“, ასევე იკითხება ქვეტექსტით და გვაგებინებს, რომ „ზოგჯერ“ არა მარტო თქმით დაშავდება, არამედ არა თქმითაც დაშავდება. ასე, რომ თქმითაც და არა თქმითაც შეიძლება მიზანს ავცდეთ. შედეგი რომ მიზნობრივი იყოს, თქმა თუ არა თქმა მიზანშეწონილობით უნდა გამოვიყენოთ.

ორივე წინადადება მიზანმიმართულებით თანაბარ შესაძლებლობას გამოხატავს, ხაზს უსვამს მათი არსებობის საჭიროებას და ასკვნის, რომ ზოგ შემთხვევაში საჭიროა ერთს მიენიჭოს უპირატესობა, ზოგ შემთხვევაში — მეორეს. მიგვანიშნებს, რომ მოქმედების ამ შესაძლებლობას, დასაშვებ მოქმედებათა თვისობრივი ღირებულების შერჩევა დამოკიდებულია სუბიექტზე.

სასამართლო მკვერმეტყველებისათვის მიზანშეწონილ მოქმედებას არსებითი მნიშვნელობა აქვს. ყოველი საკითხი, რომელიც კვლევის საგნად იქცევა, მოითხოვს გარკვევას, ახსნას, სწორ შეფასებას. ბრალდებით, დაცვით, ახსნა-განმარტებით სიტყვებში ორატორი ამუშავებს სამართლებრივი ნორმის გამოყენების იდეას. იდეის შემუშავების დროს წამოიჭრა საკითხები, რომლებიც ხასიათის, ბუნების და დარგობრივი თვალსაზრისით განუსაზღვრელია და მოიცავს ადამიანის საქმიანობის და ურთიერთობის ყველა სფეროს.

საკითხის დასმისა და განხილვის დროს სასამართლო ორატორი მიზანდასახულად უნდა მოქმედებდეს როგორც წინამძღვრების, ასევე დანასაკვის კვლევაში.

ამრიგად, მიზანშეწონილობითი მოქმედება მრავალმხრივია, სახასიათო ადამიანთა მოქმედებისათვის, განსაკუთრებულ ცნებით ღირებულებას იძენს საჯარო ზეპირმეტყველებაში, სასამართლო მკვერმეტყველების განხორციელების დროს.

В. О. КАЧАХИДЗЕ

## СТРУКТУРА И ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ ИДЕИ В СУДЕБНОМ КРАСНОРЕЧИИ

Резюме

Статья не претендует на исчерпывающее, всестороннее изучение судебного красноречия как самостоятельной научной дисциплины в целом. Наша цель ограничивается исследованием лишь одной из фундаментальных, основополагающих проблем названной дисциплины, в частности — анализом структуры идей и целесообразности.

Основы собственно судебного красноречия были заложены еще в Древней Греции в V—IV вв. до н. э.

Суть судебного красноречия в специальной литературе понимается по-разному. В этом плане показательны образцы судебного красноречия, содержащие идеи, как цельное мышление концепции и целесообразность рассмотрения конкретных вопросов.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრის ქართულ სამართლის ისტორიის განყოფილებამ



ԼԵ ՎԱՆ ԿԱՄ

ОЧЕРК ПО ИСТОРИИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА  
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ВЬЕТНАМ  
ДО КОДИФИКАЦИИ 1985 ГОДА

Уголовное законодательство СРВ за 40 лет своего существования и развития до кодификации (1945—1985 гг.) прошло значительный путь — начиналось оно первыми Декретами революционной части и кончалось принятием первого УК страны. Многоаспектность и сложность проблемы социалистического уголовного законодательства требуют применения различных подходов к ее изучению. Одним из них является научный анализ основных особенностей становления и развития уголовного законодательства в историческом плане, исследование специфики законодательных предписаний в области уголовного права<sup>1</sup>. Считая исторический метод самым надежным и верным для изучения общественных наук, в лекции «О государстве» В. И. Ленин писал, что надо «смотреть на каждый вопрос с точки зрения того, как известное явление в истории возникло, какие главные этапы в своем развитии это явление проходило, и с точки зрения этого его развития, смотреть, чем данная вещь стала теперь»<sup>2</sup>.

Эволюция уголовного законодательства СРВ неразрывно связана с историей всего права республики, Вьетнамского государства диктатуры пролетариата и обусловлена общими закономерностями развития вьетнамского общества в переходный период к социализму. Уголовное законодательство СРВ на всех этапах своего существования, как говорится в Преамбуле первого УК (1985 г.), — «является острым оружием государства диктатуры пролетариата для охраны завоеваний революции и социалистического строя, государственной безопасности и общественного порядка, прав и законных интересов граждан, для борьбы с преступностью и предупреждения преступных деяний, а также для содействия выполнения двух стратегических задач: успешного построения социализма и надежной защиты социалистического Отечества»<sup>3</sup>.

Однако было бы ошибочным пытаться механически перенести в область уголовного законодательства общую периодизацию истории государства и права СРВ в целом. Игнорируя относительную самостоятельность той или иной части надстройки общества, упуская из виду то обстоятельство, что уголовные законы, принятые на определенном этапе, иногда продолжали действовать в течение десятилетий, но в совершенно иных исторических условиях, можно прийти к невер-

<sup>1</sup> См.: Основания уголовно-правового запрета. М., 1982, с. 33.

<sup>2</sup> Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 39, с. 37.

<sup>3</sup> Уголовный кодекс Социалистической Республики Вьетнам. Ханой, 1990, с. 11 (на вьетнамском языке).

ным выводам о закономерностях эволюции социалистического уголовного законодательства<sup>4</sup>.

Исходя из вышесказанного, анализ основных особенностей становления и развития уголовного законодательства СРВ до кодификации должен прежде всего опираться на научно обоснованную периодизацию его истории. Следовательно, на наш взгляд, упомянутая периодизация будет такой:

а) первый этап — становление и развитие вьетнамского уголовного законодательства после Августовской революции до полного запрещения старых законов (1945—1955 гг.);

б) второй этап — дальнейшее развитие вьетнамского уголовного законодательства после полного запрещения применения старых законов до кодификации (1955—1985 гг.).

Ниже попытаемся охарактеризовать важнейшие черты истории уголовного законодательства СРВ до кодификации в соответствии с вышеуказанными первым и вторым этапами.

### 1. Становление и развитие вьетнамского уголовного законодательства после Августовской революции до полного запрещения применения старых законов (1945—1955 гг.)

1) Благодаря великой победе СССР во Второй мировой войне над японским милитаризмом, Августовская революция 1945 г. вьетнамского народа успешно свершилась и родилась Демократическая Республика Вьетнам (ДРВ)<sup>5</sup>. Однако первые же годы революционной власти были самым трудным и суровым этапом для молодой республики. Ведь сразу же после образования ДРВ, пытаясь задушить завоевания Августовской революции и восстановить колониальное господство над Вьетнамом, французские империалисты возобновили новую агрессию против вьетнамского народа. Поэтому на данном этапе вьетнамский народ одновременно вел священную войну Сопротивления против своих врагов и укреплял новый строй в подконтрольных революционной власти районах. Исходя из таких конкретно-исторических условий военного времени, **создание основ нового, революционного уголовного законодательства ДРВ на первом этапе (1945—1955 гг.)** выражалось в **трех** следующих основных направлениях: а) частичная отмена дореволюционных уголовных законов; б) временное применение некоторых дореволюционных уголовных законов в крайне ограниченных случаях с введением нового классового содержания в эти законы и в) издание новых уголовных законов, а также других правовых актов, содержащих уголовно-правовые нормы.

Исключительно важное теоретическое и практическое значение на рассматриваемом этапе имел вопрос об источниках вьетнамского революционного уголовного права. После победы народно-демократической революции, когда весь государственный аппарат, в том числе и органы, разрабатывавшие правовые нормы, еще находился на стадии формирования, когда остро чувствовалось отсутствие юридических кадров, законодательная деятельность ДРВ наталкивалась на большие трудности в своем стремлении отразить быстро развивающиеся новые общественные отношения. Именно по этой причине на первом этапе (1945—1955 гг.) допускалось действие некоторых правовых актов низ-

<sup>4</sup> См.: Курс советского уголовного права, Общая часть, т. I, Уголовный закон. М., 1970, с. 51.

<sup>5</sup> Со 2 июля 1976 г. — Социалистическая Республика Вьетнам (СРВ).

вергнутой власти. В частности, согласно ст. ст. 8, 9 и 10 Декрета № 47 от 10 октября 1945 г. «О временном применении действовавших законов до обнародования единых кодексов всей страны» три дореволюционных УК трех частей Вьетнама колониального периода еще временно сохраняли свою юридическую силу. Однако упомянутый Декрет (ст. 12) закрепил особо важное принципиальное и обязательное требование к органам революционного правосудия ДРВ: «Положения старых законов, временно сохраняющиеся этим Декретом, подлежат применению лишь тогда, когда они не противоречат принципам независимости и политического режима ДРВ»<sup>6</sup>.

Таким образом, органы правосудия ДРВ из-за определенных обстоятельств рассматриваемого этапа были вынуждены в некоторых случаях применять дореволюционные уголовные законы. Но при этом следует отметить, что **сфера их применения была весьма ограничена** и они признавались не основным, а только **вспомогательным источником** уголовного права ДРВ. И, самое главное, в эти старые уголовные законы было введено новое классовое содержание, которое закрепилось законом как «принципы независимости и политического режима ДРВ».

2) Рассматривая создание основ вьетнамского нового, революционного уголовного законодательства, можно заметить, что они были заложены в первых Декретах молодой республики. Как правило, эти Декреты были классифицированы на две группы.

Первая группа охватывала Декреты, специально посвященные вопросам уголовного права (часто борьбе с отдельными преступлениями). Так, Декрет № 6 от 15 января 1946 г. «Об уголовной ответственности за кражу, уничтожение или повреждение телефонного провода, телефонного кабеля», Декрет № 26 от 25 февраля 1946 г. (с дополнениями Декрета № 92 от 4 апреля того же года) «Об уголовной ответственности за диверсию, направленную против общественного имущества», Декрет № 168 от 20 апреля 1948 г. «Об уголовной ответственности за азартные игры», Декрет № 133 от 20 января 1955 г. «Об уголовной ответственности за преступления против внутренней и внешней безопасности государства» и т. д.

Вторая группа охватывала Декреты, посвященные вопросам государственного, хозяйственного и социально-культурного строительства, которые содержали уголовно-правовые нормы (их санкции часто предусматривали меры уголовного наказания). Например, уголовная ответственность была установлена в санкциях ряда таких Декретов, как Декрет № 6 от 5 сентября 1945 г. «О запрещении участия в марionеточной армии, продажи продуктов французским империалистам и сотрудничеству с врагами», Декрет № 68 от 30 ноября 1945 г. «О правилах реквизиции во время войны Сопrotивления», Декрет № 250 от 8 июля 1948 г. «О привлечении служащих к работе», Декрет № 93 от 22 мая 1950 г. «Об установлении повинности в войне Сопrotивления», Декрет № 106 от 15 июня 1950 г. «О всеобщей воинской обязанности», Декрет № 45 от 5 апреля 1946 г. «Об организации взноса или лотереи», Декрет № 61 от 5 июля 1947 г. «О запрещении экспорта капитала» и т. д.

3) Таким образом, анализ существенных черт становления и развития вьетнамского уголовного законодательства на первом этапе (1945—1955 гг.) позволяет сделать следующие общие выводы:

<sup>6</sup> См.: Ведомости Демократической Республики Вьетнам, 1945, № 4, с. 35 (на вьетнамском яз.).

а) первыми Декретами революционной власти были заложены основы уголовного законодательства ДРВ;

б) старые уголовные законы были отменены только частично, а не полностью.

в) основным источником уголовного права ДРВ являлись Декреты, изданные революционной властью;

г) нормы уголовного права ДРВ содержались не только в уголовных законах, но и в нормативных актах других отраслей права;

д) уголовное законодательство ДРВ имело задачей подавление сопротивления свергнутых эксплуататорских классов, защиту завоеваний Августовской революции, основ нового строя, революционного правопорядка, личности, прав и законных интересов граждан в подконтрольных революционной власти районах от преступных посягательств.

## II. Дальнейшее развитие вьетнамского уголовного законодательства после полного запрещения применения старых законов до кодификации (1955—1985 гг.)

1) В революционной борьбе героического Вьетнама есть особо важная веха истории — 1975 г., когда вторая священная война Сопrotивления (1954—1975 гг.) завершилась полной победой вьетнамского народа над своими врагами и страна стала единой. Исходя из такой конкретно-исторической обстановки, мы рассмотрим существенные черты дальнейшего развития вьетнамского уголовного законодательства на этом втором этапе (1955—1985 гг.) по следующей схеме: а) уголовное законодательство ДРВ в годы до объединения страны (1955—1975 гг.) и б) уголовное законодательство СРВ в годы после объединения страны (1975—1985 гг.).

2) Уголовное законодательство ДРВ в годы до объединения страны (1955—1975 гг.). Как известно, после окончательного поражения французских колонизаторов в исторической битве под Дьенбьенфу (Северный Вьетнам) были подписаны Женевские соглашения о прекращении военных действий в Индокитае (21 июля 1954 г.). Итак, первая священная война Сопrotивления (1945—1954 гг.) завершилась полной победой народа ДРВ над французскими колонизаторами и их ставленниками. 19 мая 1955 г. Север страны был полностью очищен от захватчиков и стал на путь строительства социализма. В то же время вьетнамский народ на Юге страны был вынужден вести вторую свявленную войну Сопrotивления против новых захватчиков — американских империалистов и их ставленников. Наступил новый этап вьетнамской революции — этап социалистического строительства на Севере и борьбы за объединение Родины на Юге страны.

Таким образом, в новых исторических условиях применение органами правосудия ДРВ старых законов уже не соответствовало существующим новым общественным отношениям. Именно поэтому с данного этапа применение старых законов категорически было запрещено различными нормативными актами ДРВ. В частности, циркуляр Министерства юстиции № 19 от 30 июня 1955 г. «О применении законодательства» указывал так: «Карательная политика народно-демократического режима в основном отличается от карательной политики старого режима... Поэтому после победы девятилетней войны Сопро-

7 См.: Некоторые общие юридические вопросы Вьетнама. Ханой, 1963, с. 187 (на вьетнамском яз.).

тивления и полного освобождения Севера страны мы не можем признать наследия старого права, и старые законы не могут служить юридическим основанием народным судам при квалификации преступлений и назначении наказания во всех случаях»<sup>7</sup>. А в Инструкции Верховного Народного Суда № 772 от 10 июля 1959 г. «О прекращении применения старых законов колонизаторов и феодалов» подчеркивалось: «В зависимости от обстановки вьетнамского общества настоящего времени и от новых задач революции совсем нельзя применять законы колонизаторов и феодалов даже с новым духом»<sup>8</sup>.

Как на первом этапе (1945—1955 гг.) одним из основных направлений в развитии уголовного законодательства ДРВ в эти годы до объединения страны (1955—1975 гг.) являлось издание новых уголовных законов, посвященных борьбе с различными видами преступлений. Здесь следует упомянуть три важнейших уголовно-законодательных акта ДРВ: Указ от 30 октября 1967 г. «Об уголовной ответственности за контрреволюционные преступления», два Указа от 21 октября 1970 г. — первый «Об уголовной ответственности за преступления против социалистической собственности», а второй — «Об уголовной ответственности за преступления против личной собственности граждан».

Как известно, из-за больших трудностей во второй священной войне Сопrotивления (1954—1975 гг.) сдерживалось планомерное осуществление законодательной деятельности ДРВ. Следовательно, тормозилось другое основное направление в развитии вьетнамского уголовного законодательства — издание руководящих разъяснений высшего судебного органа (или совместно всех высших правоохранительных органов государства).

Характеризуя руководящие разъяснения, можем заметить, что они содержатся в: а) большинстве актов, изданных лишь Верховным Народным Судом (годовые отчеты о работе судов, постановления о судебной практике по отдельным уголовным делам, циркуляры, инструкции и т. д.) и б) некоторых совместных циркулярах, изданных Верховным Народным Судом, Верховной Народной Прокуратурой, Министерством юстиции и МВД.

Исходя из следственной, прокурорской и, особенно, судебной практики, руководящие разъяснения часто освещают многие важные институты Общей части уголовного права, которые не получили законодательного закрепления до кодификации. Иногда в руководящих разъяснениях создавались и новые уголовно-правовые нормы. Так, совместный циркуляр Верховного Народного Суда, Верховной Народной Прокуратуры, Министерства юстиции и МВД № 73 от 11 августа 1959 г. «Об условиях и порядке сокращения срока отбывания лишения свободы» впервые разъяснил основные начала применения сокращения срока или досрочного освобождения от отбывания наказания в виде лишения свободы. Институт условного осуждения впервые освещался в циркуляре Верховного Народного Суда № 2308 от 1 декабря 1961 г. «О применении условного осуждения». Положения о соучастии в преступлении помещались в трех актах: Инструкции Верховного Народного Суда № 1 от 14 марта 1963 г. «О судебной политике по уголовным делам об убийстве новорожденного ребенка»; Отчете Верховного

<sup>7</sup> См.: Некоторые общие юридические вопросы Вьетнама. Ханой, 1963, с. 187 (на вьетнамском яз.).

<sup>8</sup> См.: Сборник систематизированных норм уголовного права, т. I (1945—1974). Ханой, 1975, с. 6 (на вьетнамском яз.).



Народного Суда «О работе судов за 1968 г.» и в совместном циркуляре Верховного Народного Суда, Верховной Народной Прокуратуры и МВД от 16 августа 1973 г. «Об единообразном понимании двух Указов»<sup>9</sup>, предусматривающих уголовную ответственность за преступления против собственности». Такие основные понятия Общей части уголовного права, как **вина, необходимая оборона, стадии совершения умышленного преступления** решались в Постановлении Верховного Суда № 452 от 10 августа 1970 г. «О судебной практике по уголовным делам об убийстве» и т. д.

Таким образом, вышеизложенное убедительно показывает важную роль и большое значение судебной практики в развитии и совершенствовании уголовного законодательства. Отсюда мы вполне согласны с научно обоснованным мнением советского ученого-юриста, профессора Г. Т. Ткешеладзе о том, что «судебная практика как социальный источник права играет творческую роль в развитии и совершенствовании законодательства. Эта творческая роль судебной практики выражается в том, что она передает законодателю сигналы, которые указывают на согласованность, формальное противоречие между отдельными правовыми предписаниями. Кроме того, судебная практика способствует редакционному совершенствованию правовых норм»<sup>10</sup>.

3) **Уголовное законодательство СРВ в годы после объединения страны (1975—1985 гг.)**. Как известно, весной 1975 г. в результате великой победы исторической операции имени Хо Ши Мина под Сайгоном были полностью освобождены Южный Вьетнам и объединена Родина. 2 июля 1976 г. Национальное Собрание единого Вьетнама на своей первой сессии решило переименовать ДРВ в СРВ. С этого времени дальнейшее развитие вьетнамского уголовного законодательства проводилось главным образом по четырем следующим основным направлениям: а) руководить единообразным применением уголовно-законодательных актов, действующих на территории всего Вьетнама; б) издавать новые уголовные законы единого государства — СРВ; в) продолжать издание руководящих разъяснений высшего судебного органа (или совместно всех высших правоохранительных органов) и г) начать кодификацию уголовного законодательства — разработку и предварительное одобрение проекта первого УК СРВ.

Как известно, единственным уголовным законом, изданным народной властью в освобожденном Южном Вьетнаме, был Декрет Временного Революционного Правительства № 3 от 15 марта 1976 г. «О преступлениях и наказаниях». Признаваясь небольшой кодифицированной работой, этот важный декрет содержал не только нормы Особенной части, но и некоторые нормы Общей части уголовного права. Ведь в Декрете № 3 от 15 марта 1976 г. были предусмотрены: семь больших групп преступлений (ст. ст. 3, 4, 5, 6, 7, 8 и 9), общие начала назначения наказания (ст. 10), виды дополнительного наказания (ст. 11) и судебная политика по отношению к различным категориям преступников (ст. 1). Именно до применения единого уголовного законодательства всей страны этот Декрет был единственным его источником, которым руководствовались органы революционного правосудия Южного Вьетнама при рассмотрении уголовных дел. Однако воссоединение двух частей Вьетнама поставило перед единым государством актуальную проблему — действующее законодательство всей страны должно

<sup>9</sup> См.: О двух этих Указах см. на с. 78.

<sup>10</sup> Ткешеладзе Г. Т. Судебная практика и уголовный закон. Тбилиси, 1975, с. 155.

быть единым<sup>11</sup>. Следовательно, после образования СРВ по Постановлению Национального Собрания от 2 июля 1976 г. действующие законодательные акты, в том числе и уголовные, были признаны едиными и единообразно распространены на территории всей страны — как на Севере, так и на Юге. По этому вопросу были и руководящие разъяснения для правоохранительных органов СРВ. Так, в заключительной речи Председателя Верховного Народного Суда на отчетном совещании народных судов Южного Вьетнама (декабрь 1976 г.) отмечалось: «При рассмотрении конкретного дела суд может применить действующее законодательство или Юга, или Севера. Теперь мы считаем это законодательство общим действующим во всей Социалистической Республике Вьетнам»<sup>12</sup>. Кроме того, были изданы два важных акта — Инструкция Верховного Народного Суда № 54 от 6 июня 1977 г. «О применении единого законодательства» и совместный циркуляр Верховного Народного Суда, Верховной Народной Прокуратуры и МВД от 18 марта 1978 г. «О применении единого законодательства».

18 декабря 1980 г. была принята новая Конституция СРВ, которая, закрепляя важнейший принцип в государственной деятельности — законность, провозглашает: «Государство управляет обществом посредством законов и неуклонного укрепления социалистической законности. Все государственные органы, общественные организации, должностные лица и все граждане обязаны соблюдать Конституцию и законы, решительно бороться с преступлениями, другими правонарушениями и предупредить их» (ст. 12). Одним из основных требований неуклонного закрепления законности является решительная борьба с преступностью. Поэтому были изданы новые уголовные законы СРВ — Указ от 20 мая 1981 г. «Об уголовной ответственности за взяточничество», Указ от 30 июня 1982 г. «Об уголовной ответственности за спекуляцию, контрабанду, изготовление поддельных товаров или незаконную предпринимательскую деятельность». Рядом с этими уголовными законами, Указ от 27 ноября 1981 г. «О порядке рассмотрения и разрешения жалоб и доносов граждан» и Указ от 30 декабря 1982 г. «О всеобщей воинской обязанности» также предусматривают уголовные санкции за нарушения их положений. Особенно в последнем Указе впервые установлен новый вид уголовного наказания, который затем закреплен в Общей части первого УК СРВ (ст. 24) — исправительные работы без лишения свободы.

И как раньше в годы до объединения страны (1955—1975 гг.) судебная практика продолжала играть творческую роль в дальнейшем развитии и совершенствовании уголовного законодательства СРВ. Так, Постановление Верховного Народного Суда от 16 января 1976 г. «О практике применения судами отягчающих и смягчающих обстоятельств при рассмотрении уголовных дел» впервые посвящалось общей характеристике, значению, важности этих обстоятельств и содержало перечень отягчающих и смягчающих обстоятельств, которые затем в основном были закреплены нормами Общей части первого УК СРВ (ст. ст. 38 и 39). Для единообразного понимания и правильного применения двух вышеупомянутых уголовных законов были изданы руководящие

<sup>11</sup> См.: Нгуен Нгок Минь. Президент Хо Ши Минь: государственное государство и право нового типа во Вьетнаме, Ханой, 1982, с. 83 (на вьетнамском яз.); а также: Сборник систематизированных норм уголовного права, т. 2 (1975—1978). Ханой, 1979, с. 6 (на вьетнамском яз.).

<sup>12</sup> См.: Сборник систематизированных норм уголовного права, т. 2 (1975—1978). Ханой, 1979, с. 6 (на вьетнамском яз.).

разъяснения в: а) циркуляре Верховного Народного Суда № 84 от 6 августа 1982 г. «О применении Указа об уголовной ответственности за взяточничество» и б) совместном циркуляре Верховного Народного Суда, Верховной Народной Прокуратуры, Министерства юстиции и МВД № 6 от 20 декабря 1982 г. «О применении Указа об уголовной ответственности за спекуляцию, контрпропаганду, изготовление поддельных товаров или незаконную предпринимательскую деятельность». Особо следует отметить Постановление Верховного Народного Суда № 07 от 22 декабря 1982 г. «О судебной практике по делам о деяниях, посягающих на жизнь или здоровье граждан при превышении пределов необходимой обороны или при выполнении служебного долга», давшее руководящие разъяснения по институту необходимой обороны, закрепленному в проекте Общей части первого УК СРВ (ст. 13), который предварительно был одобрен Национальным Собранием страны (30 июня 1983 г.).

Однако новым и важнейшим основным направлением в дальнейшем развитии уголовного законодательства СРВ до кодификации являлись разработка и предварительное одобрение всего проекта первого УК страны, ибо «интересы утверждения и поддержания революционной социалистической законности были немислимы без создания и разработки в законе определенного фундамента уголовного права в виде совокупности Общей части»<sup>13</sup>. Но как справедливо писал польский ученый-юрист, профессор И. Андреев: «Требование кодификации уголовного права не могло быть реализовано в условиях военного времени»<sup>14</sup>, хотя «в СРВ проводились кодифицированные работы и надо полагать, что только война препятствовала их завершению»<sup>15</sup>. Поэтому после войны проект Общей части первого УК СРВ был предварительно одобрен Национальным Собранием страны (30 июня 1983 г.), а проект его Особенной части — через год (30 июня 1984 г.), Предварительное одобрение всего проекта первого УК СРВ имело большое общественно-политическое и юридическое значение в жизни страны. Ведь это не только предоставило государственным органам, общественным организациям, трудовым коллективам и всем гражданам реальную возможность широко участвовать в обсуждении проекта первого УК СРВ, но и эффективно содействовать тщательной переработке и завершению проекта этого кодекса до окончательного его принятия (27 июня 1985 г.).

4) Таким образом, анализ существенных черт дальнейшего развития вьетнамского уголовного законодательства на втором этапе (1955—1985 гг.) позволяет сделать следующие общие выводы:

а) на данном этапе старые уголовные законы были полностью отменены;

б) уголовное законодательство СРВ на данном этапе представляло собой лишь совокупность некодифицированных норм Общей и Особенной частей. При этом положениям Общей части уделялось сравнительно меньше внимания, чем положениям Особенной части, регламентирующим ответственность за отдельные виды преступлений;

в) на данном этапе судебная практика имела большое значение и играла творческую роль в развитии и совершенствовании уголовного

<sup>13</sup> См.: Швеков Г. В. Первый советский уголовный кодекс. М., 1970, с. 13.

<sup>14</sup> См.: Андреев И. Очерк по уголовному праву социалистических государств. М., 1978, с. 30.

<sup>15</sup> См.: Там же, с. 42.

законодательства СРВ, т. к. еще не закрепляясь законом, многие его важные институты и основные понятия Общей части освещались главным образом в руководящих разъяснениях высшего судебного органа (или совместно всех высших правоохранительных органов).

г) уголовное законодательство СРВ на данном этапе имело задачей охрану общественной, политической и экономической систем СРВ, личности, прав и законных интересов граждан, а также всего социалистического правопорядка от преступных посягательств.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის სისტემის სამართლის განყოფილებამ

### ლადო ხუსნივაძე

## ქონებრივი ურთიერთობები მებაღეობის ამხანაგობაში

კოლექტიურმა მებაღეობამ მტკიცედ მოიკიდა ფეხის ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში. სკკპ 27-ე ყრილობაზე ითქვა, რომ საბჭოთა ხალხის სულიერი და მატერიალური კეთილდღეობის საქმეში თავიანთი როლი უნდა ითამაშონ მუშათა და მოსამსახურეთა მებაღეობის ამხანაგობებმა, რომელთა წვლილი მნიშვნელოვანია ხორცის, რძის, ფრინველის, კარტოფილის წარმოების საქმეში. ყრილობაზე აღინიშნა, რომ საჭიროა უფრო ქმედითი და დროული დახმარება გავუწიოთ ამ მეურნეობებს, რაც საბოლოო ჯამში ხელს შეუწყობს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოების გაზრდისა და ხალხის ცხოვრების დონის ამაღლებას<sup>1</sup>.

მებაღეობის ამხანაგობათა შექმნა, მისი წევრების სამართლებრივი მდგომარეობა, ამხანაგობის მართვა, ქონებრივი ურთიერთობები ამხანაგობაში და სხვა რიგ სამართლებრივ საკითხებს აყენებს.

მებაღეობის ამხანაგობაში ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული ამხანაგობის საკუთრება და ამხანაგობის წევრის პირადი საკუთრება. ამხანაგობას კოოპერატიული საკუთრების უფლებით ეკუთვნის სხვადასხვა სახის ქონება, რაც აუცილებელია მისი არსებობის და ამოცანების შესასრულებლად. ეს ქონებაა: საერთო სარგებლობის შენობები და ნაგებობები, ინვენტარი, ფულადი სახსრები და სხვ. მებაღეობის ამხანაგობის ქონებრივი ბაზის ძირითადი წყაროა მისი წევრების მატერიალური მონაწილეობა, თვით ამხანაგობის სამეურნეო საქმიანობა და იმ ორგანიზაციის ფულადი დახმარება, რომელთანაც შექმნილია მებაღეობის ამხანაგობა. ვინაიდან მებაღეობის ამხანაგობის ქონებრივი ურთიერთობის დროს ერთმანეთს ეხება კოოპერაციული და პირადი საკუთრება, განემარტოთ ცალ-ცალკე თითოეული მათგანი.

საერთოდ საკუთრება წარმოადგენს იურიდიული მეცნიერების საგანს და არა ეკონომიური მეცნიერებისას, თუმცა ეკონომისტების უმრავლესობა თვლის, რომ საკუთრება ეკონომიკური კატეგორიაა. ამის ბრალია, ის, რომ კვლევის საგანის გამოკვეთის მაგიერ მოხდა ამ კვლევის საგნის შერევა და საკუთრება, რომელიც საუკუნეების მანძილზე იყო სამართლის ინსტიტუტი, უცებ აღმოჩნდა ძირითადი საწარმოო ურთიერთობა, პოლიტიკური ეკონომიის განმსაზღვრელი კატეგორია. აქედან გამომდინარე საკითხის, რა არის საკუთრება, გადაწყვეტის დროს უფრო ხშირად მიმართავენ ეკონომისტებს. თანამედროვე იურიდიულ ლიტერატურაში აქტიურად განიხილება საკითხი საკუთრების რაობის შესახებ და გაბატონებულია აზრი, რომ საკუთრება, როგორც დამოუკიდებელი ეკონომიური კატეგორია საერთოდ არ არსებობს და არც შეიძლება იყოს. მასზე შეიძლება საუბარი მხოლოდ, როგორც სამართ-

1 იხ. სკკპ 27-ე ყრილობის მასალები, თბ., 1986 წ.



ლებრივ კატეგორიაზე<sup>2</sup>. დასმულ კითხვაზე რა არის საკუთრება“? პასუხი მრავალგვარია. ჩვენი აზრით, გასაზიარებელია ვ. პ. შკრელდვის, ს. ნ. ბრატუსის განმარტება, საკუთრება ეს არის ნებითი ურთიერთობანი<sup>3</sup>.

ისინი გამოდიან კარლ მარქსის ცნობილი განმარტებიდან, საკუთრება ეს არის ადამიანის ან კოლექტივის ურთიერთობა საგანთან, იმისდა მიუხედავად კერძოდ რომელ საგანზეა მსჯელობა.

ჩვენს ქვეყანაში საკოლმეურნეო-კოოპერაციული საკუთრებიდან არაფერი დარჩა დასახელების მეტი. თანამედროვე პირობებში მიმდინარეობს კოოპერაციული საკუთრების აღდგენის პროცესი, ამიტომ კანონმდებლობა, უპირველეს ყოვლისა, კონსტიტუციური ნორმები, რომელიც ამ სახის საკუთრებას არეგულირებს, საჭიროებს რადიკალურ გარდაქმნებს. არნახული გამოცოცხლება კოოპერატიული მოძრაობისა, დამაჯერებლად გვიჩვენებს, რომ კოოპერატიული საკუთრება საშუალებას იძლევა ჩავრთოთ საზოგადოებრივ წარმოებაში მოსახლეობის ფართო მასები.

ჩვენი აზრით, გასაზიარებელია ნ. დ. ეგოროვის აზრი იმის შესახებ რომ საკოლმეურნეო-კოოპერატიული საკუთრება მიეკუთვნება საკუთრების ურთიერთობათა სოციალისტურ ტიპს, უფრო მეტიც, სახელმწიფო საკუთრებაც და საკოლმეურნეო-კოოპერატიული საკუთრებაც მიეკუთვნება საკუთრების ერთ სახეს — ესაა საზოგადოებრივი საკუთრება. მარქსი მიუთითებდა, რომ კოოპერატიული სისტემა, არასდროს არ წარმოშობს კაპიტალისტურ საზოგადოებას. საკოლმეურნეო კოოპერატიული საკუთრება მფლობელს აძლევს საშუალებას, თავისი შეხედულების მიხედვით სხვა პირთა გარეშე უხელმძღვანელოს თავის მეურნეობას<sup>4</sup>.

ლიტერატურაში დიდი დავაა პირადი საკუთრების შესახებაც. ზოგი მას განიხილავს როგორც საკუთრების ცალკე სახეს, ზოგი სოციალისტურ საკუთრებასთან ერთად, საკოლმეურნეო კოოპერატიული საკუთრების შემადგენელ ნაწილად და სხვა ყველა ამ მსჯელობიდან გამომდინარე ჩვენ მივდივართ დასკვნამდე, რომ პირადი საკუთრება, აკრძალვების გარდა რომლებიც დადგენილია მხოლოდ კანონით, გულისხმობს კუთვნილ ნივთებზე უფრო მეტ უფლებას.

1988 წ. გამოქვეყნდა „კანონი სსრ კავშირში კოოპერაციის შესახებ“<sup>5</sup>. სადაც ზუსტადაა განსაზღვრული მებაღეობისა და მებაღეობა-მეხობსტენობის ამხანაგობების ადგილი და იგი მიეკუთვნებულა კოოპერატიული სისტემას, რაც ჩვენი აზრით მართებულია.

ამ კანონის 52 მუხლში პირდაპირაა აღნიშნული:

1. მებაღეობისა და მებაღეობა მეხობსტენობის ამხანაგობანი კოოპერაციის სისტემის შემადგენელი ნაწილია. ისინი ქმნიან პირობებს მშრომელთა დასვენების, მათი ჯანმრთელობის გაკაყების, შრომაში ახალგაზრდობის ჩაბმისათვის, ეხმარებიან კოოპერატივის წევრებს აწარმოონ პროდუქცია პირადი მოხმარებისათვის, აგრეთვე გასაყიდად.

<sup>2</sup> ი. კ. ტოლსტოი, „საკუთრების უფლება სსრკ-ში“ მ. „იურიდიული ლიტერატურა“ გვ. 16. 1989 წ.

<sup>3</sup> ს. ნ. ბრატუსი, „საკუთრების უფლება სსრკ-ში“ მ. „იურიდიული ლიტერატურა“, გვ. 1989 წ.

<sup>4</sup> კ. მარქსი, „კაპიტალი“. 1954 წ. გვ. 417-419.

<sup>5</sup> გაზეთი „კომუნისტი“. 1988 წ. 9 ივნისი.

2. სახელმწიფო, კოოპერაციული და სხვა საწარმოები და ორგანიზაციები ხელს უწყობენ მებაღეობისა და მებაღეობა-მებოსტნეობის ამხანაგობებს სამშენებლო სამუშაოების, მელიორაციის განხორციელებაში, ნაკვეთების კეთილ მოწყობაში, მიწის დამუშავებაში, აგროტექნიკური მომსახურებისა და სხვა სამუშაოების შესრულებაში ამ ამხანაგობების სახსრების ხარჯზე სახელშეკრულებო საწყისებით, აგრეთვე შეუძლიათ ფინანსური და სხვაგვარი დახმარება გაუწიონ მათთან ჩამოყალიბებულ მებაღეობისა და მებაღეობა-მებოსტნეობის ამხანაგობებს თავიანთ შრომითი კოლექტივების გადაწყვეტილებით საკუთარ სახსრების ხარჯზე.

3. მებაღეობის ამხანაგობებს სოფლის მეურნეობის პროდუქციის უფრო რაციონალური გამოყენებისა და მისი დანაჯარგების შემცირების მიზნით, შეუძლიათ შექმნან გადამამუშავებელი პუნქტები, საცავები აგრეთვე სავაჭრო კიოსკები, სადურგლო და სარემონტო სახელოსნოები, შეიძინონ კოლექტიურ საკუთრებად სასოფლო-სამეურნეო მანქანები და სატრანსპორტო საშუალებები, მუშა და მეწველი პირუტყვი და წარმოების სხვა საშუალებანი, შექმნან კულტურულ-საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ობიექტები.

საბაღე სახლი, დამხმარე სამეურნეო ნაგებობანი და ნარგავები პირადი საკუთრების უფლებით ეკუთვნის ამხანაგობის თითოეულ წევრს. მებაღეობის ამხანაგობის ტიპობრივი წესდება პირდაპირ არ მიუთითებს იმის შესახებ, რომ საბაღე სახლის და სხვა ნაგებობების პირადი მესაკუთრე ამხანაგობის წევრია, მაგრამ ეს გამომდინარეობს ამ საკუთრების წარმოების წესიდან და პრაქტიკიდან. მებაღეობის ამხანაგობის წევრს საკუთრების უფლება საბაღე სახლზე და სამეურნეო ნაგებობებზე იწყება მათი ექსპლოატაციის მომენტიდან.

საბაღე სახლი და სამეურნეო ნაგებობები ამხანაგობის წევრის პირადი საკუთრებაა, მაგრამ საცხოვრებელ სახლზე პირადი საკუთრების უფლებიდან განსხვავებით, მთელი რიგი თავისებურებანი გააჩნია. საბაღე სახლი საბინაო (საავარაკო) ფონდში არ შედის, ამიტომ მასზე არ ვრცელდება საბინაო კანონმდებლობის ის ნორმები, რომლებიც პირადი საკუთრების საცხოვრებელი სახლის სამართლებრივ მდგომარეობას განსაზღვრავენ. საბაღე სახლის გასხვისების უფლება მეტად შეზღუდულია. საბაღე სახლის გაცვლა, ჩუქება, ყიდვა, გაყიდვა და სხვა არ შეიძლება. ამ შეზღუდვას გარკვეული საფუძველი აქვს საბაღე სახლი და სხვა სამეურნეო ნაგებობები ტექნიკური, სამეურნეო და სამართლებრივი თვალსაზრისით ერთი მთლიანობაა საბაღე მიწის ნაკვეთთან ერთად. ამიტომ საკუთრების უფლება საბაღე სახლზე განუყრელადა დაკავშირებული მიწის ნაკვეთით სარგებლობის უფლებასთან საკუთრების უფლება საბაღე სახლზე შეიძლება ჰქონდეს იმ პირს, რომელსაც გამოეყო საბაღე მიწის ნაკვეთი. შეიძლება მოხდეს, რომ საბაღე სახლის მესაკუთრე შეიძლება გახდეს ერთი პირი, საბაღე ნაკვეთი კი გამოეყოს მეორე პირს. ეს შესაძლებელია მაგალითად, როცა საბაღე სახლი მემკვიდრეობით გადადის ისეთ პირზე, რომელსაც არ შეიძლება გამოეყოს მიწის ნაკვეთი.

აღსანიშნავია, რომ საბაღე სახლის განკარგვის შეზღუდვის და იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ მებაღე კოოპერაციული ორგანიზაციის წევრია, გამოითქვა მოსაზრება, რომ საბაღე სახლი უნდა მიეკუთვნოს არა პირად, არამედ კოოპერაციული საკუთრების უფლების ობიექტს. ეს დებულება გატა-

რებულია ესტონეთის სს რესპუბლიკაში მოქმედ მებალეობის ამხანაგობის ტიპობრივ წესდებაში, რომლის მიხედვითაც ყველა შენობა ნაგებობა, რომელიც ამხანაგობის ტერიტორიაზეა, ეკუთვნის მებალეობის ამხანაგობას კოოპერაციული საკუთრების უფლებით და მათი ღირებულება ჩაირიცხება მიზნობრივ შესატანებში, საბაღე სახლი ამხანაგობის წევრებს გადაეცემათ სარგებლობის უფლებით. მაშასადამე, საბაღე სახლის ღირებულება უნდა ჩაირიცხოს ამხანაგობის წევრის მიზნობრივ შესატანებში, რომელიც დაუბრუნდება უკან ამხანაგობის წევრობის შემადგენლობიდან გასვლის შემთხვევაში. საკითხში ასეთნაირად გადაწყვეტას გარკვეული საფუძველი აქვს. მაგრამ ის მაინც ვერ გამოხატავს საქმის ნამდვილ ვითარებას. საქმე ის არის, რომ უმეტეს შემთხვევაში ამხანაგობის წევრი თვითონ იძენს სამშენებლო მასალას, მისი და ოჯახის წევრების შრომით აშენებს საბაღე სახლს, თვითონ ქირაობს სამშენებლო მექანიზმებს და სხვ. ამხანაგობის წევრს შეუძლია აიღოს და სხვაგან გადაიტანოს საბაღე სახლი, გაყიდოს როგორც სამშენებლო მასალა. ამეთ შემთხვევაში ნაგებობების კოოპერაციული საკუთრების უფლების ობიექტად მიჩნევა არ შეესაბამება კოოპერაციული საკუთრების წარმოშობისა და სარგებლობის პრინციპებს.

მებალეობის ამხანაგობის წევრთა შემადგენლობიდან გასულ წევრს საბაღე სახლის გაყიდვის უფლება არა აქვს. ის ახალმიღებული წევრის საკუთრებაში უნდა გადავიდეს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ყოფილი წევრი ვერ მიიღებს სახლის ღირებულებას. ტიპობრივი წესდების 22-ე მუხლში აღნიშნულია: მებალეობის ამხანაგობიდან გასულ (გარიცხულ) პირს უბრუნდება საერთო სარგებლობის შენობა ნაგებობათა ცვეთის გამოკვლევებით წყალმომარაგებისა და ელექტრომომარაგების ქსელების, გზებისა და ხიდების ასაშენებლად, კოლექტიური ბაღის ტერიტორიის შემოსაღობავად, მებალეობის მიწის ნაკვეთის ათვისების ღონისძიებებისათვის (ტერიტორიის ავეგმვა, სამელიორაციო სამუშაოები, ნოყიერი გრუნტის შეტანა და სხვა), მებალეობის ამხანაგობის სალაროში შეტანილი მიზნობრივი თანხები, ასევე უნაზღაურდება, შეფასების აქტის შესაბამისად, მისთვის გამოყოფილი მიწის ნაკვეთზე არსებული საზაფხულო საბაღე სახლისა და სხვა ნაგებობათა ხილ-კენკროვანი ნარგავების ღირებულება, ნაკვეთის ასათვისებლად გაწეული სხვა ხარჯები.

აღნიშნულ პირს არ უბრუნდება შესასვლელი და საწევრო შენატანები, ამხანაგობის მუშა მოსამსახურეთა შესანახად, კულტურული ღონისძიებებისათვის; აგრეთვე საზოგადოებრივი სამეურნეო შენობა-ნაგებობების რემონტისათვის შეტანილი თანხები, წყლით, ელექტროენერჯითა და ავტოტრანსპორტით სარგებლობის გადასახდელები.

მებალეობის ამხანაგობიდან გასული (გარიცხული) წევრის ნაცვლად ამხანაგობის წევრად მიღებული პირი ვალდებულია გადახადოს შესასვლელი შესატანი, აგრეთვე ამხანაგობიდან გასული (გარიცხული) პირისათვის დასაბრუნებული მიზნობრივი თანხები (შენობა-ნაგებობათა ცვეთის გათვალისწინებით). საზაფხულო საბაღე სახლისა და სხვა ნაგებობების, ხილ-კენკროვანი ნარგავების ღირებულება, მიწის ნაკვეთის ასათვისებლად გაწეული სხვა ხარჯები.

მებალეობის ამხანაგობაში მიღებულ ახალ წევრს უფლება არა აქვს უარი თქვას ღირებულების გადახდაზე. იმ შემთხვევაშიც კი, როცა მას ნაკვეთზე სხვა სახლის აშენება სურს. არ შეუძლია მოითხოვოს ყოფილი წევრისაგან

სახლის ალება. ამხანაგობის წევრი რომ საბაღე სახლის პირადი მესაკუთრეა, ამაზე თუნდაც ის გარემოებაც მიუთითებს, რომ ის ვალდებული არ არის (ამხანაგობის წევრთა შემადგენლობიდან გასვლის შემთხვევაში) გადასცეს ეს სახლი ახალმიღებულ წევრს. მას უფლება აქვს გადაიტანოს საბაღე სახლი მის სარგებლობაში არსებულ სხვა მიწის ნაკვეთზე ან დაშალოს და თავისი შეხედულებისამებრ გამოიყენოს (გაყიდოს, გაჩუქოს და სხვა) სამშენებლო მასალა. თუ მეზაღეობის ამხანაგობა ან ახლად მიღებული წევრი ხელს შეუშლის ამხანაგობიდან გასულ მოქალაქეს ამ უფლების განხორციელებაში, მაშინ მას შეუძლია სასამართლოს მიმართოს თავისი საკუთრების უფლების დაცვის მოთხოვნით.

მეზაღეობის ამხანაგობის წევრს, როგორც საბაღე სახლის მესაკუთრეს, უფლება აქვს გადასცეს საბაღე სახლი სარგებლობისათვის სხვა პირს ქონების ქირავნობის ან ქონების ან ქონებით უსასყიდლოდ სარგებლობის ხელშეკრულებებით. საქართველოს სსრ სამოქალაქო სამართლის კოდექსის 270- და 235-ე მუხლებში ნათქვამია: ქონების ქირავნობის ხელშეკრულებით ვამქირავებელი კისრულობს სასყიდლოდ მისცეს დამქირავებელს ქონება დროებითი სარგებლობისათვის“.

„ქონებით უსასყიდლოდ სარგებლობის ხელშეკრულებით ერთი მხარე კისრულობს გადასცეს მეორე მხარეს ქონება დროებითი უსასყიდლოდ სარგებლობისათვის, ხოლო ეს უკანასკნელი კისრულობს სარგებლობის ვადის გასვლის შემდეგ დააბრუნოს აღნიშნული ქონება“.

თავისი ქონების განკარგვის უფლების განხორციელების დროს ამხანაგობის წევრი უნდა ხელმძღვანელობდეს იმ დებულებით, რომ არ შეიძლება ქონების გამოყენება პირადი გამორჩენისა და სხვა ანგარებითი მიზნებისათვის, საზოგადოების ინტერესების საზიანოდ. საქართველოს სსრ სამოქალაქო კოდექსის 108-ე მუხლში ნათქვამია: „თუ მოქალაქე პირადი საკუთრების საცხოვრებელ სახლს, აგარაკს (სახლის, აგარაკის ნაწილს) ან სხვა ქონებას სისტემატურად იყენებს არაშრომითი შემოსავლის მისაღებად, ეს სახლი, აგარაკი (სახლის, აგარაკის ნაწილი) ან სხვა ქონება უსასყიდლოდ უნდა იქნეს ჩამორთმეული სასამართლო წესით სახალხო დეპუტატების ადგილობრივი საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის სარჩელით.“

სასამართლო გადაწყვეტილებით ჩამორთმეული სახლი (აგარაკი) ან სახლის (აგარაკის) ნაწილი ჩაირიცხება სახალხო დეპუტატების ადგილობრივი საბჭოს ფონდში“.

„უშრომელი შემოსავლის წინააღმდეგ ბრძოლის გაძლიერების ღონისძიებათა შესახებ“, სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს დადგენილებით, მიეცათ მითითება სსრ კავშირის სამინისტროებსა და უწყებებს მოკავშირე რესპუბლიკების მინისტრთა საბჭოებს, სახალხო დეპუტატების ადგილობრივი საბჭოების აღმასკომებს გააძლიერონ კონტროლი მოქალაქეთა საზაფხულო საბაღე სახლების გამოყენებაზე, მოავგარონ იმ პირთა აღრიცხვა, რომლებიც აქირავებენ ამ სახლებს, უზრუნველყონ, რომ მკაცრად დაიცვან იმ კანონების მოთხოვნები, რომლებიც არეგულირებენ ამ ნაგებობათა ქირავნობის საკითხებს. მოკავშირე რესპუბლიკების მინისტრთა საბჭოებს დაევალოთ დაადგინონ ასეთი ხელშეკრულებების რეგისტრაციის წესი, დამქირავებლის მიერ საზაფხულო საბაღე სახლის სარგებლობისათვის საფასურის გადახდის პირობები და ზღვრული ოდენობა.

ამხანაგობის წევრი, განქორწინების დროს შეიძლება ვახდეს ერთ-ერთი ყოფილი მეუღლე, მამასადამე, საბაღე ნაკვეთი შეიძლება დარჩეს სარგებლობაში ამხანაგობის წევრ მეუღლეს, ან გადაეცეს მეორეს, მაგრამ ისმება საკითხი იმ ქონების შესახებ, რომელიც საბაღე ნაკვეთზე იმყოფება. საქორწინო და საოჯახო კანონმდებლობით დადგენილია, რომ მეუღლეთა მიერ ქორწინების განმავლობაში შექმნილი ქონება მათი საერთო თანასაკუთრებაა. მეუღლეებს აქვთ ამ ქონების მფლობელობის, სარგებლობის და განკარგვის თანაბარი უფლება ამ ქონებაზე, მეუღლეებს თანაბარი უფლება აქვთ იმ შემთხვევაშიც, თუ ერთი მათგანი უვლიდა შვილებს, ეწეოდა საოჯახო მეურნეობას, ან სხვა საბაღეო მიზეზით არ ჰქონდა დამოუკიდებელი შემოსავალი. ქონება, რომელიც მეუღლეებს დაქორწინებამდე ეკუთვნოდა, მათი პირადი საკუთრებაა, აგრეთვე პირადი საკუთრებაა ჩუქების ან მემკვიდრეობის წესით მიღებული ქონება. მეუღლეთა პირად საკუთრებად ითვლება აგრეთვე პირადი მოხმარების ნივთები (ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი) თუნდაც ისინი შექმნილი იყოს ქორწინებაში ყოფნის დროს მეუღლეთა საერთო სახსრებით, გარდა ძვირფასეულობისა. ამასთან მხედველობაში უნდა იქნას მიღებული ის, რომ თითოეული მეუღლის ქონება შეიძლება ცნობილი იქნეს მეუღლეთა საერთო საკუთრებად, თუ დადგენილი იქნება, რომ ქორწინების განმავლობაში ამ ქონების ღირებულება მნიშვნელოვნად გადიდდა. (მშენებლობის დასრულება, გადაკეთება, კაპიტალური რემონტი და სხვა).

საქართველოს სსრ საქორწინო და საოჯახო კოდექსის 22-ე მუხლში აღნიშნულია: „იმ ქონების გაყოფისას, რომელიც წარმოადგენს მეუღლეთა საერთო თანასაკუთრებას, მეუღლეთა წილი თანაბარია ცალკეულ შემთხვევაში სასამართლოს შეუძლია გადაუხვიოს მეუღლეთა წილის საკითხს, გაითვალისწინოს არასრულწლოვანი შვილების ინტერესები ან ერთ-ერთი მეუღლის ყურადსაღები ინტერესები. კერძოდ, ერთ-ერთი მეუღლის წილი შეიძლება გადიდებულ იქნეს იმის გათვალისწინებით, რომ მასთან ცხოვრობენ არასრულწლოვანი შვილები, რომ ის შრომის უუნაროა, აგრეთვე რომ მეორე მეუღლე თავს არიდებდა საზოგადოებრივ-სასარგებლო შრომაში მონაწილეობას ან ხარჯავდა საერთო ქონებას ოჯახის ინტერესების საზიანოდ.“

მეუღლეები ქორწინების განმავლობაში შექმნილი ქონების თანამესაკუთრეები არიან მუხედავად იმისა, რომელი მეუღლის სახელზეა გაფორმებული ეს ქონება. სხვა ქონებასთან ერთად მეუღლეთა საერთო საკუთრებას მიეკუთვნება საბაღე სახლი, სამეურნეო ნაგებობანი, ნარგავები და სხვა, რომლებიც შექმნილი და აშენებულია ქორწინების განმავლობაში, ასევე მიზნობრივი შესატანები. ასეთია მეუღლეთა შორის მათი საერთო ქონების გაყოფის წესი, მაგრამ ერთგვარად განსხვავებულად ხდება განქორწინებისას ნაკვეთზე იმყოფება. როგორც უკვე აღინიშნა, საბაღე ნაკვეთი არ იყოფა და მთლიანად სარგებლობაში რჩება ერთ-ერთ ყოფილ მეუღლეს. საბაღე ნაკვეთზევე რჩება შენობა ნაგებობები და ნარგავები. მათი ნატურით გაყოფა არ ხდება და საკუთრებაში რჩება იმ ყოფილ მეუღლეს, რომელსაც საბაღე ნაკვეთი აქვს სარგებლობაში. მეორე ყოფილ მეუღლეს აუნაზღაურდება მისი წილის ღირებულება, ასევე წილი მიზნობრივი შესატანებიდან.

შესაძლებელია შემთხვევები, როცა საბაღე სახლის მშენებლობასა და ნაკვეთის კეთილმოწყობაში მონაწილეობენ მეზობლების წევრის ნათესავები



და ნაცნობები, რომლებიც შემდგომში პრეტენზიას აცხადებენ საბაღე სახლისა და ნაკვეთის ნაწილზე. საბაღე ნაკვეთზე აშენებული სახლის საკუთრების უფლება განსხვავდება საცხოვრებელი სახლის საკუთრების უფლებისაგან. საბაღე ნაკვეთზე სახლის აშენების უფლება მხოლოდ ამხანაგობის წევრს აქვს და მხოლოდ მას შეიძლება ჰქონდეს მასზე საკუთრების უფლება. შრომისა და სახსრების გაწევა საბაღე სახლის მშენებლობაზე და მიწის ნაკვეთის კეთილმოწყობაზე არც ერთ შემთხვევაში არ წარმოშობს საბაღე ნაკვეთით სარგებლობის უფლებას. პირს, რომელიც მონაწილეობდა საბაღე სახლის მშენებლობასა და საბაღე ნაკვეთის კეთილმოწყობაში, შეუძლია მოითხოვოს მის მიერ გაწეული ხარჯების ანაზღაურება.

მეზღვების წევრის გარდაცვალების შემდეგ მისი ქონება მემკვიდრეებზე გადადის. სამკვიდრო ქონების შემადგენლობაში სხვა ქონებასთან ერთად შედის საბაღე სახლი, სხვა სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობები, ნარგავები, რომლებიც ამხანაგობის გარდაცვლილი წევრს ჰქონდა პირადი საკუთრების უფლებით, ასევე მიზნობრივი შესატანები. ამ ქონების მემკვიდრეობით გადასვლა ხორციელდება მემკვიდრეობის შესახებ კანონმდებლობის შესაბამისად.

როგორც ცნობილია, მემკვიდრეობა შეიძლება განხორციელდეს კანონის ან ანდერძის საფუძველზე. პირველი შემთხვევაში მემკვიდრეთა წრე და მემკვიდრეობის მისაღებად მათი მოწოდების წესი კანონით არის განსაზღვრული, მეორე შემთხვევაში კი გარდაცვლილის ქონება მთლიანად ან ნაწილობრივ გადადის ანდერძით დანიშნულ მემკვიდრეებზე.

კანონიერი მემკვიდრეობა მოქმედებს ყოველთვის, თუ ანდერძით სხვა რამ არ არის გათვალისწინებული: ა) დატოვებული არ იყო ანდერძი; ბ) ანდერძი ბათილად იქნა ცნობილი; გ) ანდერძი ეხება ქონების ნაწილს; დ) ანდერძით მემკვიდრე გარდაიცვალა სამკვიდროს დამტოვებელზე აღრე, ან არ მიიღო მემკვიდრეობა.

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, საბაღე სახლი და სხვა ქონება საბაღე ნაკვეთის სამკვიდრო ქონებაში შედის და გადადის მემკვიდრეებზე. მემკვიდრეობის შესახებ ზოგადი წესების შესაბამისად ამასთან გათვალისწინებული უნდა იქნეს ერთი სპეციფიკა: აღნიშნული ქონება ნატურით შეიძლება გადავიდეს მხოლოდ იმ მემკვიდრეებზე, რომელსაც მეზღვების ამხანაგობის წევრად მიიღებენ. ამ უკანასკნელმა დანარჩენ მემკვიდრეებს უნდა გადაუხადოს სამკვიდრო ქონებაში მათი წილის ფულადი ღირებულება, ასევე კუთვნილი ნაწილი მიზნობრივი შენატანებიდან. თუ მემკვიდრე, რომელიც ამხანაგობის წევრად არის მიღებული, ნებაყოფლობით არ გადაუხადის კუთვნილ თანხას სხვა მემკვიდრეებს, მაშინ ამ უკანასკნელთ უფლება აქვთ მიმართონ სარჩელით სასამართლოს. ასეთ სარჩელს სასამართლო მხოლოდ იმ შემთხვევაში დააკმაყოფილებს, თუ მოსარჩელები აღარ სარგებლობენ საბაღე ნაკვეთით და გაათავისუფლეს საბაღე სახლი.

საბაღე სახლი და საბაღე ნაკვეთზე განლაგებული სხვა ქონება შეიძლება ანდერძით იქნეს დატოვებული ერთი ან რამდენიმე პირისათვის, მაგრამ ისე არ უნდა გაიგოთ, რომ რადგან ქონება ანდერძით მემკვიდრეს ეკუთვნის, ის აუცილებლად მას უნდა გადაეცეს ნატურით. ამხანაგობის წევრად მიღების უპირატესობა შეიძლება მიეცეს სხვა მემკვიდრეს, ხოლო პირი, რომლისთვისაც საბაღე სახლი და საბაღე ნაკვეთზე განლაგებული სხვა ქონება იყო ნაანდერძივე, მიიღებს ამ ქონების ღირებულებას.

საზაფხულო საბაღე სახლი იმ ობიექტებს მიეკუთვნება, რომლებიც ექვემდებარებიან სავალდებულო სახელმწიფო დაზღვევას. საბაღე სახლი დაზღვევა დანადგარების ან დაზიანების შემთხვევისათვის, თუ ასეთი გამოიწვია ხანძარმა, აფეთქებამ, მეხის დაცემამ, წყალდიდობამ, მიწის ძვრამ, ქარიშხალმა, გრივალმა, ღვარცოფმა, სეტყვამ, მერწყურმა და კანონით გათვალისწინებულმა ზოგიერთმა სხვა შემთხვევამ.

ზემოთ მითითებულ შემთხვევებში, ნაგებობის განადგურების ან დაზიანებისას დამზღვევი, ხოლო იმ ადგილზე არ ყოფნის შემთხვევაში ოჯახის სრულწლოვანი წევრი ვალდებულია ერთი დღე-ღამის განმავლობაში განაცხადოს ამის შესახებ სახელმწიფო დაზღვევის ინსპექციაში ან სახალხო დეპუტატების სასოფლო საბჭოს აღმასკომში. ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, ვალდებულია არა უგვიანეს მეორე დღისა შეატყობინოს დაზღვევის სახელმწიფო ინსპექციას ნაგებობის განადგურების ან დაზიანების თაობაზე შემოსული განცხადების შესახებ.

სახელმწიფო დაზღვევის ინსპექციას უფლება აქვს უარი თქვას სადაზღვევო საზღაურის გადახდაზე თუ დამზღვევი (ან ოჯახის სრულწლოვანი წევრი), როცა ამის შესაძლებლობა ჰქონდა, არ განაცხადებს დადგენილ ვადაში მომხდარის შესახებ. დამზღვევი სადაზღვევო საზღაურს არ გადაიხდის ასევე, თუ ნაგებობის განადგურება ან დაზიანება დამზღვევის ან მისი ოჯახის სრულწლოვანი წევრის განზრახი მოქმედების შედეგი იყო.

#### Л. ХУСКИВАДЗЕ

### ИМУЩЕСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ САДОВОДЧЕСКИХ ТОВАРИЩЕСТВ

#### Резюме

Рассмотрено создание садоводческих товариществ, правовое положение его членов, вопросы управления товариществом, формы собственности, возникающие при имущественных отношениях.

Подробно рассмотрен Закон «О кооперации в СССР», где точно определено место садоводческих и садоводческо-огороднических товариществ, вследствие чего они отнесены к кооперативной системе, что, по нашему мнению, является правомерным.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის მართვის სამართლებრივი პრობლემების განყოფილებამ

## ქრონიკა, ინფორმაცია, რეცენზია

ქართული საკანონმდებლო ძეგლის რუსული თარგმანის განხილვა

საქართველოს სსრ მეციერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრის სამეცნიერო საბჭოზე განიხილეს „ძეგლის დადება გიორგის V-ის ბრწყინვალისა“-ს რუსული თარგმანი, რომლის ავტორია იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი დ. ფურცელაძე. ქვემოთ ვაქვეყნებთ ამ განხილვის მასალებს.

### „ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა“

(საჯარო განხილვის მოკლე ანგარიში)

1989 წლის 9 თებერვალს „სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრის“ სამეცნიერო საბჭოს საჯარო, გაფართოებულ სხდომაზე მოეწყო განხილვა წიგნისა „Уложение Георгия V-ого Блистательного. Подготовка грузинского текста, русский перевод, введение, примечания, глоссарий и указатели Д. Ш. Пурцеладзе, Тбилиси, „Мецნიერება“, 1988“.

სხდომას უძღვებოდა ცენტრის დირექტორის მოადგილე იურ. მეცნ. კანდ. გ. ხეცურანი.

მომხსენებლად დასახელებული პუბლიკაციის თაობაზე სხდომას წარუდგა საქ სსრ მეცნ. აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე ისტორ. მეცნ. კანდ. ედიშერ ხოშტარია-ბროსე, მან ვრცლად წარმოაჩინა ნაშრომის ღირსებანი და საბაეჭროდ, კაცმა თქვას, მხოლოდ ერთი, სახელდობრ გამოქვეყნებული ძეგლისეული ტერმინების თარგმან-ქუთარგმნელობის საკითხი წამოჭრა — ტერმინები ყველა უნდა ითარგმნებოდეს.

გარდა ამისა მან განსაზღვრავდა დასახა „ძეგლის დადების“ შედგენის ხანისა და შემდგენელის გიორგი V-ის კავშირ-დამოკიდებულება ეგრეთ წოდებული „ბაგრატ კურაპალატის სამართლის“ ჩამოყალიბებასთან ვითარცა სხვადასხვა დროის ნორმატიული აქტების ერთგვარი კრებულისა<sup>1</sup>.

ე. ხოშტარია-ბროსეს მოხსენების შემდეგ შრომის განხილვაში მონაწილეობა მიიღეს ცენტრის სამეცნიერო საბჭოს წევრებმა და სხვა თანამშრომლებმა: ქართული სამართლის ისტორიის განყოფილების გამგემ იურიდ. მეცნ.

1 ე. ხოშტარია-ბროსეს მოხსენება ქვემოთ სრულად ქვეყნდება „ბაგრატ კურაპალატის სამართლის“ ჩამოყალიბებაში გიორგი V-ისა და მისი ხანის მნიშვნელობის გამო იხ. ედიშერ ხოშტარია-ბროსე, ე. წ. „ბაგრატ კურაპალატის სამართლის“ შესწავლისა და საქართველოში მოქმედი ფეოდალური კანონმდებლობის საკითხისათვის“, „ეურნ. მეცნე“, ისტორ., არქეოლოგ., ეთნოგრ. და ხელოვნ. ისტორ. სერია, თბ., 1987, № 1.

დოქტორმა პროფესორმა გ. ნადარეიშვილმა<sup>2</sup>, წიგნის რედაქტორმა იურიდ. მეცნ. კანდ. ი. ფუტყარაძემ, იურიდ. მეცნ. დოქტორმა პროფესორმა გ. ტყეშელიაძემ და იურიდ. მეცნ. კანდიდატებმა ბ. ზოიძემ და ს. გოგინავამ.

ერთობიერ აღიარებულ იქნა შრომის დიდი ღირსება და მისი მნიშვნელობა ქართული სამართლის ისტორიის წარმოჩენა-შესწავლისათვის და საქართველოს ზოგადი ისტორიის შესაბამისი პრობლემების კვლევისათვის, აღინიშნა, რომ იგი, და დ. ფურცელაძის მანამდელი პუბლიკაციებიც, უეჭველად ემსახურება ქართული ეროვნული სამართლის ჩართვას საერთო ისტორიულ-სამართლებრივი კვლევა-ძიების არეში, ქართველი ხალხის სამართლებრივი კულტურის, მისი ერთობ ისტორიულად კულტურისნობის წარმოჩენას საქვეყნოდ, საერთაშორისოდ. დაფასდა ხარისხი თვითონ თარგმანისა, რომელიც ზედმიწევნითადაა და თანამდევ აპარატთან ერთად დედანი ტექსტის ერთნაირ გრამატიკულ, ლოგიკურსა და სისტემატიკურ კომენტარსაც იძლევა.

გამოითქვა მოსაზრება „ძეგლის დადების...“ გამოცემის გამოყენებით მნიშვნელობაზეც კი, — მისი ზოგი დანაწესების ეროვნული კონსტრუქციისა და აგრეთვე ტერმინოლოგიის მხრივ ჩვენს თანამედროვე საკანონმდებლო პრაქტიკაში (ზ. ზოიძე).

აღინიშნა ახლანდელი გამოცემის სისრულე, ის რომ იგი ასახავს წინამორბედ წყაროებსა და ლიტერატურასაც: ვახტანგ VI-ის კრებულის ზანდუკ-საძიებლის ამონაკრებს, ჯერ XIX საუკუნის რუსეთის სენატისეულ თარგმანს აგრეთვე ი. უორდაროვის ინგლისურსა და უ. კარასტის ფრანგულ თარგმანებსაც, მათი თანამდევნი და აგრეთვე ჯერ დ. ბაქრაძისეული კომენტარების სხარტი მიმოხილვით<sup>3</sup>.

ი. ფუტყარაძემ გამოცემის უეჭველ ღირსებად დასახა კერძოდ მისი საწინიერო აპარატის — ტექსტობრივ სქოლიოთა, საძიებლებისა და გლოსარიუმის სიმდიდრე და ხარისხი; ამასთანავე მან უსაყვედურა გამომცემლობას უპატივებელი კორექტურული შეცდომების გამო.

ს. გოგინავამ ყურადღება მიაპყრო „დარბაზის“ ცნების გადმოცემას, იმას სახელდობრ ვითომ თარგმანში ეს ცნება კვლავ სამეფო, სახელმწიფო საბჭოდ ისახებოდეს, თუმცა ახალი გამოკვლევებით (ი. ანთელავასი) და თითქოს თვითონ დ. ფურცელაძის ამ ბოლოდროინდელი წერილითაც<sup>4</sup>, მხოლოდ მეფის რეზიდენციას უნდა ნიშნავდესო.

დ. ფურცელაძემ თავისი პასუხი ორ საკითხს მიუძღვნა.

მისი აზრით, სამართლის ძეგლების თარგმნის დროს მანაც წესად არ უნდა იდებოდეს, რომ ყველა ტერმინი გინდა არ გინდა ითარგმნებოდეს. ზომ არ ითარგმნება ისეთი უცხოური ტერმინები, როგორებიცაა, ეთქვათ, სკვა-

2 ამ ანგარიშის დაბეჭდვა ზოგი გარემოების გამო ცოტა არ იყოს შეგვიანდა. ამასობაში გამოქვეყნდა გ. ნადარეიშვილის საფუძვლიანი რეცენზია — „გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის ახალი გამოცემა“, ჟურნ. „მნათობი“, 1989, № 5, გვ. 172-175.

3 წიგნის მომზადების დროს გამომცემელს სამწუხაროდ ჯერ არ მიუწვდებოდა ხელი ი. შარაძის შრომაზე „შესავალი ქართული ფეოდალიზმის შესწავლისათვის (გიორგი ბრწყინვალის ძეგლის დადება)“, რომელიც 1971 წელს პარიზ-ჟენევაში ფრანგულად დაიბეჭდა.

4 კრებ. „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები“, IV, „მეცნიერება“, 1986, გვ. 164—178. დავით ფურცელაძე, „გიორგი V „ძეგლის დადების“ მოწმობანი „დარბაზის“ თაობაზე“.

ი ი-ი, გ რ ა ფ-ი, მ ა რ კ ი ზ -ი, შ ე რ ი ფ-ი, ყ ი უ რ-ი, ს ე ნ ა ტ-ი, პ ა რ ლ ა-  
 მ ე ნ ტ-ი და სხვა მრავალი. თარგმნა-უთარგმნელობის ნიშნად თითქოს ის  
 უნდა იყოს, თუ რამდენად სრული, ერთაზროვანი, განსაკუთრებულობას მო-  
 კლებული შესატყვისი მოეძებნება ამა თუ იმ ტერმინს თარგმანის ერაში ამის  
 ნათელსაყოფად მოტანილ იქნა მაგალითები, მათ შორის თუნდაც შემდეგვი:  
 გ ლ ლ ე ხ-ს სხვა ეტიმოლოგია აქვს ვიდრე კ რ ე ს ტ ი ა ნ ი-ს.  
 ყ მ ა-ში თარგმნისას საეჭვოა საიმედოდ განვასხვავოთ პ ო დ დ ა ნ ი და  
 კ რ ე პ ო ს ტ ნ ო ი.

ე რ ი ს თ ა ვ-ი ეტიმოლოგიურად მხოლოდ რამდენადმეა ახლო ვ ო ე ვ ო-  
 დ ა ს თ ა ნ და ამასთანავე როგორც ინსტიტუტი საკმაოდ სხვა წარმოშობა-ხასი-  
 ათისაა.

ს ი ს ხ ლ-ი ვითომ შეიძლება კ რ ო ვ-ად ითარგმნებოდეს, თუნდაც გამო-  
 თქმაში „სისხლი სდის“?, და თანაც შესატყვისი ვ ი რ ა და ც ე რ გ ე ლ დ ი  
 ხომ თვითონაც არ ითარგმნებიან.

ხ ე ვ ი ს ბ ე რ-ისა და ხ ე ვ ი ს თ ა ვ-ის თავთავის მნიშვნელობას ვითომ  
 იმით ეშველება თუ „ბერს“ ს ტ ა რ ე ც-ად ვთარგმნით, ხოლო „თავს“ გ ო-  
 ლ ო ვ ა-დ?

მ ა მ უ ლ-ი და მ ე მ ა მ უ ლ ე ვ ო ტ რ ი ნ ა-თი და ვ ო ტ რ ი ნ ი ნ ი კ-ით  
 ძალიან პირობითად თუ გადმოიცემა.

ამგვარი მაგალითები ბლომად მოიპოვებაო, და მოტანილების საპირის-  
 პიროდ წამოყენებულ იქნა თუნდაც შემდეგი ტერმინები.

ვთქვათ განმგებელი პ რ ა ვ ი ტ ე ლ-თან რაიმე განსაკუთრებული  
 შინაარსის მატარებელი არ არისო, ასევე ც ი ხ ი ს თ ა ვ ი ს ხვა არაფერია თუ  
 ა რ ნ ა ჩ ა ლ ნ ი კ (გლავა, კომენდატ) კრეპოსტი.

დაბოლოს, — უ-არ ზ ა ნ გ-ობ ა სრულიად ისევეა ნაწარმოები, როგორც  
 რუსული ბ ე ს ჩ ე ს ტ ი ე: „უ“ რისამე უქონლობის აღმნიშვნელი წინსართია  
 (ბ ე ზ!), „ა რ ზ ა ნ გ“ სპარსულიდანაა და პ ა ტ ი ე ს ნ ი შ ნ ა ვ ს (ჩ ე ს ტ); ამრი-  
 გად უ-არ ზ ა ნ გ ო ბ ა-უ-პ ა ტ ი ო ბ ა ს და მას სწორედ და სრულიად  
 ბ ე ს-ჩ ე ს ტ-ი შეესატყვისება.

„ბავრატ კურაპალატის სამართლის“ გამო დ. ფურცელაძემ გაიხსენა ამ  
 ძეგლის პრეამბულა — „სახელითა ღმრთისაითა და ი წ ყ ე ბ ი ს საღმრთოისა  
 გაჩენილი და გასაჩენელი პ ი რ ვ ე ლ ა დ (!-დ. ფ.) დავითიან ბ ა გ რ ა ტ-კ უ-  
 რ ა პ ა ლ ა ტ ი ს ა და (!-დ. ფ.) აღმშენებელთა მ ე ფ ე თ მ ე ფ ე თ ა ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ა  
 და მ ე რ მ ე ე ბ ს კ ო პ ო ზ თ ა, დიდებულთა და აზნაურთა, და ჭკუიანთა კაცთა მ ე-  
 ფ ე თ ა წინაშე ერთბამად გაჩენილი განგებთა ღმრთისაითა“ — რომელიც  
 მართლაც იძლევა საბუთს ვიგულოთ, რომ ხელთ სხვადასხვა ხანის სამართლის  
 წიგნთა ან თუნდაც უფრო მნიშვნელოვან ცალკე კანონმდებულებათა კრებული  
 უნდა გვქონდეს, ჭკუასთან ახლოა ისიც, რომ ასეთი კრებულის ჩამოყალიბე-  
 ბისათვის გიორგი VI-ის „ძეგლის დადების“ შექმნისა და „ხელმწიფის კარის  
 გარიგების“ აღორძინების ხანას უაღრესი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა.

ახლა „დარბაზის“ თაობაზე: დაწესებულება — „სამეფო საბჭო“ იყო იგი  
 თუ სამეფო რეზიდენციის მეტს არაფერს გულისხმობდა გადაწყვეტილად ძნე-  
 ლი სათქმელია. თარგმანში შენარჩუნებულია „დ ა რ ბ ა ზ ი“ და ყველა  
 კონტექსტი საბჭო-დ გაგებასაც ითმენს და რეზიდენცია-დაცო განმარტა-  
 დ. ფურცელაძემ.



ამის შემდეგ მან ასე განაცხადა: „დღევანდელი შეკრებილობა შემთხვევასა და შესაძლებლობას გვაძლევს „ძეგლის დადების“ გამოცემის „შესავალს“ შემდეგი დავძინოთ. ამ შესავალში წამოჭრილია საკითხი, თუ რა საფუძველი ჰქონდა ვახტანგ VI-ს, როცა თავისი კორპუსის პრეამბულაში აცხადებდა „ძეგლის დადებით“ „სჯიდენ სამნივე ესე სამეფონი ქართლისანი“-ო, ე. ი. ვითომ ამ თითქოსდა პარტიკულარული კანონმდებლობის ძეგლს მთელს საქართველოში საყოველთაო მოქმედება მოეპოვებინოს.

ამის საფუძველად ის ვიგულებ, რომ „ძეგლის დადებაში“ სახელმწიფო მმართველობის მწყობრი სისტემა ჩამოყალიბებულია<sup>5</sup>.

მაგრამ „ძეგლის დადების“ საერთო-საქვეყნო მნიშვნელობისა და მოქმედების საბუთი ამასთანავე, და უფრო მეტად და უმთავრესადაც უფრო ის უნდა ყოფილიყო, რომ იგი ქართული სამართლის ერთადერთი კანონმდებლობაა, რომელშიც სხარტად, ზოგად ნორმებად ჩამოყალიბებულია ფეოდალური მიწათმფლობელობის ძირეული, განმსაზღვრელი დებულებანი: მამულის ქერა სამსახურის პირობით.

ეს დებულებანი წარმოდგენილია „ძეგლის დადების“ მე-16-ესა და 28-ე მუხლებში:

საჯაროდ, საბეგროდ [და] სალაშქროდ“ „შეწყალება“ და მამულის „ბოძება“ „დარბაზით“, ე. ი. უზენაესი ხელისუფლებისაგან წარმოებს.

ნაწყალობე-ნაბოძები მამულის ქერა (მფლობელობა!) და მის საფუძველზე სამსახური შთამომავლობით-მემკვიდრეობითია გვარში, ვიდრე სრულ ბეითალმანობამდე.

საკითხავია, რაღა „ძეგლის დადებაში“ ისახა ეს დებულებანი: იმიტომაც, რომ ეს კანონმდებლობა ისეთი კუთხისათვის დაიდო, სადაც ბატონყმობა არ იყო, მოსახლეობა მეფის უშუალო ქვეშევრდომობაში იმყოფებოდა.

ახლა დრო და გარემოება ხელს არ გვიწყობს აქვე წარმგვედგინ-და-გვეპირსპირებინა მოტანილი ზოგადი დებულების მგულისხმებელ-ამსახველი კერძო და არაპირდაპირი დადგენილებანი, რომლებიც ამ საგანზე ჩვენს სხვა ნორმატიულ აქტებში მოიძიება“-ო, დაასრულა დ. ფურცელაძემ და პაექრობის მონაწილეთ მადლობა მოახსენა.

„ძეგლის დადების“ გამოცემის განხილვა ამით დასრულდა.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრის ქართული სამართლის ისტორიის განყოფილებამ

<sup>5</sup> „ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა... 1988, გვ. 15.

### აღიზარ ხოზარია-გროსი

## გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ ახალი რუსული თარგმანის გამოცემის გამო

უპირველეს ყოვლისა მინდა ხაზგასმით აღვნიშნო, რომ განსახილველი წიგნის — „ძეგლის დადება გიორგი V-ის ბრწყინვალისა“ (ქართული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, გლისარი-უმი და საძიებლები დაურთო დავით ფურცელაძემ — თბილისი, „მეცნიერება“, 1988 წ.) სახით, ჩვენ საქმე გვაქვს დიდმნიშვნელოვან ნაშრომთან, რომელიც შესრულებულია მაღალ მეცნიერულ დონეზე, მაქსიმალური კომპეტენტურობით. ეს არ არის ბატონ დავით ფურცელაძის პირველი ასეთი ნაშრომი. მას ეკუთვნის აგრეთვე ასევე მნიშვნელოვანი და მაღალ მეცნიერულ დონეზე შესრულებული თარგმანები ვახტანგ VI-ის სამართლისა (რომელიც ცალკე წიგნად გამოიცა 1980 წ.) და ე. წ. „ბაგრატ კურაპალატის სამართალსაც“ [„კანონიკურ სამართალთან“ ერთად], გამოქვეყნდა „მაცნეს“ სამართლის სერი-აში (1985, № 4 და 1986 № 1).

თავის დროზე [1981 წწ.] მე მომეცა შესაძლებლობა ასეთსავე განხილვა-ზე გაკეთებულ მოხსენებაში სიამოვნებით აღვნიშნა ვახტანგ VI-ის სამართლის, ბატონ დავითის მიერ შესრულებული თარგმანის და პუბლიკაციის, მაღალი ღირსებანი, და დღესაც ვიმეორებ იგივეს. ამ შრომებისათვის ბატონ დავითს უდავოდ ეკუთვნის ჩვენი სამეცნიერო საზოგადოებრიობის მხრივ დიდი მადლობა. ამ თარგმანების სახით დაინტერესებულ მკითხველს და აგრეთვე მნიშვნელოვანწილად საზღვარგარეთელ სპეციალისტებსაც (რამდენადაც რუსული ბევრისათვის იქ უფრო ხელმისაწვდომია), ხელთ აქვთ ქართული სამართლის სამი უმნიშვნელოვანესი ძეგლის ისეთი თარგმანი და პუბლიკაცია, რომელიც სავსებით სანდოა დედანთან ადეკვატურობის თვალსაზრისით. და თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ თარგმანში ხშირად ხდება თვით ძეგლის ზოგიერთი ბუნდოვანი ადგილის გახსნაც, ამდენად ამ შრომებს არა მარტო მაღალ დონეზე შესრულებული თარგმანების მნიშვნელობა აქვთ, არამედ ისინი, გარკვეული გაგებით, ნაწილობრივ მაინც თვით ძეგლების კრიტიკულად დადგენის ცდას და ნიშუშსაც წარმოადგენენ.

ასეთი შეფასება სრულიადაც არ ჩაითვლება რამე გადაჭარბებულად, არამედ საქმის ჰერმეტიკ ვითარებას ასახავს, რამდენადაც ასეთი დასკვნამდე მივდიხართ გულმოდგინე ჩაკირკიტების შედეგად, რაც ალბათ დღევანდელი განხილვის დროსაც გამოჩნდება.

საქმე ისაა, რომ განხილვა განხილვაა და აქ, ნაშრომის ზოგად შეფასებასთან ერთად, ჩვენი შენიშვნებიც უნდა წარმოვადგინოთ, მაგრამ ამთავითვე მინდა აღვნიშნო შემდეგი: წარმოდგენილ ნაშრომზე, კერძოდ ძეგლის თარგმანზე, მსჯელობის დროს ჩვენ საკითხს ასე ვაყენებთ — ბატონ დავითს ესა თუ ის ადგილი, ესა თუ ის ტერმინი ასე და ასე აქვს ნათარგმნი, რაიმე

განსხვავებულის კატეგორიულად მტკიცების საფუძველი, როგორც წესი, ჩვენ არა გვაქვს. მხოლოდ რამოდენიმე ადგილას ჩვენ შეიძლება მივცეთ თავს უფლება განსხვავებული თარგმანის შემოთავაზებისა. ისეთი შემთხვევა კი, როდესაც ჩვენ არ ვეთანხმებით ბატონ დავითს (უფრო სწორად, თვითონ არ ვეთანხმება ჩვენ), მხოლოდ ერთია. ეს ეხება სიტყვა „მსოფლიონის“ გაგებას და ამდენად თარგმანსაც, რაზედაც უფრო დაწვრილებით ქვემოთ მოგახსენებთ. მაგრამ ესეც მეცნიერული განსჯის საგანია და, ბუნებრივია, ჩვენ ერთნაირად გვაქვს უფლება ჩვენს თვალსაზრისზე ვიდგეთ. მითუმეტეს, რომ ბატონ დავითს ამ სადავო შემთხვევაში სხვა თანამაზრენიც ჰყავს, მე კი მგონი ჭერჭერობით მარტო ვარ.

თავდაპირველად შევეხები წიგნისათვის წამძღვარებულ შესავალს: აქ მოცემულია მოკლე, მაგრამ საკმაოდ მკაფიო დახასიათება იმ ეპოქისა, რომელშიც შეიქმნა „ძეგლის დადება“. ბუნებრივია, ავტორი ჩერდება თვით გიორგი V ბრწყინვალის მოღვაწეობის შესახებ წყაროების მონაცემებზე — კერძოდ ვახუშტის ცნობებზედაც მთიულეთში მეფის ყოფნისა და მთიულთათვის „ძეგლის დადების“ თაობაზეც. ქვემოთ ავტორი ეხება საკითხს თუ რატომ ვახდა საჭირო მაინცდამაინც მთიულეთისათვის კანონის გაჩენა. ამასთან დაკავშირებით დასმულია კითხვა: იმიტომ ხომ არა, რომ ბარის საქართველოსათვის უკვე არსებობდა კანონმდებლობა, რომელიც მთას არ გამოადგებოდა, ხოლო მთისათვის კი ასეთი კანონმდებლობა ჯერ არ იყო გაჩენილი?

ძეგლის პრეამბულაზე და ზოგიერთ მუხლზე [42, 46] დაკვირვებისა და ლიტერატურაში (ივ. ჯავახიშვილი, ი. დოლიძე) გამოთქმულ მოსაზრებათა საფუძველზე ავტორი ვარაუდობს, რომ „გიორგი V-ის საკანონმდებლო კოდექსის ხელთ ჰქონდა როგორც საერთო ეროვნული საკანონმდებლო ძეგლები, ასევე უცხოური სამართლებრივი წყაროები“. მაგრამ აქვე დასძენს: „არ არის გამორიცხული, რომ კერძოდ 42-ე მუხლი (რომელიც ლომისის გლეხის სისხლის განსაზღვრას ეხება და „თვით ძველთაგან გაჩენილად“ არის წარმოდგენილი) — შეიძლება გულისხმობდეს არა საერთო-სახელმწიფოებრივ სამართალს, არამედ საგანგებო სასისხლო სიგელსაც“, ხოლო 46-ე მუხლთან დაკავშირებით [სადაც წერია: „სარგებელი არც ქართველთ სჯულსა ძეს წესად რომე აიღონ, და არც სხვათა სჯულთა უწერიან“], ავტორი აღნიშნავს, რომ აქ სავარაუდოა იგულისხმება ქართველთა სარწმუნოებრივი სჯული, „კანონი“ და სხვათა სარწმუნოება (მათ შორის არაქართულიც). სხვა შემთხვევაში (მუხლები 2, 13) ავტორი ადგილობრივ წეს-ჩვეულებებს ხედავს („წესი“ და „ძველთაგან გაჩენილი“).

ბატონ დავითის ასეთი სიფრთხილე — იმ თვალსაზრისით, რომ იგი კატეგორიულად არ ამტკიცებს გიორგი ბრწყინვალემდე საერთო-სახელმწიფოებრივი ქართული საკანონმდებლო ძეგლის — ერთიანი სამართლის წიგნის-კოდექსის, არსებობას, სავსებით გასაგები და გამართლებულიცაა. თავის შემდგომ მსჯელობას, სადაც იგი ჩამოთვლის ჩვენთვის ცნობილ ადრეულ ქართული სამართლის ძეგლებს — ე. წ. „ბავრატ კურაპალატის სამართალს“ (რომელსაც იგი სავარაუდოდ XI ს. მიაკუთვნებს), „ბექასა და აღბულას კანონებს“ — იგი ასე ამთავრებს: „ძნელია დავუშვათ, რომ ყოფილიყო ცალკე საერთო-ქართული კოდექსი, იგი ისე გამქარაიყო [დაკარგულიყო], რომ მისი არსებობის კვალიც კი არსად დარჩენილიყო. ბუნებრივია, იბადება კითხვა, რამდენად შესაძლებელია, რომ ქართულ სახელმწიფოს არ ჰქონდა ერთიანი კანონმდებლობა?“ აქ

ბატონი დავითი იმოწმებს ივ. ჯავახიშვილს (თხზულებანი, ტ. VI, გვ. 85), რომელსაც ეს შესაძლებლად მიაჩნია, ხოლო თვითონ საკითხის სიღრმეში შეჭრისაგან ანუ დაბეჭდვით რაიმეს მტკიცებისაგან თავს იკავებს. და, ვფიქრობთ, სწორედაც იქცევა.

მართლაც, როდღაც უნდა ვივარაუდოთ საქართველოში საერთო სახელმწიფოებრივი ფეოდალური სამართლის ძეგლის-კოდექსის არსებობა, ეს კითხვა ფრიად საჭოკმანო და არც თუ იოლად გადასაწყვეტია.

ასეთ საკანონმდებლო ძეგლად შეგვეძლო მიგვეჩინა ე. წ. „ბაგრატ კურაპალატის სამართალი“. ასეთი ვარაუდიც არსებობდა, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ეს არ მართლდება. არც „ბექასა და აღბულას სამართალი“, იყო თავდაპირველად საერთო-სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ძეგლი. იგი საქართველოს ერთი რეგიონისათვის იყო შედგენილი და ზოგადი მნიშვნელობა მხოლოდ უფრო მოგვიანებით მიიღო. ამდენად, საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის ხანისათვის, მართლაც, არ დასტურდება ასეთი საერთო-სახელმწიფოებრივი სამართლის ძეგლის არსებობა. მაგრამ, როდემდის გავრძელდა ასეთი ვითარება? ცხადია, რომ გარკვეულ დროს მოაწიფდა საჭიროება ასეთი სამართლის შექმნისა და იგი შეიქმნა კიდევ. მაგრამ იგი მთლიანად ახლიდან კი არ დაიწერა, არამედ გარკვეულ დროს აღებული იქნა საქართველოში, მის სხვადასხვა კუთხეში მოქმედი საკანონმდებლო ძეგლები, ცალკეული სამეფო და სხვა განჩინებანი და შეერთდა ერთიან სამართლის კოდექსად, ისე როგორც ამას ევროპაშიც ჰქონდა ადგილი შუა საუკუნეებში. რა კოდექსი შეიძლება იყო ყოფილიყო ეს, ანდა როდის მოხდა მისი, ასე ვთქვათ, შეკოწიწება (გაერთიანება)?

ცნობილია, რომ ე. წ. „ბაგრატ კურაპალატის სამართლის“ რაობაზე ჩვენთან არ არის აზრთა ერთიანობა. ნაწილი მკვლევართა მას მიიჩნევს მთლიანად XI ს. ძეგლად (ი. დოლიძე, მ. კეკელია...), ნაწილი კი მას სხვადასხვა დროის შრეების შემცველ სამართლის ძეგლად თვლის. ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილი ბაგრატ კურაპალატს მხოლოდ ამ ძეგლის დასაწყისს ვ მუხლს მიაწერდა, ხოლო დანარჩენს უფრო გვიანდელად თვლიდა. ასეთივე მოსაზრებას გამოთქვამდნენ ივ. სურგულაძე, ა. კიკვიძე, — უკანასკნელი ამ ძეგლს საერთოდ „კონგლომერატს“ უწოდებდა და მასში XVI ს. შრეებსაც ადასტურებდა. ჩვენმა საგანგებო კვლევამ დაადასტურა ასეთი შეხედულების სისწორე. ჩვენ ისეთი ვარაუდიც გამოვთქვით, რომ ე. წ. „ბაგრატ კურაპალატის სამართალი“, როგორც იმ დროისათვის არსებული სასამართლო განჩინებათა კრებული, შედგენილ-შეკრებილი იქნა დაახლოებით მაშინ, როდესაც შედგა ბექა-აღბულას სამართლის წიგნი, ე. ი. XIII—XIV საუკუნეებში — უფრო გიორგი ბრწყინვალის (1314—46) ან ბაგრატ V-ის (1360—1393) დროს, როდესაც საერთოდ დიდი ყურადღება ექცეოდა საკანონმდებლო საქმიანობას. (იხ. ე. ზომტარიანი-ბროსე, ე. წ. „ბაგრატ კურაპალატის სამართლის“ შესწავლისა და საქართველოში მოქმედი ფეოდალური კანონმდებლობის საკითხისათვის, „მაინე“, ისტორიის... სერია, 1987, № 1).

ასე რომ ერთიანი ქართული საერთო-სახელმწიფოებრივი სამართლის ძეგლის შექმნის დროის საკითხი ჯერ კიდევ ღიაა და საგანგებო კვლევის საგნად რჩება. ბატონ დავითის დამოკიდებულება კი ამ საკითხისადმი უდავოდ ანგარიშგასაწევეა.

ეხლა შევეხოთ თვით „ძეგლის დადების“ ახალ თარგმანს.

ისტორიული ძეგლის, და კერძოდ, სამართლის ძეგლის თარგმანისას ერთ-ერთი ყველაზე საპასუხისმგებლო საქმეა იმის განსაზღვრა თუ რომელი სიტყვა, რომელი ტერმინი უნდა ითარგმნოს და რომელი დარჩეს უთარგმნელად. ეს უპირველეს ყოვლისა დამოკიდებულია იმაზე, არსებობს თუ არა იმ ენაზე, რომელზედაც ვთარგმნით, ამა თუ იმ სიტყვის, ტერმინის ზუსტი შესატყვისი ან რამდენად არის ესა თუ ის ტერმინი, სიტყვა სპეციფიკური თვით იმ ენისათვის, საიდანაც ითარგმნება ძეგლი. ამაზე ბევრადაა დამოკიდებული ითარგმნოს თუ არა ესა თუ ის სიტყვა.

ჩავედოთ, კერძოდ, ჩვენს განსახილველ შრომას იმ თვალსაზრისით, თუ როგორ არის გადაწყვეტილი ეს საკითხი მასში.

იმ ძირითადი ტერმინებიდან, რომელნიც ამ მხრივ იქცევეს ყურადღებას, ქვემოთ მოვიყვანთ ისეთ სიტყვებს, რომელნიც უცვლელადაა დატოვებული და ისეთებს, რომელნიც თარგმნილია. პირველთა რიგს ეკუთვნის: სისხლი (სისხლი), გერში (герши), ასაბია (асабия), ყმა (кма), გლხი (глехи), თეთრი (тетри), ხევისბერი (хевисбери), ეროვანი (эровани), დარბაზი (дарбазი), ერისთავი (эристави) და სხვ.

თარგმნილია შემდეგი სიტყვები; უარზანგობა — бесчестье, სახლისკაცი — единомонец, სანივთა — скарн, მამული — именье, ციხე — башня-крепость, მეობრე — грабитель, მოახლე — сопровождающий, ქვეყანა — округа, გამგებელი — правитель, სარგებელი — рост, ციხისთავი — начальник крепости, გვარი — род, სასაპურო — прожиток, პატივი — кара და სხვ.

მანამ ჩვენს თვალსაზრისს გამოვთქვამდე იმაზე თუ რამდენად სწორად მოიქცა მთარგმნელი, როდესაც ესა თუ ის ტერმინი უცვლელად დატოვა (ე. ი. ქართული წაკითხვა რუსულად გადმოსცა) ან თარგმნა, მინდა წინასწარვე განვაცხადო — როგორც ტერმინების უცვლელად დატოვების ასევე თარგმნის შემთხვევაში, როგორც წესი, მკითხველს ტექსტის გაგება წიგნისათვის დართული შესანიშნავი საგნობრივი საძიებლისა და გლოსარიუმის შემწეობით თავისუფლად შეუძლია და თანაც ბატონ დავითისეულ თარგმანს სავსებით შეიძლება ენდოს. სხვა საკითხია, ესა თუ ის ტერმინი ჯობდა გვეთარგმნა თუ დაგვეტოვებინა უცვლელად. ეს კი უკვე რამდენადმე გემოვნების საქმეცაა, და კამათიც ამაზე ბევრ შემთხვევაში უსაგნოა. მაგრამ ზოგიერთი სპეციფიკური ტერმინის შესახებ ჩემს მოსაზრებას მაინც მოვახსენებთ.

ავიღოთ ტერმინი „სისხლი“. როგორც ცნობილია ეს არის იგივე композиция, вергельд, цена крови ან кровь. ცხადია ეს სიტყვები ზუსტად ერთნაირშენელოვნად ყოველთვის არ შეესატყვისებიან ქართულ ტერმინ „სისხლს“. ბატონი დავითი ცდილობს განასხვავოს ისეთი ნიუანსები, როგორცაა სასისხლო საქმის წარმოქმნა („სისხლის დაღვრა“ ანუ მკვლელობა), როდესაც კაცს სისხლი დაედებოდა და მეორეს მხრივ, „სისხლი“, როგორც ამ ქმედების ანაზღაურება. ასე მაგალითად, როდესაც ტექსტში ვაქვს ასეთი გამოთქმა — „სისხლი დგეს“-ო, იგი თარგმნის — кровь, ხოლო როდესაც სისხლის ვაჩენაზეა ლაპარაკი, — (პატივის გვერდით). — „სისხლი და პატივი გავვიჩენიაო“ (შესავ), ამ შემთხვევაში რუსულ ტექსტში რჩება უცვლელად „სისხლი“, პატივი კი თარგმნილია როგორც „кара“.



ზემოთაღნიშნული ნიუანსის დაცვა, ე. ი. სისხლის, როგორც მკვლელობის აქტის და სისხლის, როგორც საზღაურის განსხვავებულად წარმოდგენა, ცხადია სასურველია, მაგრამ ღირდა კი ამ ნიუანსის შესანარჩუნებლად მთელ ტექსტში, სადაც სისხლის ანაზღაურებაზე ძალზე ხშირადაა ლაპარაკი, და თარგმანში ყველგან უცვლელად წარმოდგენილია „სისხლი“, თარგმანის ასე დამძიმება? ხომ არ აჯობებდა ამ შემთხვევაში მიგვემართა ისეთი შესატყვისი-სისათვის, როგორცაა „цена за кровь“ ან „цена крови“. ამას თვით ტექსტიც და, ვფიქრობთ, თარგმანის გამარტივების საჭიროებაც გვიკარნახებს.

ძეგლის პირველსავე მუხლში გვაქვს „სისხლის.. გვარსა ზედა დაურგება“. თარგმანშია: „обеспечить сисхли сообразно роду“. ხაზს ვუსვამ — შინაარსი აქაც საესებით გასაგებია, მაგრამ ხომ არ აჯობებდა გვეთარგმნა ასე „обеспечить цену за кровь сообразно роду“? ეს ხომ ტექსტის ზუსტი შესატყვისიცაა. მითუმეტეს ეს უნდა ითქვას მე-6 მუხლზე, სადაც პირდაპირ ტექსტშივე გვაქვს: „სისხლის ფასად ექვსი ათასი თეთრი დაიურვას“. ამდენად, თარგმანშიც ნახმარია — „цена сисхли“ აქ ხომ „სისხლის ფასი“ სწორედ მკვლელობის (სისხლის დაღვრის) საზღაურს გულისხმობს და „цена крови“ ან „цена за кровь“ საესებით ზუსტ შესატყვისად წარმოგვიდგება. ერთ მაგალითსაც მოვიყვან: 31-ე მუხლში ვკითხულობთ: „ვისიც თორმეტი ათასი თეთრია სისხლის ფასი, მისი ერთი უარზანგობა სამასი თეთრი არის“. თარგმანში გვაქვს: „Для того, чье сисхли имеет ценой 20 тысяч тетри, одно бесчестье составляет 300 тетри“. თარგმანი უდავოდ მძიმეა. მე უპირატესობას მივცემდი ასეთ თარგმანს: „Для того, чья цена крови составляет 20 тыс. тетри, одно бесчестье будет 300 тетри“.

ე. ი. აქ დედნისეული „სისხლის ფასი“ ზუსტად ითარგმნება, როგორც „цена крови“. ვფიქრობ, ასე აჯობებდა ყველგან, ანუ იქაც სადაც მართო „სისხლი“ გვაქვს სისხლის ფასის მნიშვნელობით. სხვა არა იყოს რა თუ კი უარზანგობა“ ითარგმნება, როგორც „несчастье“, რატომ არ შეიძლება გვეხმა-რა „цена крови“? უარზანგობაც ხომ არა ნაკლებ სპეციფიკური იურიდიული ტერმინია, ვიდრე სისხლი?

მაგრამ, კვლავ ვიმეორებ, არც იმითი შეადგება რამე, რომ თარგმანში გვაქვს „სისხლი“, რადგან მკითხველისათვის სურათი ასეც ნათელია, საქმე მხოლოდ თარგმნის ქართული ტერმინებით ერთგვარი დამძიმებისაგან განთავისუფლებას ეხება. ასეთი მიდგომით შეიძლებოდა ჩაგვეთვალა მიზანშეწონილად გვეთარგმნა და არ დაგვეტოვებინა უცვლელად ტერმინები კმა, глехი და კიდევ ზოგიერთი სხვა. მაგრამ პირიქითაც, მოგვეთხოვა, რომ ზოგიერთი თარგმნილი სიტყვა, დარჩენილიყო უთარგმნელად, ან სხვაგვარად თარგმნილიყო. ასეთ ტერმინად გვესახება ჩვენ, მაგალითად „მოახლე“ თარგმნილი როგორც сопровождающий, ასეთი თარგმნისას, ვფიქრობ, იკარგება ამ სიტყვის, როგორც ნათესაობის გამომხატველი ცნების სპეციფიკა. აჯობებდა აქ ან დაგვეტოვებინა „моахле“, ან კიდევ უკეთესი, გვეთარგმნა, როგორც „родич“. აქ ხომ ხევისბერის მოახლეზე, ე. ი. სისხლის წევრზე, ანუ „ახლობელზეა ლაპარაკი და ალბათ ასე აჯობებდა.

მაგრამ ასეთი სურვილების წამოყენება დაუსრულებლად შეიძლება. მაგალითად, დედნისეული „წესი“ თარგმნილია როგორც „правило, порядок“. აქედანვე „არა წესია“ — „противоестество“, „უწესო არს“ — „непорядок. ვფიქრობ „წესი“ უფრო არუსულ „обычай“ — ს შესატყვისება და ამდენად ამ უკანასკნელის ხმარება ჯობდა.

წინააღმდეგ შემთხვევაში ფაქტიურად აქ ტერმინი „წესი“ გვეკარგება. ასევე თუ „ერისთავს“ არ ვთარგმნით, შეიძლება დაგვეტოვებინა „განმგებელიც“.

და ბოლოს, ჩვენს ასე ვთქვათ სადავო ტერმინის „მსოფლიონის“ შესახებ. მე ჩემ ერთ-ერთ წერილში, რომელიც „ძეგლი ერისთავთას“ ზოგიერთი რეალის ინტერპრეტაციას ეხება, მივიჩნიე, რომ ტერმინი „მსოფლიონი“ არ არის სოციალური შინაარსის მატარებელი, არამედ უბრალოდ საერო პირს ნიშნავს. ბატონი დავითი არ დამეთანხმა ასეთ გაგებაში და თვლის, რომ „მსოფლიონი“ იყო მთიულეთის საზოგადოების რიგითი მეთემეების საღმინშენელი ტერმინი. სინამდვილეში ასე რომ ყოფილიყო, ჩვენი მტკიცებით, ამ კატეგორიის ადამიანთა სისხლიც უნდა ყოფილიყო განსაზღვრული. ძეგლში კი ამას ადგლი არა აქვს, აქ ყველას სისხლია გარკვეული — ხევისბერისა, მისი ნათესავისა, ჰეროვანისა, ხადელი ციხისთავისა ან მისი ნათესავებისა, ლომისის გლეხისა, მაგრამ სისხლის განჩინების ნაწილში „მსოფლიონს“ არ ვხვდებით. არ ვხვდებით მას არც ამავე კატეგორიებისათვის უარზანგობის დაწესებისას და საერთოდ ტერმინი „მსოფლიონი“ ძეგლში სულ ერთხელა გვაქვს, იქ სადაც ლაპარაკია სამხედრო მოვალეობებზე და კერძოდ საქმე ეხება ჰეროვანის ასეთ ვალდებულებას. აქვე განმარტებულია, რომ ესე „ჰეროვანისა და მსოფლიონისა იყოს“. ჩვენ ვგულისხმობთ, რომ აქ ჰეროვანზეა ლაპარაკი და თანაც დაზუსტებულია, რომ ეს საერო პიროვნებას („მსოფლიონს“) ეხება, რადგან, მთაში სასულეო პირს (ხუცესს) იარაღის ხმარება აკრძალული ჰქონდა. ამისი მანიშნებელი სხვა მითითებაც გვაქვს. (მაგ. კათალიკოსის განაწესი გერგეტის საყდრიშვილებისადმი). აქ წერია: „იყუნით საყდრისა შვილნი ერთსულობით... მღვდელნი — მღვდელთა წესითა და ერისგანნი — ერისგანთა წესითა. რომელმანცა ხუცესმა აბჯარი აიღოს, ვინცა ნახოს წაართოს და ჭურუმცა აზღვევისოს ქვეყანამან“. (მას. საქ. და კავკ. ისტ. 30, 1954, გვ. 286). ვფიქრობთ, აქაც იგივე ვითარებაა. ჰეროვანის სამხედრო ვალდებულებაზე საუბრისას კანონმდებელი შეახსენებს იქაურ საზოგადოებას, რომ ეს ეხება მსოფლიონებს, ე. ი. საერო პირთ. ძეგლის შესავალშიც ეს სიტყვა სწორედ ასეა გაგებული: „ჩვენ მსოფლიოსა ამისი სისხლი, პატივი და სასაქმო გავვიჩენია...“, სასჯულო საქმე კი კათალიკოსის განსაგებელი იყო. ასე რომ მე ვაძლევ ჩემს თავს უფლებას ამ შემთხვევაში დავრჩე ჩემს თვალსაზრისზე (ამას კი ჩვენთვის, ისტორიკოსებისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს).

ესლა კი იმით მინდა დავამთავრო, რომ წიგნს, იმ ღირებულებათა გვერდით, რომლებზედაც ვილაპარაკე თვით თარგმანის შეფასებისას, აქვს კიდევ სხვა უზარმაზარი ღირსება. ეს არის სრულყოფილი სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი — საძიებლები და შესანიშნავი გლოსარიუმი, სადაც მკითხველი ამომწურავ ინფორმაციას იღებს ტერმინებზე, სპეციალურ ლიტერატურაზე და წყაროებზე.

მეორე დიდი ღირსება ის არის, რომ წიგნში ძეგლის ქართულ-რუსულ ტექსტთან ერთად მოცემულია ადრინდელი რუსული თარგმანი და უორდრო-პისეული ინგლისური და კარსტისეული ფრანგული თარგმანი.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრის ქართული სამართლის ისტორიის განყოფილებამ

6150/48

გობი 85 კობ.



საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა  
76196

ISSN—0206—569x, Изв. АН Грузии, сер. экономики и права, т. IV, № 4—112

100-5